

“QARABAĞ: DÜNƏN VƏ BU GÜN”

Məsləhətçi: Tahirə Məmmədova,

**“Azərbaycan-İraq Mədəni Əlaqələr” İctimai
Birliyinin sədri**

Redaktor: Ruhayə Orucova

Korrektor: Sevinc Mamedova

“QARABAĞ DÜNƏN VƏ BU GÜN”

**“Qarabağ dünən və bu gün” Azərbaycan
Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət
Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maddi dəstəyi
ilə “Azərbaycan-İraq Mədəni Əlaqələr” İctimai Birliyi
tərəfindən hazırlanıb və nəşr edilmişdir.**

**Kitab Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Benəlxalq
Təşkilatların “Qarabağ dünən və bu gün” mövzusunda
müzakirələr keçirməsi üçün çap edilmişdir. “Qarabağ
dünən və bu gün” kitabı rus, inglis və azərbaycan
dillərində nəşr edilmişdir.
Bakı. “Adiloğlu” Nəşriyyatı, 2022, 110- səh.**

“Azərbaycan-İraq Mədəni Əlaqələr” İctimai Birliyi

“QARABAĞ DÜNƏN VƏ BU GÜN”

1988-1993-cü illər ərzində Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində 1 milyondan çox adam (ümumi əhalinin 15%-i) qaçqın və məcburi köçgün vəziyyətinə düşmüş, Azərbaycanın 20%-dən çox ərazisi işğal edilmişdir.

Hərbi təcavüz Azərbaycanın 17 min km məhsuldar torpaqlarının işğalına, 900 yaşayış məntəqəsinin, 7 min sənayi və kənd təsərrüfatı obiyektinin, 700 təhsil, 665səhiyyə ocağının, 800 km avtomobil yolunun, 160 körpünün, 23 min km su və

15 min km elektrik xəttinin dağıdılmasına səbəb olmuşdur.

Təzavüskar ermənilər ərazilərdə olan 22 tarixi muzeyi və 4 rəsim qaleriyasını, tarixi əhəmiyyəti olan 9 sarayı qarət etmiş və yandırmışlar. Nadir əhəmiyyətli 40 min muzey sərəvəti və ekspanəti talan olunmuş, 44 məbəd və 9 məscid dağıdılmışdır. 927 kitabxanada 4,6 mln. Kitab və qiymətli tarixi əlyazmalar məhv edilmişdir.

Erməni diasporasının beynəlxalq aləmdə apardığı yalan və iftiralarla dolu təbliğət nəticəsində bir sıra dövlətlərin qondarma erməni soyqırımını tanıması, çox hallarda isə bəzi dövlətlərin və tanınmış qeyri-hökumət təşkilatlarının ermənilərə müxtəlif təyinatlı yardımları və dəstək göstərmələri ilə nəticələnir. İşğalçı dövlətin təbliğət maşını dünyanın aparıcı mətbuatında, məşhur axtarış sistemlərində, vikipediyada Azərbaycan torpaqlarının “qədim Ermənistan” ərazilərinə aid olduğu barədə yalan məlumatlar yerləşdirilərək geniş təbliğ olunur.

Son vaxtlar erməni lobbisi tərəfindən dünya mediasında və sosial şəbəkələrdə Azərbaycana qarşı qara piar kampaniyası aparılır. Faciə bundadır ki, dünya miqyasında Azərbaycanın yaxın və uzaq tarixi, Qarabağ həqiqətləri və həmçinin mədəni abidələri, milli mahnı və çalğı allətlərin, mətbəxti ermənilər tərəfindən saxtalaşdırılaraq özünüləşdirmək istiqamətində təbliğət aparılır.

Qarabağda Xocalı şəhəri və Xocəvənd rayonu erməni işğalçıları tərəfindən işğal edilib yandırılıb xarabalığa çevirildikdən sonra milli və mədəni ekspanəti, tarixi müzeyləri və xalqımızın cənnət

güşəsi kimi tanıdığımız Qədim Şuşa şəhəri işğal edildi. Daha sonra Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Fizuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan rayonları ardıcıl planlı surətdə bu iyrenc və dəhşətli siyasətin qurbanı oldu.

Qarabağda şəhərlərimiz, kəndlərimiz xarabalığa çevrildi, soydaşlarımız vəhşicəsinə qətilə yetirildi, qədim mədəniyyət abidələrimiz, tarixi torpaqlarımız yad bir xalqın əsarətinə keçərək, Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərimizdə qanunsuz məskunlaşma, təbii sərvətlərin qanunsuz istismarı, qanunsuz iqtisadi fəaliyyət, tarixi abidələrimizin dağıdılması və özgəninkiləşdirilməsi, yer adlarının qanunsuz dəyişdirilməsi, ətraf mühitə vurulan ziyan davam edir.

Bu gün erməni işğalçıları tərəfindən işğal olunmuş torpaqların, beynəlxalq qanunlara zid olaraq ermənilər tərəfindən şəhər və kəndlərin, yaşayış məskənlərinin adları dəyişdirilərək erməniləşdirilir. İşğal olunmuş torpaqlarımızda ermənilər tərəfindən qanunsuz kilsələr və başqa obyektlər bitkillərək YUNESKO tərəfindən qorunması üçün siyahıya alınır. Bu isə gələcəkdə bu torpaqların ermənilərə məxsus olmasını sübut etməkdən daşındırır.

Artıq 26 ildir ki, Ermənistanın beynəlxalq insan hüquqları normalarına məhəl qoymayaraq insani hərəkətlərə sığmayan vəhşiliyə və vandaliziminə hələ də beynəlxalq təşkilatlar göz yumur işlərini isə boş boş bəyanatlar verməklə bitmiş hesab edirlər. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 26 ildən artıqdır çıxardığı qərar isə Ermənistan dövləti tərəfindən sadəcə bir kağız parçası kimi sayılmaqda davam edir.

Qarabağ vətəndaşlarının yaşlı nəsilinin çoxusu öz doğma dedə baba yurd-yuvalarından didərgin düşdükleri üçün bu dərddə dözə bilmədiklərindən onlar vaxtsız dünyalarını dəyişirlər.

Ən dəhşətlisi və acısı budur ki, 26 ildir ki, Xocalı şəhəri və Xocəvənd rayonu işğal edilərkən erməni quldurları tərəfində əsir götürülmüş ana və bacılarımız hələ də düşmənin əlindədir. Onlara insanlığa sığmayan işkəncələr verilir, azərbaycanlı əsir və girov qadınlardan zorla uşaqlar doğuzdurularaq onları Azərbaycan xalqına qarşı düşmən kimi böyüdürlər.

Dədə-babalarımızın bizə qoyduqları yurd yuvalarımız xarabalığa çevirilib, doğmalarımızın dəfn olunduqları məzrlıqlarımız insani hərəkətlərə sığmayan vəhşiliklərlə dağıdılmışdır.

Qarabağda döyüş bölgəsinin yaxın ərazilərində bugün də soydaşlarımız hər gün təhlükəli vəziyyətdə güllə, mermi altında qorxu və həyacanlı günlərini yaşayırlar.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi işğalçılıq siyasəti nəticəsində yaranmış regional təhlükəsizlik, humanitar və sosial-iqtisadi problemlər barədə beynəlxalq ictimaiyyətin məlumatlandırılması Azərbaycan dövlətinin və ictimaiyyətin ən mühüm vəzifələrindən biridir.

Qeyd etdiyimiz problemlər aktual problemdir və problemlərin həllinə yaxından kömək etmək məqsədi ilə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə dəstəyi ilə, "Azərbaycan-İraq Mədəni Əlaqələr" İctimai Birliyi, 01 may 2018-ci il

tarixindən, 31 iyul 2018-ci il tarixinə kimi, **“Azərbaycanda fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla “QARABAĞ DÜNƏN VƏ BUGÜN” mövzusunda ictimai müzakirələrin aparılması”** layihəsini həyata keçirir.

Həyata keçirilən layihənin əsas məqsədi, Azərbaycanın dövlət siyasətinə dəstək verərək, Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi işğalçılıq siyasəti nəticəsində yaranmış regional təhlükəsizlik, sosial-iqtisadi problemləri və Azərbaycanın ərazilərində qanunsuz məskunlaşma, təbii sərvətlərin qanunsuz istismarı, tarixi abidələrin dağıdılması, yer adlarının qanunsuz dəyişdirilməsi, ətraf mühitə vurulan ziyan barəsində dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici dövlətlərin diplomatik korpusların, beynəlxalq təşkilatların nümayəndəlikləri ilə əməkdaşlıq edib təbliğat işləri apararaq, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ həqiqətlərini və tarixi həqiqətlərimizi beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmaqdır.

Layihə çərçivəsində həmçinin, Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi işğalçılıq siyasəti nəticəsində yaranmış regional təhlükəsizlik, sosial-iqtisadi problemləri və Azərbaycanın ərazilərində qanunsuz məskunlaşma, təbii sərvətlərin qanunsuz istismarı, tarixi abidələrin dağıdılması, yer adlarının qanunsuz dəyişdirilməsi, ətraf mühitə vurulan ziyan barəsində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici dövlətlərin diplomatik korpusların, beynəlxalq təşkilatların nümayəndəliklərinə əsil həqiqətləri çatdırmaq üçün, Avropa dövlətlərinin, Birləşmiş Millətlər Təşkilatları

Təhlükəsizlik Şurasının elektron ünvanlarına tarixi faktlar və məlumatlar göndərilərək beynəlxalq ictimaiyyətə məlumatlandırılacaqdır.

Ümüd edirik ki, **“Azərbaycanda fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla “QARABAĞ DÜNƏN VƏ BU GÜN” mövzusunda ictimai müzakirələrin aparılması”** layihəsi və layihəndə çap olunmuş **“QARABAĞ DÜNƏN VƏ BU GÜN”** məlumat kitabı əsasında, Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi işğalçılıq siyasəti nəticəsində yaranmış regional təhlükəsizlik, sosial-iqtisadi problemləri və Azərbaycanın ərazilərində qanunsuz məskunlaşma, təbii sərvətlərin qanunsuz istismarı, tarixi abidələrin dağıdılması, yer adlarının qanunsuz dəyişdirilməsi, ətraf mühitə vurulan ziyan barəsində, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici dövlətlərin diplomatik korpusların, beynəlxalq təşkilatların nümayəndəliklərinə əsil həqiqətləri çatdırmaqla, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasına, Azərbaycan dövlətinə və Dağlıq Qarabağın Azərbaycan İcmasına ictimai dəstək veriləcəkdir.

**Məmmədova Tahirə Məhi qızı,
“Azərbaycan-İraq Mədəni Əlaqələr”
İctimai Birliyinin sədri**

I. AZƏRBAYCAN GƏLMƏLƏRİN TARIXİNƏ QISA BAXIŞ

Antik dövrdən başlayaraq çağdaş zamanımızadək, əsrlər boyu Azərbaycan və Türkiyə torpaqlarına göz dikən davakar erməni daşnakları və erməni millətçiləri hiyləgər və fitnəkar siyasət yeridərək monoetnik və «türksüz Ermənistan» uğrunda qərinələr boyu gizli və bəzən leqal mübarizələr aparmış, «Dənizdən-dənizə» böyük imperiya yaratmaq üçün türk xalqlarına qarşı soyqırım siyasəti yeritmiş, Azərbaycan torpaqlarına və sərvətlərinə sahib olmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxaraq özlərinin məkrli və avantürist niyyətlərini həyata keçirmək məqsədilə tarixdə görünməmiş cinayət və vəhşiliklərdən kütləvi qırğınlar və vandalizmdən istifadə etmişlər. Şovinst ruhlu erməni millətçiləri tərəfindən yeridilən bu mənfur siyasət tarixin bütün zamanlarında Azərbaycan türklərinə qarşı ölüm, işgəncə, məşəqqət və məhrumiyyətlərlə müşayiət olunan faciə dolu qaçqınlıq, didərgin həyatı, yarası qövr eləyən el-oba dərdi, torpaq və yurd həsrəti gətirmişdir.

Azərbaycan xalqına qarşı uzun illər ərzində soyqırım və deportasiya siyasəti yeridən, onu mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirən erməni millətçilərinin iç üzünün məkrli və avantürist siyasətinin mahiyyətinin açılması, obyektiv faktlarla onların ifşa edilməsi və beləliklə, tarixi həqiqətlərin bərpa edilməsi indi olduqca vacibdir. Məhz bu baxımdan xalqımızın tarixinin həqiqət dili ilə yazılmasına, hadisələrin və tarixi faktların obyektiv işıqlandırılmasına, onun dünya ictimaiyyətinə düzgün çatdırılmasına çox böyük ehtiyac vardır. Doğrudur, bu istiqamətdə respublika tarixçiləri tərəfindən çox iş görülmüş və əhəmiyyətli elmi əsərlər yazılmışdır. Ancaq bununla belə bu iş davam etdirilməli və erməni millətçilərinin dezinformasiyalarının

qarşısı vaxtında alınmalı, onların xain əməlləri və iblis xislətləri haqqında deyilənləri dünyaya çatdırmalı və beləliklə, əks – təbliğat mexanizmini tam gücü ilə işə salaraq tarixi həqiqətləri üzə çıxarıb, obyektiv işıqlandırılmalıdır. O zaman ermənilərin xəyanətkar, fitnəkar, hiyləgər, araqarışdıran və kələkbaz əməlləri dünyaya məlum olar. Bu gün bütün bəşəriyyət bilməlidir ki, torpaqlarımızın 20 faizini zəbt edən erməni işğalçıları xalqımıza ağır məşəqqətlər gətirmiş, bir milyon azərbaycanlıyı qaçqına, didərginə və məcburi köçkünə çevirmişlər.

Erməni millətçiləri tarix boyu ən qəddar və qanlı mübarizə formalarından istifadə edərək və məharətlə maskalanaraq onu reallaşdırmağa cəhd etmiş, sərsəm «böyük Ermənistan» ideyasını gerçəkləşdirmək üçün saxta ideoloji tezislər formalaşdırmış, terrorçu təşkilatlar yaratmış, azərbaycanlılara qarşı geniş miqyaslı qətlər və vəhşiliklər törətmiş, yüzlərlə yaşayış məntəqələrini və minlərlə azərbaycanlıyı məhv etmişlər.

Xüsusilə XIX-XX əsrlərdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır.

Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskəni dağıdılıb viran edilmişdir.

Ancaq tarixi keçmişini unutmaq və tarixi hadisələri danmaq olmaz. Bu gün tarixi həqiqətlərin üzə çıxarılmasına, gizli arxiv sənədlərinin araşdırılmasına, görkəmli tarixçilərin və antik müəlliflərin fundamental əsərlərində göstərilən faktların dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasına çox böyük ehtiyac vardır. Bundan başqa tarixi qaynaqların və qiymətli mənbələrin üzə çıxarılması bu gün xüsusilə vacibdir. Vacibdir ona görə ki, planetimizin adamları, bütün bəşəriyyət bilməlidir ki, ermənilər kimdir, onlar haralardan köçürülərək gəlib və qədim Azərbaycan torpaqlarında necə yerləşdiriblər, zaman - zaman necə olubdur ki, torpaqlarımızı mənimsəyib, yerli əhalini amansız formalarla məhv etmiş, ağır bəşəri cinayətlər, türk-azərbaycanlı əhalisini kütləvi şəkildə deportasiya etmişlər. Erməni millətçi ideoloqları fırlıdaq yolu ilə Rusiyanın və Avropanın dövlət və hökumət başçılarını aldadaraq müxtəlif yalanlar uydurmuş, “yazıq” və “məzlum” xalq kimi gizli niyyətlərini hiyləgərliklə həyata keçirə bilməmişlər.

Lakin tarixi saxtalaşdırmaq olmaz. Tarixi hadisələrə olduğu kimi, obyektiv yanaşmaq, onu həqiqət dili ilə xalqa çatdırmaq gərəkdir. Ancaq təəssüflər olsun ki, ermənilər tarixi saxtalaşdıraraq, onu öz istəklərinə uyğun şəkildə çevirib yazıblar. Ancaq onlar tarix qarşısında cavab verəcəklər. Çünki tarix susan deyil.

Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırımını və deportasiya siyasətinin kökü XIX əsrin əvvəllərindən başlamışdır. Tarixi faktlar sübut edir ki, təkcə XX yüzillikdə azərbaycanlılar 4 dəfə milli ayrı-seçkilik və erməni şovinist siyasətinin hədəfi olmuş, deportasiyaya

məruz qalmış, xalqımıza qarşı əsl soyqırım və cinayət həyata keçirilmişdir. Azərbaycan türklərinə qarşı soyqırım və deportasiya siyasəti 1905-1907, 1917-1918, 1948-1953 və 1988-1994-cü illərdə həyata keçirilmişdir.

Məhz bu sonuncu dəfədə ermənilər özlərinin məkirli və çirkin niyyətlərinə nail ola bildilər, yəni bütün azərbaycanlı əhalini zorla dədə-baba yurdlarından qovdular, türksüz “monoetnik Ermənistan” dövləti yarada bildilər. Ermənilərin hiyləgərliklə həyata keçirdikləri belə avanturist siyasət mədəni dünyanın gözü qarşısında baş verdi. Dünya ictimaiyyətini məharətlə aldadan və onlara özlərini “məzlum xalq” kimi göstərməyi bacaran erməni siyasətbazları gizli saxladıqları məqsəd və arzularına çata bildilər. Bu gün dünya ictimaiyyəti bilməlidir ki, hal hazırda Yer kürəsində, yəni Planetimizdə təqribən 196 dövlət vardır. Onların heç birində “Monoetnik dövlət” yoxdur. Ancaq təəssüflər olsun ki, dünyanın yeganə ölkəsidir ki, yalnız Ermənistanda monoetnik dövlət mövcuddur. Halbuki indiki Ermənistan dövləti deyilən həmin ərazilər qədim dövrlərdən XX əsrin sonuna qədər Türk xalqlarının yaşadığı ərazi və azərbaycanlıların toplu halda yaşadığı dədə-baba yurdu olmuşdur.

Ancaq unutmaq olmaz ki, 70 illik Sovet hakimiyyəti illərində erməni-bolşevik siyasəti nəticəsində on minlərlə azərbaycanlı günahsız qurbanlara çevrilmiş, onlara qarşı amansız repressiya həyata keçirilmişdir. Belə bir tarixi fakta diqqət verilməlidir ki, 1918-ci il Batum müqaviləsinə görə cəmi 9 min kv.km. ərazisi olan Ermənistan bu gün Azərbaycanın işğal edilmiş əraziləri də daxil olmaqla 45 min kv.km-dən artıq əraziyə nəzarət edir.

Sovet hakimiyyəti illərində tarixi Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirən ermənilər Sovet Rusiyasının köməkliyi ilə 1948-1953-cü illərdə on minlərlə soydaşlarımızı yurd-yuvalarından qovub deportasiya etdilər. Erməni millətçiləri işğal siyasətini ən incə və məkrli formalarla davam etdirib qondarma Dağlıq Qarabağ problemini yaratdılar və müharibəyə başlayıb Azərbaycan torpaqlarını işğal etdilər. Ermənistanın silahlı qüvvələri Azərbaycanın əzəli və əbədi torpağı olan Dağlıq Qarabağ ərazisini, o cümlədən 7 ətraf rayonları (Laçın, Kəlbəcər, Zəngilan, Qubadlı, Cəbrayıl, Ağdam, Füzuli) işğal edib xarabazara çevirmişlər. Təcavüzkarlar bununla kifayətlənməyib Azərbaycanın qərb bölgəsində yerləşən Gədəbəy, Tovuz, Qazax, Ağstafa rayonlarının kəndlərini də dağıtmış, habelə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Kərki kəndini işğal etmişlər. Hal-hazırda 12 rayonun 17 min kv.km ərazisi (Azərbaycan ərazisinin 1/5 hissəsi), 700 yaşayış məntəqəsi erməni silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır. İşğal edilmiş həmin ərazilərdə ermənilər Azərbaycan xalqının tarixi – memarlıq abidələrini dağıtmış, vəhşilik və vandalizm törətmişlər. Bu gün tüğyan edən və işğalçılıq planlarını genişləndirən erməni faşizmi bütün dünya ölkələrinə ciddi xəbərdarlıq signalı olmalıdır. Ona görə ki. “...ermənilər Azərbaycanın işğal edilmiş yerlərində hər şeyi dağıdıblar... Erməni işğalçılarının faşizimdən heç bir fərqi yoxdur. Ona görə ölkələr dövlətlər, və xalqlar İkinci dünya müharibəsindən və onun nəticələrindən özləri üçün ibrət dərsi götürməlidirlər”.

Ermənilərin yalançı və hiyləgər, ikiüzlü və riyakar, fitnəkar və araqarışdıran olmaları barədə lap qədimdən

dünyanın tanınmış alimləri və mütəfəkkirləri çox demiş, çox yazmışlar. Bu gün dünya ictimaiyyətini aldadan və olmayan “erməni soyqırımı” nı dünyaya sırayan erməni yalanlarını ifşa etmək üçün dünyanın tanınmış alim və mütəfəkkirlərinin, dövlət və hökumət rəhbərlərinin, ictimai-siyasi və dövlət xadimlərinin əsərlərindən, məruzə və çıxışlarından istifadə etməklə onların fikirlərinin toplanaraq geniş oxucuların istifadəsinə verilməsi zəruridir. Düşünürük ki, həmin faktları və arqumentləri biləndən sonra bütün dünya anlayacaq ki, ermənilər kimdir, və haradan gəlib, qədim türk yurdu olan Şimali və Qərbi Azərbaycan (indiki Ermənistan) ərazisində necə məskunlaşmışlar və qonşularına qarşı necə xain əməllər törətmiş, türklərə və azərbaycanlılara qarşı hansı soyqırımlar həyata keçirmişlər. Bu tarixi həqiqətləri biləndən sonra dünya ictimaiyyəti özü erməni millətçilərinin məkrli siyasətini lənətləyəcək. O zaman tarixi həqiqət qalib gələr.

Bütün dünya bilməlidir ki, erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmiş Azərbaycan torpaqlarından işğalçı güvvələrin çıxarılmasına dair BMT təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi 822, 853, 874, 884 nömrəli qətnamələri tələblərini indiyədək yerinə yetirilməmişdir. Bu, onu göstərir ki, erməni tərəfi BMT Təhlükəsizlik Şurasının qərarını kobud şəkildə pozur və onu saymır.

Artıq bu gün bütün dünya ictimaiyyətinə, dünyanın hökumət və dövlət başçılarına sirr deyilki, erməni daşnakları və yalançı erməni liderləri özlərinin uydurduqları xəyali “böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq yolunda neçə-neçə insanın, görkəmli siyasi xadimlərin,

qanlı terror yolu ilə məhv edilməsinə, on minlərlə günahsız adamların ölümünə bais olmuş, mənasız milliməhəlli müharibələrin baş verməsinin günahkar təşkilatçısına çevrilmişlər. Erməni ideoloqları heç nədən utanıb çəkinmədən öz məqsədlərini həyasız şəkildə bəyan edir və onun həyata keçirilməsi üçün bütün çirkin əməllərdən çəkinməyəcəklərini bildirirlər.

Qarabağ torpaqlarının hələ lap qədim dövrlərdən Azərbaycan ərazisi olması barədə antik müəlliflər də fikirlər söyləmiş, dəqiq məlumatlar vermişlər. Tanınmış alim T.Svatovski yazırdı ki, ermənilərin Qarabağ haqqındaki tələbləri qeyri-qanuni və əsassızdır. Bu yer tarixən Azərbaycan torpağıdır. Çünki ermənilər bu yerlərə lap sonralar köçürülmüşlər. Aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, ermənilər nəinki Qarabağda, habelə indiki Ermənistan ərazisində köklü xalq olmamışdır, köçüb gələn tayfaların «tör-töküntüləridir».

Tədqiqatçı alim, akademik, İ .Əliyevin araşdırmalarında göstərilir ki, Kürün sağ sahilində, Qarabağ ərazisində (təxminən indiki Bərdə, İmişli bölgəsindən ta Araza qədər) yerləşən Utiya (Otena, Utik) vilayəti Qafqaz Albaniyasının mühüm vilayətlərindən biri idi. Heç bir şübhə yoxdur ki, Heradotun göstərdiyi utilər (adətən onları albanların özləri ilə eyniləşdirirlər) Antik dövrdə və orta əsrlərdə Utiyada və qonşu vilayətlərdə yaşayan uti-udilər alban tayfalarından biridir. Orta əsrlər dövründə onlar çox geniş ərazilərdə məskunlaşmışdılar. Qarabağ bölgəsindəki udilər hələ XIX yüzillikdə qeydə alınmışdır. Hazırda bu tayfaların qalıqları, təxminən 6-7 min nəfər Qəbələ rayonunda məskunlaşmışdır.

“Erməni tarixinin atası” sayılan Məvses Xorenatsi utilərən Arandan-albanların əfsanəvi babasından törədiklərini, yəni alban olduqlarını hesab edirdi. O yazırdı: “... Deyirlər ki, Aranın nəslindən uti, qardmen, sodey tayfaları və Qarqar knyazlığı törəmişdir”.

Qeyd etmək vacibdir ki, tarixi ənənə, o cümlədən erməni tarixçiləri (bu çox mühümdür!) müasir udiləri qədim albanlarla əlaqələndirirlər, yaxın vaxtlara qədər udilər özləri də albanlardan törədiklərini unutmamışdılar. I Pyotrun adına yazılmış məlum məktubda onlar yazırdılar: “biz aqvanlarıq (yəni albanlar) milliyyətimiz utidir”.

Beləliklə, bütün yuxarıda deyilənlərdən bu nəticəyə gəlmək olar ki, albanlar Cənubi Qafqazın aborigen əhalisi idi.

İndi yaxşı məlumdur ki, indiki Ermənistan erməni etnosunun vətəni deyildir. Tarix göstərir ki, erməni tayfaları Ermənistandan çox uzaqlarda yaşamışdır.

Ermənilərin təcavüzkarlığı Strabonun da diqqətindən yayınmamış və o yazmışdır: bu fakt erməninin dəyirmanına su tökmək kimidir!"

Beləliklə, artıq öz tarixlərinin başlanğıcında görünür özlərinin etnik sosial- psixoloji xarakterlərinə uyğun olaraq ermənilər qonşularını talayır, onların torpaqlarını ələ keçirirdilər. Erməni alimləri isə açıq-açığına işğalçılıq xarakteri daşıyan bu prosesi “erməni vilayətlərinin birləşdirilməsi” kimi qələmə verməyə çalışırlar.

Qarabağ e.ə. IV əsrdən eramızın VIII əsrinin əvvəllərində Azərbaicanın şimalında mövcud olan Albaniya dövlətinin mübahisəsiz və ayrılmaz tərkib hissəsi olmuşdur. Ərəb işğalları dövründə erməni kilsəsinin

hiyləsi nəticəsində 705- ci ildə Albaniya dövləti süqut etdikdən sonra Dağlıq Qarabağ daim Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş müsəlman dövlətlərinin tərkibində olmuşdur.

1747- ci ildə Nadir şahın sui-qəsd nəticəsində öldürülməsindən sonra Dağlıq Qarabağ Pənahəli xanın yaratdığı Qarabağ xanlığının tərkibində olmuşdur. 1805- ci ildə Qarabağ xanlığı Rusiyanın vassallığını qəbul etməyə məcbur oldu. 1805- ci il 14 may tarixli Kürəkçay adlı müqaviləsinə əsasən Rusiya çarı «Şuşalı, Qarabağlı İbrahim Xəlil xanın... ölkəsinin bütövlüyünün saxlanmasına öz imperator zəmanətini» verdi. Lakin çox keçmədi ki, Rusiya imperator zəmanətinə naxələf çıxıb xanlığı ləğv edərək 1822-ci ildə Qarabağı «müsəlman əyaləti» kimi Rusiyaya birləşdirdi.

Rusiyaya birləşdirildikdən sonra da Qarabağ əhalisinin böyük əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil edirdi. Rusiya məmurları tərəfindən həmin vaxt hazırlanmış «Qarabağ əyalətinin təsviri» kitabına görə, 1823-cü ildə Qarabağ əyalətində 20095 ailə, o cümlədən 15729 azərbaycanlı ailəsi və 4366 erməni ailəsi olmuşdur. Yəni ermənilər Qarabağ əhalisinin cəmi 21,7 faizini təşkil edirdilər.

1828-ci il fevral ayının 10-da Rusiya ilə İran arasında imzalanmış ədalətsiz Türkmənçay müqaviləsinin 15-ci maddəsinə əsaslanan Rusiya İrandan və Ədirnə müqaviləsindən sonra Türkiyədən ermənilərin Cənubi Qafqaza- xüsusilə İrəvan, Naxçıvan və Qarabağa köçürülməsi hesabına burada erməni vilayəti yaratmağa nail oldu. Maraqlıdır ki, hətta bu köçürmələrdən sonra da

ermənilər Dağlıq Qarabağda əksəriyyət təşkil edə bilmədilər. Rusiya mənbələrinə görə 1832 - ci ildə ermənilər Qarabağ əhalisinin 31.6 faizini təşkil edirdilər.

II. XOCALI SOYQIRIMI: HƏYATA KEÇİRİLMƏ ÜSULLARI VƏ NƏTİCƏLƏRİ

Xocalı şəhəri öz tarixində bir neçə dəfə erməni təcavüzünə məruz qalmışdır. Belə ki, XX yüzilin əvvəllərində-1905-1906, 1917-1918-ci illərdə bu yaşayış məntəqəsi erməni hücumuna məruz qalaraq yandırılsa da, talan edilib dağıdılsa da, hər dəfə ayağa qalxaraq düşməndən öz qisasını ala bilmiş, yenidən bərpa olunaraq yaşamını davam etdirmişdir.

Sovetlər dövründə 7 min əhalisi olan Xocalıda 3000 hektardan çox əkin və bağ sahələri, məktəb, kitabxana, mədəniyyət evi var idi.

1988-ci ilin fevralında Azərbaycanda XX yüzilin sonuncu erməni-türk münaqişəsi başlayanda, onun ilk zərbələrindən biri Xocalıya dəydi. Belə ki, şəhərin Xankəndi, Əsgəran və əsasən ermənilər yaşayan digər qəsəbə və kəndlərində işləyən mütəxəssis və fəhlələri işdən qovuldu. Bundan başqa qədim Oğuz yurdu olan Ermənistandan qovulmuş 130 azərbaycanlı ailəsi və Fərqanədən didərgin salınmış 40 mesxeti türk ailəsi də buraya pənah gətirmişdi. Onlara burada torpaq sahəsi ayrılaraq ev tikmələri, işləmələri və yaşamaları üçün şərait yaradılmışdı.

1989-1990-cı illərdə münaqişə daha da gərginləşdi.

Bu dövrdə ermənilər Dağlıq Qarabağın yollarında azərbaycanlılara, o cümlədən xocalılara məxsus olan maşınları daşa basır, əzir, yandırır, insanları girov götürərək qətlə yetirirdilər. Ancaq Xocalının igid oğulları onlara tutarlı cavablar verirdilər. Bu zaman hava limanının Xocalının nəzarətində olması da buna imkan yaradırdı.

Ermənilərin Xocalıya ilk irimiqyaslı hücumu 1988-ci il sentyabrın 18-də oldu. Onlar belə hesab edirdilər ki, elə ilk həmlə ilə Xocalını məhv edərək bu maneəni aradan qaldıra biləcəklər. Həmin gün Xankəndindəki nümayişdən çıxan 5 minə qədər erməninin bir qismi piyada, bir qismi maşınlarla Xocalının üstünə hücum etdilər. Qabaqda gedən 4 “Kamaz” və “Kraz” markalı yük maşınlarının arxasınca gələn ermənilər şəhərə yaxınlaşırdı. Şəhərə 2 km qalmış hücumdan xəbər tutan Xocalının 150 nəfər cəsur oğlu onların qarşısına çıxıb “Ura!” deyərək əks hücum keçdilər. Bəzi məlumatlara görə bu döyüşdə 27 nəfər azğın erməni öldürülmüş, 100-ə qədəri isə yaralanmışdı. Bu erməni quldurlarına vurulan ilk güclü zərbə idi. Məhz bundan sonra “yazıq”, “fağır” erməniləri müsəlman türklərinin “hücumlarından” qorumaq adı ilə şəhərin sərhədlərində Sovet qoşun hissələri yerləşdirildi.

1988-ci ilin oktyabrında Azərbaycan Sovet hökuməti Xocalının sosial inkişafı qayğısına qalaraq bu barədə xüsusi qərar qəbul etdi. Bu qərardan sonra Azərbaycanın rayonları Xocalıya və bütün Dağlıq Qarabağa kömək etməyə başladı. Dağlıq Qarabağa və Xocalıya kömək ümumxalq xarakteri aldığı üçün burada tikinti və abadlıq işləri daha da genişləndi.

Bu işlər Sov.İKP MK-ın tövsiyəsi əsasında və SSRİ Ali Sovetinin 1989-cu il yanvarın 12-də verdiyi qərar ilə yaradılmış Dağlıq Qarabağa dair Xüsusi İdarə Komitəsinin (XİK) və onun burada külli-ixtiyar sahibi olan rəhbəri Arkadi Volskinin planlarına uyğun gəlmirdi. Çünki A.Volski və onun rəhbərlik etdiyi Xüsusi İdarə Komitəsi açıq-aşkar ermənipərəst mövqə tuturdu. Xüsusi İdarə Komitəsi vilayətdə qayda-qanunu bərpa etmək əvəzinə azərbaycanlıların buradan qovulmasına, ermənilərin silahlanmasına şərait yaratdı. A.Volskinin yaratdığı şərait nəticəsində DQMV-nin ərazisində Ermənistandan silah-sursat daşınır, erməni quldur dəstələri silahlandırılırdı. Beləliklə, əslində A.Volskinin əli ilə Dağlıq Qarabağ Azərbaycandan ayrılıb Ermənistanın, daha doğrusu Moskvanın tabeçiliyinə keçmişdi. Xalq Volskinin bu xəyanətkarlığını görür və onun Dağlıq Qarabağdan qovulmasını tələb edirdi.

Xocalı sürətlə tikilib genişləndiyinə və həm də artan strateji əhəmiyyətinə görə 1990-cı ilin aprelində Azərbaycan hökumətinin qərarı ilə şəhər statusu qazandı.

1990-ci ilin yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Sovet ordusunun Bakıda dinc əhaliyə qarşı törətdiyi görünməmiş vəhşilikdən sonra Azərbaycanda vəziyyət daha da kəskinləşdi. Əhalinin Sovet sisteminə və ordusuna nifrəti daha da artdı. Milli hərəkət gücləndi.

Sovetlər Birliyinin rəhbərliyi Azərbaycanın demokratik qüvvələrinin tələbinin güclənməsi ilə imperiya üçün artan təhlükəni azaltmaq və əhalini sakitləşdirmək üçün 1989-cu il noyabrın 28-də Xüsusi İdarə Komitəsini ləğv etdi, A.Volski yenidən Moskvağa qayıtdı. Ləğv edilən

idarənin əvəzinə SSRİ Ali Soveti Xüsusi Komissiyasının nəzarəti altında Dağlıq Qarabağ üzrə Azərbaycan SSR-nin Təşkilat Komitəsi yaradıldı. Sovet işğalı zamanı Əfqanıstanda B.Karməlin siyasi müşaviri işləmiş, sonralar Azərbaycan Kommunist Partiyasının II katibi olan V.Polyaniçko onun sədri təyin edildi. Lakin V.Polyaniçko milli münaqişənin qızıqdırılmasında heç də A.Volskidən geri qalmadı. Ona görə də bu əvəzlənmə prinsipial dəyişikliyə səbəb olmadı. SSRİ rəhbərləri tərəfindən qəti tədbirlərin görülməməsi nəticəsində 1989-cu il dekabrın 1-də Ermənistan SSR Ali Soveti «Ermənistan SSR və Dağlıq Qarabağı birləşdirmək haqqında» qərar qəbul etdi. Xankəndində Ermənistan bayrağı qaldırıldı. Vilayətin ermənilər yaşayan hissəsinin iqtisadi və siyasi idarəsi Ermənistana tabe edildi. Bu işə qarşıdurmanı daha da gücləndirdi.

Azərbaycanda Moskvanın ermənipərəsət siyasətinə qarşı etiraz dalğaları daha da gücləndi. Təəssüf ki, taleyüklü belə mürəkkəb zamanda proseslərdə o vaxtkı respublika rəhbərliyinin baş verən hadisələrə qarşı qəti mövqe tutmaması, Kreml qarşısında Azərbaycanın mənafeyini, ərazi bütövlüyünü müdafiə edə bilməməsi də vəziyyəti pisləşdirirdi. Doğrudur, 1990-cı ilin mayında DQMV-nin idarəsi yenidən Azərbaycana qaytarıldı. Lakin bu ciddi dəyişikliyə səbəb olmadı. Çünki, Azərbaycan Şuşada, Xocalıda və s. yerlərdə tikinti işlərini artırdığı dövrdə DQMV-də yaşayan ermənilər sürətlə silahlanır və dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan, terrorçuluqda kifayət qədər təcrübəsi olan ermənilərdən ibarət muzdlu qüvvələr toplayırdılar. Məsələn, Fransada terror aktları

törətmiş beynəlxalq terrorçu Monte Melkonyan 1990-cı ildə həbsdən azad edildikdən sonra o, Dağlıq Qarabağa gedərək orada azərbaycanlıların kütləvi sürətdə qətlə yetirilməsi və torpaqlarından qovulması üçün fəaliyyət göstərən terrorçu qruplara rəhbərlik etmişdir. Sonralar, 1993-cü ildə M.Melkonyan Yerevanda dəfn edilərkən Ermənistanın dövlət xadimləri, hətta prezidenti də orada iştirak etmişdir. Türklərə qarşı terror və qətlərdə göstərdiyi xidmətə görə o, “Ermənistanın milli qəhrəmanı” adını almışdır.

Başqa kifayət qədər tanınmış erməni terrorçularından Qrant Markaryan və Vazgen Sislyan da Dağlıq Qarabağda xalqımıza qarşı terror aktlarının törədilməsində, vətəndaşlarımızın qətlə yetirilməsində fəal iştirak etmiş və buna görə də onlar “Qarabağ müharibəsi qəhrəmanı” adına layiq görülmüşlər.

Dünyanın müxtəlif ölkələrindən gəlmiş peşəkar terrorçuların Qarabağda xalqımıza qarşı vuruşmasından «Moskovskiyə novosti» qəzeti özünün 1992-ci il 15 mart tarixli sayında geniş məlumat vermişdir. Bu qəzetin müxbiri İosif Verdinyan «Ermənistanda erməni diasporunun terrorçuları varmı?» sualına Ermənistandan olan yüksək dövlət xadimi «var» cavabını verir. Sonra o, Livandan turist adı ilə gəlmiş 34 yaşlı Vazgen Sislyanın geniş və türklərə içi kinlə, qəzəblə dolu bəyanatını verir. Buradan aydın olur ki, Parisin Usman məhəlləsində 60 girovu ələ keçirmək aksiyasında (sentyabr, 1991-ci il) və Budapeştdə (dekabr, 1991-ci il) Türkiyə səfiri Bədrəddin Tunabaşa qəsddə iştirakının üstü açılan bu “ASALA” mənsubu himayədarlarının tapşırığı ilə insanlığa

yaraşmayan əməllərini indi Azərbaycanda davam etdirmək istəyir.

1992-ci ilin yanvar ayında Paris yaxınlığında qeyri-leqal məxfi təlim düşərgəsi yaratmış «Asala» erməni terrorçu təşkilatının 26 üzvü Fransa vətəndaşı olan mayor Aşin Simonyanın başçılığı ilə Xankəndinə gəlmiş və xalqımıza qarşı həyata keçirilən soyqırımlarda qəddarlığı və amansızlığı ilə ad çıxarmışdır.

Xalqımıza qarşı belə qətlialarlarda və terror aktlarının törədilməsində iştirakçı olmuş xarici ölkə vətəndaşlarından Suren Paşayan (“Krunk” təşkilatının Fransa bölməsinin üzvü, Fransa vətəndaşı), Qabriel Şıxanyan (“Vartan cəngavərləri” qrupunun Vyana bölməsi, Fransa vətəndaşı), Abram Çitçiyən (366-cı alayın I batalyonunun qərargah rəisi, Rusiya vətəndaşı, (hazırda Fransa vətəndaşı), Romb Qalakçiyən (Xocalını bombalayan 39 nömrəli vertolyotun pilotu, Livan vətəndaşı), Razdan Minoyan (Xocalını bombalayan 40 nömrəli vertolyotun pilotu, Suriya vətəndaşı) və başqalarını da misal çəkə bilərik.

Qeyd edək ki, Xocalılar da müəyyən müdafiə tədbirləri görürdülər. Burada ilk növbədə yerli özünümüdafiə dəstələri yaradılmışdı. Tərkibi 100 nəfər qeyrətli gəncdən ibarət olan bu dəstə Tofiq Hüseynovun komandirliyi ilə kəndin müxtəlif yerlərində müdafiədə dayanırdılar. Bundan başqa şəhər statusu aldığı üçün Xocalıda 60 nəfər əməkdaşı olan şəhər polis şöbəsi yaradılmışdı və onlar da müdafiədə iştirak edirdilər.

1990-cı ilin noyabrında Əlif Hacıyevin 20–ə qədər polis nəfəri və zabit heyəti olan Xocalı təyyarə limanının

Xətt Daxili İşlər Bölməsinin rəisi və Xocalı hava limanının komendantı təyin olunması da ermənilərə silah daşınmasına ciddi maneə oldu. Qeyd edək ki, Ə.Hacıyev hələ 1984-cü ildə Xankəndində milisdə işləyərkən ermənilərin ustalıqla hazırladığı plan nəticəsində 10 il müddətinə həbs cəzasına məhkum edilmişdi. Günahsız olduğu yalnız 1988-ci ildə dəqiqləşdiyindən həbsdən azad olunmuşdu. O, dərhal Xocalıya gələrək şəhərin müdafiəsində yaxından iştirak etmişdi.

Bundan başqa Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən 1991-ci ilin noyabrında “Sərhəd rayonları və Dağlıq Qarabağda yerli yaşayış məntəqələrinin mühafizəsinin təşkil edilməsi” haqqında kompleks proqramı nəzərdə tutan sərəncam imzalanmışdı. Bu sərəncamı yerinə yetirmək həmin dövrdə yenidən yaradılmış Müdafiə Nazirliyinə tapşırılmışdı. Lakin orada hərbi texnika və hərbi xidmətdən istifadə deyil, yalnız tikinti və texniki işləri həyata keçirmək nəzərdə tutulurdu. Təəssüf ki, o dövrdə nəinki Xocalıda, heç bir sərhəd bölgəsində müdafiə qurğularının inşası və təşkili gerçəkləşmədi.

Bundan istifadə edən ermənilər rus ordusundan «icarəyə» götürdükləri silahlarla tez-tez Xocalını atəşə tutur, evləri yandırır, dinc əhalini, qoca, qadın və uşaqları qətlə yetirirdilər. Məsələn, belə hücumların biri 1991-ci il sentyabrın 10-da səhər saat 5³⁰-da baş vermişdi. Erməni quldur dəstələri Daşbulaq kəndi istiqamətindən şəhəri avtomat və pulemyotlardan, «Alazan» tipli raketlərdən atəşə tutmuşdular. Bir saata yaxın çəkən aramsız atəş nəticəsində şəhər sakinlərindən biri ölmüş, ikisi uşaq

olmaqla altısı ağır yaralanmışdı. Xeyli sayda ictimai binalar, yaşayış evləri dağılmışdı.

Ermənilər sentyabr ayının birinci on günündə Qarabağın dağlıq hissəsində 10 nəfər azərbaycanlı öldürmüş, 21 nəfəri isə ağır yaralamışdılar.

Hələ 1991-cı ilin payızında sovet rəhbərliyinin əmri ilə Dağlıq Qarabağda yaradılmış prezident üsul-idarəsi kifayət qədər səmərəli fəaliyyət göstərmədiyindən Azərbaycanın o dövriki rəhbərliyi 1992-c ilin fevral ayının 10-da Xocalıda və Dağlıq Qarabağda yaranan vəziyyəti vahid mərkəzdən, operativ idarə etmək üçün ümumi komandanlıq yaratdı və Tahir Əliyev onun başçısı təyin olundu. Lakin o da müxtəlif səbəblərdən öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilmədi.

Ümumiyyətlə, o zaman iqtidarda olanların müstəqil dövlət qurub idarə etmək bacarığının olmaması və bir çox məsələlərdə milli maraqlardan deyil, ümumi SSRİ və Rusiya marağından çıxış etməsi də vəziyyəti ağırlaşdırırdı.

Qeyd edək ki, o dövrdə Xocalının müdafiə qüvvələrinin ixtiyarında 250-ə qədər avtomat, bir ədəd top, iki ədəd “Alazan” raket qurğusu və 1 ədəd BRDM var idi. O dövrün məlumatlarına görə, həmin vaxtlar Xocalını əhatə edən ermənilər yaşayan kəndlərdə-Daşbulaq, Mehdikənd, Ballica, Həsənabad, Pirəməki, Noraguh və Mirzəcanda ermənilərin 515 nəfər canlı qüvvəsi, 3 “Alazan” raket, 10 ədəd zirehli transpartyoru, 3 ədəd PDM və bir neçə tankı olmuşdur. Düşmənin əsas qüvvəsi isə Xankəndində və Əsgəranda əmrə hazır dayanmışdılar. Bütövlükdə o dövrdə Dağlıq Qarabağın erməni ordusunun sayı buradakı Ermənistan Silahlı Qüvvələri nəzərə

alınmadan 7 min nəfər olmuşdur.

1992-ci il fevral ayının 12 və 13-də Xocalı qonşu erməni kəndləri tərəfindən atəşə tutuldu və bundan az keçməmiş erməni hərbi qüvvələrinin Xankəndindən Xocalıya tərəf yerdəyişməsi baş verdi.

Belə gərgin bir vaxtda, fevralın 13-də Xocalıya sonuncu vertolyotlar gəldi. Onu da qeyd edək ki, hava nəqliyyatını Zabrat və Gəncədə yerləşən, ruslara məxsus desant diviziyasının mühafizəçi vertolyotları həyata keçirirdi. Onunla 300 nəfər qoca, qadın, uşaq mühasirədən çıxarıldı. Ancaq məsələ orasında idi ki, vertolyotlar da bir çox səbəbdən istənilən vaxt uça bilmirdi. Ermənilər yanvar-fevral aylarında Xocalı və Şuşaya uçan 7 sərnişin vertolyotunu gülləyə tutmuşdular. Bu da hava əlaqələrini çətinləşdirirdi. Xüsusilə, 1992-ci il yanvarın 28-də Şuşa şəhəri səmasında içərisində 44 nəfər dinc əhəlinin olduğu mülki vertolyotun vurulmasından sonra Xocalı ilə hava əlaqəsi də demək olar ki, kəsildi. Beləliklə şəhərin blokadası tam başa çatdırıldı.

Ümumiyyətlə, Xocalıya axırıncı dəfə avtomobil 1991-ci il oktyabrın 30-da gedib və noyabrın 1-dən bu şəhər artıq mühasirə vəziyyətində olub. 1992-ci il yanvarın 2-dən isə oraya işıq verilməyib.

Fevral ayının 19-da saat 17-də Xocalı hər tərəfdən PDM, iriçaplı pulemyot və avtomatlardan 4 saat ara verilmədən atəşə tutuldu.

Faciə ərəfəsində ermənilər istər canlı qüvvə, istərsə də hərbi texnika və silah cəhətdən Xocalılardan üstün idi.

Xocalı soyqırımını ərəfəsində İran İslam Respublikasının rəsmiləri munaqişənin sülh yolu ilə

nizamlanmasında vasitəçilik missiyası ilə Azərbaycana gəlmişdi. Odur ki, cəbhədə atəşkəs elan edilmişdi. O dövrdə İranın xarici İşlər naziri işləyən Əli Əkbər Vilayəti fevralın 25-də Azərbaycan hakimiyyət nümayəndələri ilə görüşüb müzakirə aparmışdı. Daha sonra o, Dağlıq Qarabağa, İrəvana getməliydi. Atəşkəs haqqında bundan əvvəl razılıq əldə edilməsinə baxmayaraq erməni tərəfi uçuşun təhlükəsizliyinə təminat vermədi və ermənilər bütün beynəlxalq hüquq normalarını tapdalayıb elə həmin günün axşamı Xocalıya bütün istiqamətlərdən hücum etdilər.

Qəribədir ki, Azərbaycanın başqa bir qədim şəhəri olan Şuşa şəhərinin də işğalı ərəfəsində İranla danışıqlar aparılırdı. Azərbaycanın o vaxtkı dövlət rəhbəri Tehrandə vasitəçilik missiyası ilə bağlı görüşlər keçirdiyi gün Şuşa işğal edildi. Maraqlıdır, görəsən bu iki hadisə arasında bağlılıq varmı? Təəssüf ki, buna birmənalı cavab tapa bilmədik. Ancaq bunların təsadüfi olması da az inandırıcıdır.

Bu məsələdən bəhs edərkən rus tədqiqatçısı Y.Pompyev «Qarabağ qan içində» adlı əsərində yazır ki, «erməni və Rusiya xüsusi alayının əsgərlərindən ibarət peşəkar qatillər bütün tərəflərə sübut etdilər ki, heç bir sülh və barışq məqamı onlara lazım deyil. Onların seçdiyi yol təcavüzkarlıq və zorakılıqdır».

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə XX yüzilin II yarısında Azərbaycan türklərinin tarixində ən böyük faciə-Xocalı qırğını baş verdi. Həmin gecə saat 23:00-da ermənilər üç istiqamətdən Xocalıya hücum etdi. Bu hücumda Ermənistan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin tabeçiliyində olan silahlı qruplar, müzdlü

əsgərlər, özünü Artsax Xalq Azadlıq Ordusu adlandıran Dağlıq Qarabağın erməni bölmələri və 366-cı rus hərbi alayı iştirak etmişdi. Bu hücumda Xankəndi tərəfdən öndə olan 366-cı alayın hərbi texnikası, onların ardınca rus-erməni silahlı dəstələri, Əsgəran istiqamətindən isə mindən çox silahlı quldurlar daha çox fəallıq göstərirdilər. Əvvəlcə 366-cı alayın tanklarının köməyi ilə piyada qüvvələri şəhərə doğru irəliləyərək artilleriya atəşi ilə şəhərdə olan əsgər qərgahları və atəş mövqelərini məhv etmişdilər. Şəhərin müdafiəçiləri səhərə qədər düşməne qarşı rəşadətlə döyüşmüşdülər. Onların bir neçəsi kamikadze şücaəti göstərərək bədənlərinə partlayıcı qurğu bağlayaraq özlərini düşmən texnikasına çırpmışdılar. Sonuncu müqavimət məntəqəsi səhər saat 7-də susdurulmuşdur. Atışma zamanı Xocalıda yüzlərlə adam döyüşə-döyüşə həlak olmuşdu. Ağdama tərəf müxtəlif istiqamətlərdən hərəkət edən dinc əhali yolda erməni silahlı qüvvələri tərəfindən atəşə tutularaq girov götürülmüş, dəhşətli işgəncələrə məruz qalmışdır. Dinc sakinlərin qaça biləcəyi yolların qarşısında gizlənmiş erməni əsgərləri gəlib keçənləri qətlə yetirmişdilər. Ermənistan hərbi birlikləri qətlə yetirdikləri insanların üzərində xüsusi əməliyyat apararaq onların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəsmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri torpağa basdırmış və yandırmışlar. Ermənilərin bu vəhşiliklərini əks etdirən çoxsaylı sənədlərdən bir neçəsini verməklə kifayətlənirik.

«1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı şəhərində erməni quldurları tərəfindən qətlə yetirilən şəxslərin xəsarətinin təhlili: Xocalı hadisəsi zamanı bizim birliyin ekspertləri tərəfindən məhkəmə tibbi müayinədən 181 meyid keçirilmişdir. Həmin meyidlərdən 130 nəfəri kişi, 51 nəfəri isə qadındır. Müayinə olunan meyidlərdən 13 nəfəri azyaşlı uşaq olmuşdur. Xəsarətlərin

əmələgəlmə mexanizminə görə bölünməsi aşağıdakı qaydada olmuşdur: a) qəlpə təsirindən - 20 nəfər; b) güllə təsirindən - 151 nəfər; c) küt alət təsirindən - 10 nəfər.

Xəsarətlər yerləşdiyi nahiyəyə görə aşağıdakı kimi olmuşdur: a) baş nahiyəsi -40; b) döş qəfəsi -74; c) qarın nahiyəsi -17 d) ətrafları-11.

Bununla yanaşı müayinə olunmuş meyidlərdən 3 nəfərində ətrafların donması, 33 nəfərində işgəncə əlamətləri, yəni başın dərisinin soyulması, qadınlarda döşlərin kəsilməsi, burun və qulaq qığırdaqlarının kəsilməsi, qadınların cinsiyyət üzvlərinə odlu silahdan atəş açılması əlamətləri aşkar edilmişdi. Eyni zamanda göz almalarının çıxarılması, dişlərin sındırılması, kişilərin cinsiyyət üzvlərinin kəsilməsi müşahidə olunmuşdur. Müayinə olunmuş 31 meyiddə isə konbinə olunmuş, yəni bədənin müxtəlif nahiyələrinin güllə yarası və küt alətlə, kəsici-deşici alətlə yetirilmiş xəsarətlər olmuşdur. Müayinə olunmuş meyidlərdən 13 nəfərində bədənin bütün səthini əhatə edən yanıq kömürləşmə aşkar edilmişdir. Eyni zamanda müayinə keçən meyidlərdən 10 nəfərində güllə yarası ilə birlikdə onların üzərindən hərbi texnikanın keçməsi əlaməti olmuşdur».

Baş məhkəmə tibb eksperti, professor R.M.Yusifov

Həsənova Fitat: başına küt alətlə vurub zədələdikdən sonra əl-qolu bağlanıb gözləri çıxarılıb.

Məmmədova Məhrüzə: əvvəlcə bu qadının gözləri çıxarılıb, sonra döş vəziləri və burnu kəsilib.

Məmmədova Tamara Səlim qızı: əvvəlcə güllə yarası alıb, sonra gözləri çıxarılıb və döşləri kəsilib.

Aslanov İqbal Bahadır oğlu: əvvəlcə güllə yarası alıb, sonra gözləri çıxarılıb və cinsiyyət üzvləri kəsildikdən sonra bədəni yandırılıb.

Hüseynov Şakir Mustafa oğlu, İmani Ağayar, Məmmədov Saday, Hüseynov Allahverdi Qulu oğlu, Rəcəbov Cəbrayıl Mehdi oğlu, Fərzəliyev Cahan Hübət oğlu, Kərimov Füzur diri-diri yandırılmışlar.

Kərimova Firəngül: döşü, qulaqları kəsilmiş, gözləri çıxarılmışdır. Sonra da bədəni dođranıb.

Əzimova Dilarə Seydulla qızı: döşü kəsilmiş, güllələnmişdir.

Səlİmov Bahadır: cinsiyyət üzvü kəsilmiş, sonra bədəni yandırılmışdır.

Behbudova Sürəyya Yusif qızı: cinsiyyət üzvünə çoxlu güllə vurulmuşdur.

Kərimov Samuray: arxa keçəcək dəliyində boş içki şüşəsi. Bu işgəncədən sonra gözləri çıxarılmış və güllələnmişdir.

Erməni quldurları əsir götürdükləri adamlara qarşı qeyri-insani rəftar etmişlər. Məsələn, Xəzangül Məmmədova adlı bir qız bildirir ki, gözümüzün qarşısında əvvəlcə atamın ayaqlarına benzin tökdülər, sonra isə od vurub yandırdılar. Milli Ordunun 2 əsgərinin diri-diri başını kəsdilər. Əsir düşmüş başqa bir Xocalı sakini Səriyyə Talıbova isə gördüklərini belə deyir: “Bizi erməni qəbiristanlığına gətirdilər. Dörd nəfər gənc mesxeti türkünü və üç azərbaycanlıni vaxtilə türklərə qarşı vuruşmuş bir erməninin qəbri üstündə qurban kəsdilər. Bundan sonra əsgərlər və quldurlar valideynlərinin gözü qabağında uşaqlara işgəncə verib öldürməyə başladılar. Sonra buldozərlərin köməyilə meyidləri dərəyə tökdülər. İnsan cildinə girmiş bu vəhşilərin ürəyi bununla da soyumadı. Onlar əynində milli ordunun forması olan iki

azərbaycanlı gətirdilər və vintaçanla onların gözlərini dəldilər”.

Qadınlar, uşaqlar və qocalardan ibarət bir dəstə adam Qaraqaya tərəfə getmiş, Əsgəranın qarşısında meşədə gizlənmişdi. Onlar gecə qarlı-şaxtalı havada səhərə qədər dayanıb gizlənmişdilər.

Səhər dan yeri ağaran zaman soyuqdan tir-tir əsən insanlar meşədən çıxıb Ağdama tərəf hərəkət etmək istəyəndə atəşə tutularaq qətlə yetirilmişdi. Bu dəstənin içərisindən təsadüf nəticəsində bir neçə adam xilas olub Ağdama gələ bilmişdi.

Başqa bir dəstə adam isə Abdal-Gülablı kəndinə tərəf qaçmışdı. Onları yolda Ağbulaq, Naxçıvanik və Dəhraz kəndlərinin silahlı erməniləri mühasirəyə alıb atəşə tutmuşdu. Bu istiqamətdə xeyli azərbaycanlı öldürülmüş, 250 nəfər isə əsir götürülərək dəhşətli işgəncələrə məruz qalmışdır. Yalnız 15 nəfərə qədər adam ölümdən və girov düşməkdən xilas olub axşama yaxın Ağdamın Gülablı kəndinə gəlib çıxmışdı.

Təlaş və vahimə içində qaçan adamların 300 nəfərdən ibarət olan bir dəstəsi də böyük çətinliklə ermənilərin yaşadığı Dəhraz kəndinə gəlib çıxa bilmiş, ancaq burada da onlar mühasirəyə alınmışdılar. Dəstədə üç nəfərin əlində ov tüfəngi olmuşdu. Təslim olmaq istəməyən xocalılar atışma zamanı erməni pulemyotçusunu vura bilirlər. Yalnız güllələri qurtardıqdan sonra onları əsir götürürlər və ermənilər öldürülmüş pulemyotçunun əvəzinə 10 nəfəri dərhal güllələyir, qadın və qızların başlarına dəhşətli müsibət açırlar.

Qeyd edək ki, Xocalıda ermənilər qanlı qırğın

törətdikləri gecədə Əsgəran yaxınlığındakı Qaraqaya adlanan ərazidə xocalıları xilas etmək üçün Ağdamdakı könüllü dəstələr ermənilərlə ağır döyüşlər aparmışdı. Məsələn, belə dəstələrdən birində vuruşan Canpolad Rzayev Qaraqaya yaxınlığındakı döyüşün ilk anlarında sərrast atəşlə ermənilərin 2 ədəd PDM-ni məhv etdikdən sonra Əsgəran körpüsü yaxınlığında qəflətən düşmən tankı ilə üzbəüz gəlir. O, düşmənin bu tankını da sıradan çıxarır və 30 nəfər Xocalı sakininin həyatını xilas edərək qərargaha gətirir. Sonra tankını ermənilərin yaşadığı Naxçıvannikə, Əsgəran tərəfə sürür. Erməni quldurları bu yolda pusquda dayanaraq xocalıların qarşısını kəsib yaxınlıqdakı donuz pəyəsinə yığmışdılar. Canpolad yoldaşları ilə düşməne qarşı rəşadətli döyüşür və 30 nəfərə yaxın erməni quldurunu məhv etdikdən sonra donuz pəyəsinə doldurulmuş 100- ə yaxın Xocalı sakinini azad edir. Bundan sonra o, rusların idarə etdiyi PDM-lə qarşılaşır. Bu döyüşdə xalqının, torpağının azadlığı uğrunda mübarizə aparan Canpolad Rzayev qəhrəmancasına həlak olur.

Ümumiyyətlə, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə rus əsgərləri ilə birlikdə ermənilərin Xocalıda həyata keçirdikləri hərbi əməliyyat öz miqyası, qəddarlığı və amansızlığı ilə insanı dəhşətə gətirir. Qəsəbəyə hücum edən qüvvələr arasında yerli erməni hərbi birləşmələr ilə yanaşı ruslardan ibarət olan 366-cı alayın komandirləri, əsgərləri beynəlxalq qanunları və hərbi nizamnaməni deyil, milli nifrəti əsas tutaraq soyqırım həyata keçirmişdilər. Erməni qaniçənləri bu şəhərdə yaşayan azərbaycanlılara qarşı milli-etnik və dini zəmində soyqırım

akti törədərək şəhəri tamamilə yandırmış və dağıtmışlar. Bu faciəli gecədə “dinc əhalidən 613 nəfər, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca xüsusi amansızlıq və işgəncə verməklə öldürülmüş, 76-sı uşaq olmaqla 487 nəfərə ağır bədən xəsarəti yetirilmiş, 1275 sakin-uşaqlar, qadınlar və qocalar girov götürülərək ağlasığmaz zülmə, təhqirlərə və həqarətə məruz qalmışlar. Onlardan 150 nəfər itkin düşmüşdür. Sonradan onlardan 1125 nəfərini geri almaq mümkün olmuşdur. Bu qətliam zamanı 7 ailə büsbütün məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini, 224 uşaq bir valideynini itirmişdir. 200 nəfərin ayaqları soyuqdan qanqrena olmuşdur. Girov götürülən 150 nəfərin, o cümlədən 68 qadının və 26 uşağın taleyi bu günədək məlum deyil”.

Vaxtilə Xocalıya pənah gətirmiş Mesxeti türklərinin 7 nəfəri şəhərin müdafiəsi zamanı həlak olmuş, 12 nəfəri əsir götürülmüş, 86 nəfərindən də heç bir xəbər yoxdur.

Ermənilərin Xocalıdakı vəhşiliyini əks etdirən çoxsaylı sənədlər göstərir ki, Rusiys və Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin və onların tabeçiliyində olan muzdlu əsgərlərin və terrorçu dəstələrin törətdiyi vəhşilik məhz soyqırım aktıdır və beynəlxalq hüquq normalarına, insan haqqlarına tamamilə ziddir. Onu da bildirək ki, Xocalı qətliamının dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında, ermənilərin əsir götürülmüş azərbaycanlılara qarşı törətdiyi vəhşiliyin lentə alınmasında cəsur telejurnalist Çingiz Mustafayevin çox böyük zəhməti olmuşdur. Sonralar o, erməni qəsbkarlarına qarşı Naxçıvannıq kəndi yaxınlığında aparılan döyüşü lentə alarkən qəhrəmancasına həlak olmuş, göstərdiyi xidmətlərə görə

Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür. Cəsur, vətənpərvər insan olan Ç.Mustafayev Xocalıda gördüyü dəhşətli mənzərəni belə təsvir edir: “Yüzlərlə insan cənazəsi əksəriyyəti yaxın məsafədən, başından güllələnmiş 2 yaşından 15 yaşınadək uşaq, qadın və qoca meyidləri. Meyidlərin vəziyyətindən aşkar bilinir ki, heç biri müqavimət göstərməyə, qaçmağa cəhd etməyib. Onları son dərəcə soyuqqanlıqla, vəhşiliklə qətlə yetiriblər.

Hər şeydən əvvəl aydın olur ki, bəzilərini kənara çəkib tək-tək öldürmüş, digərlərini ailəliklə güllələmişdilər. Bir çox meyidlərdə yeddi-səksiz, hətta daha çox güllə yarası var. Həmin güllələrdən biri mütləq başa dəyib. Deməli, yaralananların işini bu yolla bitirmişlər.

Bir neçə uşağın qulaqları kəsilmişdi. Kişilərin əksəriyyətinin kəlləsi dağıdılmışdı. Qarət olunmuş meyidləri saymaq mümkün deyildi.

Soyqırımın nişanələri olan yerə ilk dəfə iki vertolyotla fevralın 28-də gəldik. Hələ səmada ikən 500 metr radiusu olan sahənin insan cəsədləri ilə örtüldüyünün şahidi olduq. Həmin yerlər erməni quldurlarının nəzarəti altında olduğuna görə pilotlar aşağı enməyə ehtiyat edirdilər. Buna baxmayaraq biz yerə endik. Vertolyotdan çıxan kimi atışma başladı. Bizi müşayiət edən milis işçiləri əvvəlcədən razılaşdığımız kimi, meyidləri vertolyota yükləyib sahiblərinə çatdırmalı idilər. Lakin 4 meyidi yuxarı qaldıra bildilər. Onları qınamaq çətinidir. Gördüyümüz mənzərə hamının ağlını başdan çıxarmışdı. Özümüzə gələ bilmirdik.

Martın 2-də xarici jurnalistlərlə təkrar həmin yerə gələndə də eyni vəziyyətlə rastlaşdıq. Meyidlərin

əksəriyyəti daha eybəcər şəklə salınmışdı. Görünür, cəlladlar hər gün vəhşiliklərini davam etdirməkdən zövq alırdılar.”

Xocalıda dinc insanların vəhşicəsinə qətlə yetirilməsinin şahidi olan «Moskovskiye novosti» qəzetinin müxbiri Viktoriya İvlevanın etirafları da tükürpədidir. O, Xocalıya hücum edənlərin birinci eşalonunda deyil, ikincisində gedib. Bu zaman o qarşidan «nə isə buludu xatırladan bir şey yaxışlaşdığını» görüb, qeyd edir ki, «sonra bildim ki, bu bulud kimi görünən yarıçılpaq adamlar dəstəsi imiş. Türklərin dəstəsinin sonunda üç uşağı olan qadın gedirdi. Qarın üstüylə, ayaqyalın. O çox çətin hərəkət edirdi, tez-tez yığılırdı. Onun uşaqlarının ən kiçiyi iki günlük idi» Bu adamların sonrakı taleyini isə biz cəsur telejurnalist Ç. Mustafayevin çəkdiyi kadrlarda görürük.

Bu dəhşətli faciə ermənilərin qəddarlığını, insanlığa ləkə olan hərəkətlərini gözləri ilə görənlər bu vəhşiliklərin şahidi olan Rusiya Federasiyası Baş Kəşfiyyat İdarəsinin polkovniki V. Savelyevi də təəccübləndirmiş və sarsıtmışdı. «Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm. Hər şey gözlərim önündə baş verib. İnsanların, uşaq və qadınların, hamilə gəlinlərin güllədən keçmiş bədənlərini unuda bilmərəm. Qoy azərbaycanlılar məni bağışlasınlar ki, bütün bu qanlı və amansız sonluğu olan hadisələrdə əlimdən heç nə gəlmədi. Təkcə on doqquz səhifəlik məxfi arayışı həm Kremlə, həm də Müdafiə Nazirliyinə, Baş Kəşfiyyat İdarəsinin generallarına göndərdim. Oxuyun-dedim. Biz rusların zabit şərafəti görün necə ləkələndi Bu oyunlara rus zabitlərini qoşmaqla onları alçaltdılar, şərafinə lənət

damğası vurdular. Mən on addımlıqda güllə yarasından can verən səkkiz-doqquz yaşlı qızcığaza heç cür kömək əlimi uzada bilmədim. Allahın mənə lənət edəcəyindən qorxdum».

Ermənilərin öldürülən azərbaycanlıları dəfn etmə üsulu isə ümumiyyətlə insanlığa yaraşmayan hərəkət olmuşdur. Belə əxlaq sahibi olanların Avropa və Amerikada himayə edilməsi, təəssüf doğurmaya bilməz. Bu məsələdən bəhs edərkən V.Savelyev yazır: «Onları yarım metr qazılmış çalalara atıb üstünü torpaqlayırdılar. Axşamlar belə çalaların ətrafında itlərin və çaqqaların səsküyündən, dartışmalarından qulaq tutulurdu, adam vahimələnirdi. Hər yerdən laxtalanmış qan və ölmüş cəsəd iyi gəlirdi».

Erməni və rus hərbi birlikləri Xocalıda soyqırımını elə dəhşətli və qəddarlıqla həyata keçirmişdilər ki, bu o dövrdə bir çox dünya mətbuatı səhifələrində də öz əksini tapmışdır. Akif Aşırı «Türkün Xocalı soyqırımını» adlı əsərində xarici ölkə mətbuatında yer alan məqalələrdən xeyli si-tat vermişdir. Oxucuların marağına səbəb ola biləcəyini düşünərək onlardan bir neçəsini diqqətə çatdırırıq:

«Vaşinqton-Post» qəzeti: «Dağlıq Qarabağ qurbanları Azərbaycan şəhərində torpağa basdırılıb. Qaçqınlar deyirlər ki, ermənilərin hücumu zamanı yüzlərlə adam həlak olub. Həlak olmuş 7 nəfərin meyidini bu gün göstəriblər, onlardan 2-si uşaq, 3-ü qadındır. 120 qaçqın Ağdam hospitalındadır, onların bədənlərində çoxsaylı dərin yaralar var».

«Tayms» qəzeti: «Erməni əsgərləri yüzlərcə qaçqın

ailəsini qırıblar. Sağ qala bilənlər xəbər verirlər ki, erməni əsgərləri 450-dən artıq azərbaycanlını güllələyiblər. Onlardan çoxu uşaq və qadınlardır. Yüzlərcə, mümkündür ki, minlərcə insan itkin düşüb. «Onlar atəş açırdılar, atəş açırdılar, atəş açırdılar» -deyə Xocalıdan digər qadın və uşaqlarla birlikdə Ağdama qaçmış Raziya Aslanova bildirib. O deyib ki, əri və oğlu öldürülüb, qızı itkin düşüb».

«Tayms» qəzeti: «Qırğın aşkar oldu». Anatoli Levin: «Dağlıq Qarabağın yamaclarında aralarında qadın və uşaq olan 60-dan çox meyid aşkar olunub, bu isə erməni qoşunları tərəfindən azərbaycanlı qaçqınların qırılması haqda məlumatları təsdiqləyib. Yüzlərlə qaçqın hələ də tapılmayıb. Onlardan çoxu tanınmaz hala düşüb. Balaca bir qızçıqazın isə yalnız başı qalıb».

«İzvestiya» qəzeti: «Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərib. Yaşlı qadınlardan birinin üzünün yarısı kəsilib. Kişilərin baş dərisi soyulub».

«Sandi Tayms» qəzeti: «Tomas Qols erməni əsgərlərinin törətdikləri qırğınlar barədə məlumatlar verən ilk reportyordur. Xocalı sadə Azərbaycan şəhəri olub. Lakin dinc dövrdə əkinçiliklə məşğul olan minlərlə azərbaycanlı evi olub. Ötən həftə şəhər yer üzündən silinib».

«Fayneşnl tayms» qəzeti: «Ermənilər Ağdama gedən qaçqın kolonunu güllələyiblər. Azərbaycanlılar 1200 meyid sayıblar. Livandan olan reportyor təsdiq edib ki, varlı daşnak icması Qarabağa silah və adam göndərir».

«İzvestiya» qəzeti: «mayor Leonid Kravest: «Mən özüm yamacda yüzə qədər meyid gördüm. Oğlan

uşaqlarından birinin başı yox idi. Hər yerdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qoca, qadın və uşaq meyidləri gördüm».

«Fayneşnl tayms» qəzeti: «General-polkovnik bildirib ki, 366-cı alaydan 103 hərbi qulluqçu Dağlıq Qarabağda qalıb».

«Le Mond» qəzeti: «Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaq arasında 3 nəfərin başının dərisi soyulmuş, dırnaqları çıxarılmış meyid görüblər. Bu, Azərbaycan təbliğatı yox, reallıqdır».

«Valer aktual» jurnalı: «Bu Muxtar vilayətdə erməni hərbi birləşmələri Yaxın Şərqdə olanlarla birlikdə ən müasir hərbi texnikaya, eləcə də vertolyotlara malikdir. ASALA Suriya və Livanda hərbi düşərgə və silah anbarlarına malikdirlər... 100-dən artıq müsəlman kəndini qırıblar».

«Qolos Ukraini» qəzeti: V.Skaçko: «Müharibənin sifəti olmur. Yalnız məkrli maska, qanlı göz yaşları, ölüm, bədbəxtlik, dağıntılar.

Xocalıda körpələri qətlə yetirdilər? Bəs analarını? Allah insanı cəzalandırmaq istəyəndə onun aqlını alır».

O dövrdə Türkiyə Respublikasının prezidenti S.Dəmirəl, Xarici İşlər Naziri H.Çətin, Türkiyə Böyük Millət Məclisinin sədri H.Cindoruk öz çıxış və bəyanatlarında bu qətlə pisləmiş, beynəlxalq təşkilatları buna ən ciddi reaksiya verməyə çağırırdılar. Təəssüf ki, belə həssaslığı biz uzun illər bir «ittifaqda» birləşdirdiyimiz «qardaş» sovet respublikalarından görə bilmədik.

Xocalı soyqırımına ən kəskin etiraz bildirən

ölkələrdən biri Türkiyə olmuşdur. Belə ki, 1992-ci il martın əvvəlində qardaş ölkənin Ankara, İzmir, İqdir, Qars və s şəhərlərində erməni-rus ordusunun vəhşiliklərini pisləyən, Azərbaycanla həmrəylik bildirən çoxminli mitinqlər keçirilmişdir. Mitinqlərin təşkilatçıları Türkiyə hökumətindən tələb edirdilər ki, təcili surətdə Ermənistan hökumətinə təsir göstərüb Dağlıq Qarabağda azərbaycanlılara qarşı genosid siyasətinə son qoysunlar.

Doğrudur, böyük dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar məsələyə ikili standartla yanaşaraq heç bir reaksiya vermədilər, özlərini nədənsə görməməzliyə vurdular. İrəkin Küveytə hücumu zamanı işğalçıya qarşı göstərilən operativlik indi soyuqqanlıqla əvəz olundu.

Qeyd edək ki, ermənilər Xocalı soyqırımına əvvəlcədən hazırlaşdıqlarından bu aksiyadan bir neçə gün əvvəl dünyanın onlarla ölkəsindən qəzet, televiziya jurnalistlərini hadisələri işıqlandırmaq üçün buraya dəvət etmişdilər. Onlar buraya hadisələri obyektiv işıqlandırmaq üçün deyil, hadisələri saxtalaşdırmaq, «fağır, sakit, əməksevər» ermənilərin müsəlmanlar tərəfindən qətlə yetirilməsini sübut etmək üçün təşrif buyurmuşdular.

Polkovnik V.Savelyevin arayışında ermənilərin belə saxtakarlığına aid bir neçə maraqlı faktlar vardır. O yazır: «həmin ərəfədə Fransadan gəlmiş «Operator-II» özəl studiyasının erməni əməkdaşları isə (Gül Bareylan, Şerin Sitaryan) Xocalı ətrafında qalaqlanmış meyidlərin yandırılmasını lentə köçürdülər. Rusiyanın 2-ci batalyonunda vuruşan zabit İvan Karebelnikovun verdiyi məlumata görə bu yer Xocalının şimal-şərq hissəsində kiçik təpəciklər olan bir yer idi.

Xocalı faciəsini «işıqlandırmaq» (ermənilər buna qəhrəmanlıq deyirlər) üçün Xankəndinə dünyanın 32 ölkəsindən 47 nəfər erməni jurnalist gəlmişdi. Onların bir qismi general Zaviqarovun ayırdığı zirehli maşınların gözlüklərindən, qərargah məskənlərindən hadisələri izləyir, qeydlər götürür, bəziləri də operativ çəkilşlər aparırdı. Dağılmış, viranə qalmış yerləri dünyaya göstərir və acı bir təəssüflə qeyd edirdilər: «Azərbaycanlılar günahsız erməniləri qırırlar».

Xocalı soyqırımını zamanı dinc əhaliyə qarşı daha çox qəddarlıq edənlər, adam öldürənlər Rusiya, Ermənistan və digər ölkələrdəki havadarları tərəfindən müxtəlif formalarda mükafatlandırıldı. Bu işə təcavüzü, vəhşiliyi şirnikləndirmək deməkdir. Belə məsələdən bəhs edən onlarca fakt və sənədlərdən yalnız bir neçəsindən sitat verməklə onun doğru olduğunu göstərmək istəyirik. «Xocalının işğal edilməsi planının strateji tərəflərini ermənilərlə yanaşı, ruslar da çox düşünüblər. Nəticədə birinci batalyonun qərargah rəisi, mayor Abram Çitçiyan mayor Nabokix və kapitan İ.Lixodey hərbi əməliyyatlarda bilavasitə vuruşublar. Zabit İ.Karabelnikovun məlumatına görə A.Çitçiyan 13 nəfərlik Babayevlər ailəsini «güllədən keçirib». Ona 1993-cü ildə Fransa erməni diasporu tərəfindən 150 min dollar mükafat və ən böyük «Kilsə mükafatı» verilib. A.Çitçiyan 1994-cü il sentyabr ayının 2-də Fransaya mühacirət edib və orada yaşayır.

Üçüncü batalyon Xocalı işğal olunan gecə, müharibə zonasından çıxarıldı, amma oranı tərk etmədi. 366-cı polk işə ərazidən çıxarılmadı. Ordu tərksilah olundu. Zabitlər satqınlıq etdilər. Silahlara gəlincə, işlənməmiş silahları

ermənilər üçün ayırdılar. Qərara alındı ki, ermənilərdən bunun müqabilində pul və zinət şeyləri alınsın.

Həmin gün ermənilərin özünümüdafiə dəstəsi adı ilə vuruşan, əslində «Asala» terror təşkilatının Xankəndində yaradılmış özəyinin başçısı kimi tanınan İllarion Allahverdiyən 24 nəfər rus zabıt və əsgərinə pul mükafatlarını elan etdi. Məsələn, dəstənin önünə çıxarılmış rus zabiti Yevgeni Qolubyevə üstündə «Asala» yazılmış 25 qramlıq qızıldın tökülmüş orden və beş min ABŞ dolları təntənəli surətdə təqdim etdi. Və yaxud həmin gün sırası Anastas S.İvanova 10 min dollar təqdim etməklə İrəvanda onu gözləyən «Hunday» markalı avtomobilin sənədlərini verdi.

Nəticədə erməni silahlı dəstələrilə rus zabıtləri arasında şəxsi bağlaşmalar, «Döyüş müqavilələri» də imzalandı.

Xocalı soyqırımını ərəfəsində Rusiyanın 4-cü ordusunun 23-cü diviziyasının 366-cı motoatıcı alayının komandiri polkovnik Zaviqarovun ermənilərlə əlbir olub azərbaycanlıları öldürməsi, azərbaycanlılar yaşayan kəndləri atəşə tutdurub dağıtması, silahları ermənilərə verərək alayın şəxsi heyətinin ermənilər tərəfindən döyüşlərdə iştirak etməyə məcbur etməsinin müqabilində pul, rüşvət alması və s. qanunsuz hərəkətləri barədə istər ordu rəhbərliyinə, istərsə də Rusiyanın siyasi rəhbərliyinə çoxsaylı müraciətlər göndərilmişdi. Bu müraciətlərdə 366-cı alayın DQMV-nın ərazisindən çıxarılması və onun komandirinin ən qısa müddətdə cəzalandırılması tələb edilirdi.

Rusiyanın ordu və siyasi rəhbərliyi polkovnikin heç

nədən çəkinib qorxmaması və azərbaycanlılara qarşı daha qətiyyətli və amansız olması üçün «çox gözəl» tədbir görmüşdü. Gələcək soyqırımın ən fəal və əsas icraçısı olan polkovnik Zaviqarova 1992-ci il fevral ayının 24-də saat 21¹⁵-dəqiqədə – yəni Xocalı soyqırımından bir gün əvvəl general rütbəsi vermişdi.

Xocalı soyqırımında 366-cı alayın komandiri, tapşırıqların «mahir» icraçısı Polkovnik Zaviqarovun günahı xüsusilə böyükdür. O, bir tərəfdən erməniləri silah, sursat və s. ilə təmin etmiş, digər tərəfdən, alayın əsgərləri qarşısında çıxış etmiş, onların milli, dini hislərindən sui-istifadə edərək, əsgərləri qızıqırdırmaq və azərbaycanlıları qırmağa təhrik etmişdir.

V.Savelyev Zaviqarovun müsəlmanlara, o cümlədən azərbaycanlılara qarşı münasibətindən bəhs edərkən yazır: «1992-ci il fevral ayının 24-də saat 21¹⁵-də general rütbəsi almış Y.Zaviqarov zabitlər önündə belə bir çıxış edir ki, regiondakı müharibə torpaq müharibəsi yox, islamın xristianlığa qarşı müharibəsidir (seçdirmə –red.). O çıxışında göstərirdi: «Dünyanın islam ölkələrinin nümayəndələri, hərbi müşavirlər Bakıya (?) yığışblar ki, bizim xaçı necə sındırıb əzsirlər Xristianlığa qarşı bir yürüş var. Bu yürüşdə ya dinimizi, şərəfimizi qorumalıyıq, ya da şərəfsizliyi qəbul edib tabe olmalıyıq».

Məhz belə təbliğatların nəticəsi idi ki, «ermənilər ruslara məxsus «02-19-MM» nömrəli «Kamaz» la ərazidəki azərbaycanlı meyidləri yığıb Xocalıda tonqal qurdular. İnsanın insana olan nifrəti burada həddini aşmışdı. Kim yaratmışdı bunu, dərk edə bilmirdim. Mən sizə ermənilərə qoşularaq əsir alınmış azərbaycanlıları

sıraya düzərək tək-tək məhv edən və bundan həzz alan rütbə zabitlərini tanımaq istəyirəm. (bundan sonra müəllif 366-cı alayın 19 nəfər rus millətindən olan zabitlərinin və 41 nəfər milliyətcə erməni olan kiçik rütbəli şəxslərin adlarını verir.

Qeyd edək ki, Ermənistan və Rusiyanın bəzi vəzifəli şəxsləri lənətlə yad edilmək və cəzalandırılmaq qorxusundan Xocalı soyqırımında ermənilərin ruslarla əlaqələrini sübut edən sənədlərin bir hissəsini məhv etməyə çalışmışlar. Məsələn, V.Savelyev göstərir ki, «sırası əsgər Qriqori Voroşilovun məlumatına görə, Xocalı ilə bağlı sənədlər 1992-ci il mart ayının 1-də Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin Aviasiya komandanı general-mayor S.Lukaşovun əmrilə yandırıldı».

Lakin onlar öz niyyətlərinə çata bilmədilər. Bu soyqırımı əvvəlcədən planlaşdırıb hazırlayanların, həyata keçirən icraçıların əməlləri barədə yüzlərlə sənəd qalmış, bu hadisələrin şahidi olmuş minlərlə insanlar hələ də yaşayırlar.

Xocalı soyqırımı barədə Milli Məclisin “Qarabağ” fraksiyasının 2002-ci ildə hazırladığı qərar layihəsində göstərilir: “Ermənistan Silahlı Qüvvələri Beynəlxalq Humanitar Hüququn bütün normalarını kobudcasına pozaraq dinc əhali, din xadimləri, Xocalı şəhərinin özünümüdafiə dəstələri, yaralılar və əsirlərlə qeyri-insani metodlarla davranmış, milli və dini mənsubiyyətinə görə bütöv bir şəhərin sakinlərini soyqırma məruz qoymuş, insanlığa yaraşmayan bir faciə törətmişlər.

1949-cu il Cenevrə Konvensiyasının I, III, IV bəndlərinə məhəl qoyulmadan yaralılarla, əsir düşənlərlə,

mülki əhali ilə vəhşicəsinə rəftar edilmiş, onlara işgəncələr verilməklə qətlə yetirilmiş, üzərlərində xüsusi qəddarlıqlarla əməliyyatlar aparılmış, dinc əhalinin şəhəri tərk etməsinə şərait yaradılmamışdır.

Xocalı şəhərinin işğalı zamanı 1954-cü il Cenevrə Konvensiyasının müddəaları da kobudcasına pozulmuş, şəhərin qiymətli, mədəni abidələri yerlə-yeksan edilmişdir.

1972-ci il “Bakterioloji (bioloji) və toksin silahların ehtiyatının yaradılması, istehsalı, istifadəsinin qadağası və məhvi haqqında” Konvensiyanın, 1993-cü il “Kimyəvi silahların ehtiyatının yaradılması, istehsalı, istifadəsi və məhvi haqqında” Konvensiyanın tələblərinə də riayət olunmamış, Xocalı şəhərində əhalinin kütləvi məhvi üçün kimyəvi silahlardan - zarin və zoman qazlarından, ” Fosken” tipli kimyəvi silahlardan, 122 mm-lik top mərmilərinin tərkibində isə sionid maddəsindən istifadə edilmişdir.

Həmçinin Ermənistan ərazisində üzərində “A-TOOZ” sözləri yazılmış xüsusi qutularda qablaşdırılmış nüvə tullantıları da Xocalı şəhərinin sakinlərinin soyqırımına qədər əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş qonşu kəndlərdə basdırılmışdır. Xocalı şəhərinin şimali - qərb hissəsindəki Kolatağ, Seyidbəyli və Almalı kəndləri nüvə tullantılarının basdırıldığı ərazilərdəndir.

Xocalı şəhərinin sakinlərinin soyqırımı zamanı 1949-cu il Cenevrə Konvensiyasına əlavə olunan 1977-ci il “Beynəlxalq və qeyri-beynəlxalq hərbi konfliktlərdə qurbanların müdafiəsini gücləndirən” iki protokolun tələbləri də erməni birləşmələri tərəfindən kobudcasına tapdalanmışdır.

Bundan əlavə, 1980-ci il “Adi silahların konkret növlərinin tətbiqini qadağan edən və məhdudlaşdıran” Konvensiyanın xüsusilə I və II müddəalarına məhəl qoyulmamışdır. AK markalı avtomatlar üçün, xüsusilə təhlükəli olan yeni millimetrlük güllələrdən piyadalar əleyhinə minalardan da bu soyqırım zamanı istifadə edilmişdir.

Beləliklə də, 1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan hərbi birləşmələri və onların təbəçiliyində olan muzzdlu əsgərlər, terrorçu qruplar beynəlxalq hüquq normalarını, insan haqlarını, ayrı-ayrı dövrlərdə qəbul olunmuş konvensiyaları və protokolları “Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiyasının tələblərini pozaraq Azərbaycan Respublikasının Xocalı şəhərində dinc sakinlərə, yerli özünümüdafiə dəstəsinin üzvlərinə, din xadimlərinə, yaralı və əsirlərə qarşı misli görünməmiş soyqırım aktı həyata keçirmişlər”.

Bundan başqa bu qərar layihəsində çoxsaylı təkzibedilməz faktlar və sənədlər əsasında Xocalı soyqırımını həyata keçirən mülki və hərbi adamların adları göstərilir, onların Beynəlxalq Məhkəməyə verilməsi zərurəti qeyd olunur. Bu qətləmdə iştirak edənlər aşağıdakılar olmuşlar:

1. Robert Köçəryan - Ermənistan prezidenti (seperatçıların lideri), Azərbaycan vətəndaşı;
2. Arkadi Qukasyan - Seperatçıların liderlərindən biri, Azərbaycan vətəndaşı;
3. Seyran Ohanyan - 366-cı alayın 2-ci batalyonunun komandiri, Ermənistan vətəndaşı;

4. Levon Ter-Petrosyan - (Səbiq Ermənistan prezidenti), Ermənistan vətəndaşı;
5. Polkovnik Zaviqarov - 366-cı alayın komandiri, Rusiya vətəndaşı, hazırda Ermənistan vətəndaşı;
6. Serj Babayan - (“Haydad” Erməni Terror təşkilatının səlahiyyətli nümayəndəsi) Azərbaycan vətəndaşı;
7. Suren Paşayan - (“Krunk” təşkilatının Fransa bölməsi), Fransa vətəndaşı;
8. Qabriel Şıxanyan - (“Vartan cəngavərləri” qrupunun Vyana bölməsi), Fransa vətəndaşı;
9. Aşin Simonyan - (“Asala” Erməni Terror təşkilatı), Fransa vətəndaşı;
10. Abram Çitçiyən - 366-cı alayın I batalyonunun qərargah rəisi, Rusiya vətəndaşı, hazırda Fransa vətəndaşı;
11. Polkovnik V.Baymukov - 366-cı alayın Arxa cəbhə üzrə komandir müavini, Rusiya vətəndaşı;
12. Polkovnik İ. V. Moiseyev - 366-cı alayın 1-ci batalyonunun komandiri, Rusiya vətəndaşı;
13. Mayor E.A.Nabokix -366-cı alayın 3-cü batalyonunun komandiri,Rusiya vətəndaşı;
14. Mayor V.Q.Hayriyan - 366-cı alayın kəşfiyyat rəisi, Ermənistan vətəndaşı;
15. Baş leytenant O.V.Mirzoyan - 366-cı alayın rota komandiri, Ermənistan vətəndaşı;
16. Baş leytenant Xrinxua S.V.- 366-cı alayın kəşfiyyat bölməsinin rəisi, Rusiya vətəndaşı;
17. Baş leytenant Qarmaş V.N. - 366-cı alayın tank rotasının komandiri, Rusiya vətəndaşı;

18. Baş leytenant Nakonyan N.T. -366-cı alayın rota komandiri, Ermənistan vətəndaşı;

19. Baş leytenant Azriyan V.A.- 366-cı alayın batareya komandiri, Ermənistan vətəndaşı;

20. Leytenant Bondarev V.A.-366-cı alayın kəşfiyyat rəisinin müavini, Rusiya vətəndaşı;

21. Leytenant Kuçov A.İ. - 366-cı alayın radio-kimyəvi bölməsinin rəisi, Ukrayna vətəndaşı;

22. General Kovalyov A.N. - Rusiya Ordusunun yüksək çinli zabiti, Rusiya vətəndaşı;

23. Qalakçıyan Romb Arutunoviç - Xocalını bombalayan zaman 39 nömrəli vertolyotun pilotu, Livan vətəndaşı;

24. Minoyan Razdan Alekseyeviç-40 nömrəli vertolyotun pilotu, Suriya vətəndaşı;

25. Zahid əl-Məhəmməd - 29 nömrəli vertolyotun pilotu, Livan vətəndaşı;

26. Saracyan Ararat Qrekov - 17 nömrəli vertolyotun pilotu, Ermənistan vətəndaşı;

27. Pirimyan Suren Alekseyeviç - 45 nömrəli vertolyotun pilotu, Ermənistan vətəndaşı;

28. Aşot Manuçaryan - Ermənistan prezidentinin keçmiş müşaviri, Ermənistan vətəndaşı.

Qeyd edək ki, 366-cı alayın 02270 №-li hissəsinin əks-kəşfiyyat şöbəsinin rəisi, RF Baş Kəşfiyyat İdarəsinin polkovniki V.Savelyev Kremlə, Rusiya MNƏ-ə və Baş Kəşfiyyat İdarəsinə yazdığı məktubda soyqırımında iştirak edən 19 nəfər yüksək rütbəli zabitin və 41 nəfər milliyətcə erməni olan kiçik rütbəli şəxslərin adlarını sadalayır.

Xocalı soyqırımını həyata keçirməklə Rusiya və Ermənistan rəhbərliyinin əsas məqsədi xalqımızı tutduğu yoldan – Qərb, ABŞ, Türkiyə və azad dünya ilə yaxınlaşaraq Azərbaycanın müstəqilliyini, azadlığını möhkəmləndirmək yolundan çəkəndirmək, mübarizə əzmini qırmaq, gözünü qorxutmaqdan ibarət idi. Azərbaycan Prezidenti Xocalı soyqırımının dərslərindən bəhs edərkən göstərir: «Lakin hadisələrin sonrakı gedişi göstərdi ki, düşmənlər öz niyyətlərinə çata bilmədi. 1990-cı ilin yanvar faciəsindən sonra xalqımıza qarşı Xocalıda törədilən ikinci böyük soyqırım aktı xalqımızın mübarizə əzmini qıra bilmədi. Bu faciələr zamanı həlak olanlar əslində Azərbaycanın müstəqilliyi, ərazi bütövlüyü uğrunda şəhid olmuşlar. Ona görə biz bu dəyərli insanların - şəhidlərin ruhuna rəhmət oxumaqla yanaşı, başımızı dik tutmalıyıq. Nə qədər qəmgin olsaq da, o qədər də nikbin olmalıyıq, irəliyə, gələcəyə ümidlə baxmalı, ümidlə yaşamalıyıq. Mən tam əminəm ki, Azərbaycan xalqı bu ağır mərhələdən də keçəcəkdir.

Biz öz inamımızı itirməməliyik, məsləkimizdən, tutduğumuz yoldan çəkinməməliyik. Tutduğumuz yol bizim mənəvi dəyərlərimizə, adət-ənənələrimizə, dinimizə, dilimizə tariximizə sədaqətimizdir. Tutduğumuz bu yol Azərbaycanın müstəqilliyidir, milli azadlığıdır, müstəqil Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi ədəbi olmasıdır».

Rusiya ordusu Xocalını işğal edib Qarabağın açarı kimi onu ermənilərə peşkəş verdi. Əslində Moskva Xocalını zəhərli bir xəncər kimi Azərbaycanın kürəyinə saplamaqla ondan intiqam almış oldu.

Lakin Xocalının qanlı süqutu Azərbaycanı geriye

döndərə bilmədi. Ancaq irəlində də köməksiz, sanki tanrı himayəsinə sığınmış xalqımıza arxa duran olmadı. «Arxada olduğu kimi, irəlində də erməninin himayədarı varmış. Azərbaycanı itirən üçün də, qazanmaq istəyən üçün də ermənilər eyni dərəcədə qiymətli imiş». (24 fevral, 2001-ci il).

Xocalı soyqırımına göz yummaqla və Azərbaycanın haqq işinə arxa durmamaqla dünya düzənini dəyişənlərin də ikili standartlarla hərəkət etdiyi məlum oldu. Azadlıq və Ədalət qitəsi adlandırılan Amerikadan dünyaya yeni qaydalar diqtə edən ABŞ, Avropaya liderlik iddiasında olan Fransa Xocalı soyqırımını görməməzliyə vurub ermənilərin saxta göz yaşlarına dəsmal tutur. «Bütün bunlar Xocalı ağırlığına, Qarabağ məşəqqətlərinə dözüb tarixin xalqımız üçün bu amansız dövründən dərs almağı tələb edir. Uğursuzluğun verdiyi dərsi doğru anlamaq ondan yaxa qurtarmağın çarəsidir».

Ermənilərin Xocalıda azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım 1948-ci ildə BMT-də qəbul edilmiş «Genosid razılaşması»nın ikinci maddəsində yer alan «milli, etnik, irqi və dini bir qrupu qismən və ya tamamilə qırmaq» şəklində təsvir edilən «soyqırım» qavramı ilə tamamilə uyğundur. Ermənilərin Xocalıdakı törətdikləri soyqırım həmin sənədin «soyqırımın həyata keçirilmiş hesab ediləcəyi» şərtindəki ikinci maddədə yer alan beş bəndin birinci ikisi ilə uyğundur: «a» bəndindəki «bir qrupun üzvlərinin qətlə yetirilməsi» və «b» bəndindəki «qrup üzvlərinin fiziki və əqli cəhətdən ciddi şəkildə ziyana məruz qalması» şərtlərilə. Bundan başqa, Xocalı qətliamı beynəlxalq hüquqda mühüm yerə malik Nürinberq

məhkəməsi təsis Sənədində və Məhkəmə Qərarında Tanınan (qəbul edilən) Beynəlxalq Hüquq Əsaslarının 6-cı maddəsinin ikinci bəndində təsvir edilən cinayətlər çərçivəsində də dəyərləndirilməlidir. Bir sözlə, Xocalıda baş verən vəhşiliklərin «soyqırım» kimi bütün dünyada qəbul edilməsi üçün kifayət qədər hüquqi əsas var.

Zənnimizcə, Xocalı soyqırımının bütün dünyada tanınması və cinayətkarların cəzalandırılması üçün biz hələ xeyli işlər görməliyik. İlk növbədə soyqırım xüsusiyyətinin beynəlxalq hüquq çərçivəsində qəbul edilməsi və günahkarların cəzalandırılması üçün Azərbaycan dövləti rəsmən Avropadakı ədalət məhkəməsinə müraciət edib, 1948-ci ildə BMT-də qəbul edilən Soyqırım Müqaviləsi çərçivəsində cinayət işi qaldırılmasına çalışmalıdır. Həmin müraciətdə lazım olan dəlillərlə Ermənistanın bugünkü dövlət başçısı Robert Koçaryan və müdafiə naziri S.Sarksıyan da daxil olmaqla, Xocalı soyqırımını həyata keçirən bütün siyasi və hərbi komandanlığın adı açıq şəkildə göstərməli, onların cəzalandırılması tələb edilməlidir. Həm Ermənistan (1993-cü ildə), həm də Azərbaycan (1996-cı ildə) BMT Soyqırım müqaviləsini imzaladıqları üçün bu nizamnamə qarşısında məsuliyyət daşıyır. Nümunə üçün deyək ki, Bosniya-Hersoqovina dövləti bu məhkəməyə müraciət edərək, Yuqoslaviyanın keçmiş dövlət başçısı Slobodan Miloşeviçin cəzalandırılmasını tələb etmişdi. Haaqa şəhərində yerləşən Beynəlxalq Məhkəmə 1995-ci ildə Srebrenitsa şəhərində 700 nəfərin qətlə yetirilməsini soyqırım kimi qiymətləndirib keçmiş prezidenti məsuliyyətə cəlb etmişdi.

Bunlarla yanaşı, məsələ BMT-nin gündəminə

gətirilməli və hər il 26 fevral günü bütün dünyadakı BMT nümayəndəlikləri qarşısında aksiyalar keçirilməli, Azərbaycanın dövlət rəsmiləri Xocalı soyqırımını ilə bağlı BMT-də çıxış etməli və məsələnin mahiyyətinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Eyni zamanda Xocalı muzeyinin yaradılması da zəruridir. Xaricdən Azərbaycana gələn dövlət və ictimai xadimlərin, qonaqların bu muzeyi və Xocalı şəhidlərinə ucaldılmış abidənin ziyarət etmələrinin protokol qaydalarına salınması da təsirli təbliğat vasitələrindən biri olar.

Bundan başqa görə biləcəyimiz işlərdən bir istiqaməti də Avropa Şurasının Parlament Assambleyasıdır. Belə ki, AŞPA-dakı deputatlarımız bu məsələyə həssas yanaşan bəzi ölkələrin millət vəkillərinin (məsələn, Türkiyə) dəstəyilə məsələnin Assambleyada gündəmə gətirilməsi və ən azı müzakirəyə çıxarılması üçün təşəbbüslər göstərə bilər.

Xocalı soyqırımını ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi xeyli iş görmüşdür. Qanunverici orqanda hər il bu məsələ müzakirə olunmuş, onun beynəlxalq arenada tanınması üçün dünya dövlətlərinə müraciətlər qəbul edilmişdir. Beynəlxalq təşkilatlara, ayrı-ayrı dövlətlərin parlamentlərinə göndərilən bu müraciətlərdə Xocalıda baş vermiş hadisələrin soyqırım olduğu və beynəlxalq konvensiyanın nəzərdə tutduğu müddəaya uyğun gəlidiyi göstərilmişdir.

1994-cü ildə Xocalı soyqırımını ilə bağlı Milli Məclisin xüsusi iclası keçirilmiş və orada qərara alınmışdır ki, hər il fevralın 26-sı «Xocalıların soyqırımını

günü» kimi qeyd olunsun. 26 mart 1998-ci ildə Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev «Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında» fərman verdi. Burada ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdiyi təcavüz aktları, iddiaları əksini tapmaqla Xocalı hadisələri də bu təcavüzün bir mərhələsi kimi göstərilmişdir.

27 fevral 2007-ci ildə də Milli Məclisdə Xocalı soyqırımına həsr olunmuş dinləmələr keçirilmişdir. Bu dinləmələrdən sonra Milli Məclis Xocalı soyqırımının günahkarlarını cəzalandırmaq, erməni millətçiləri tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş Xocalı soyqırımını tanımaq, pisləmək, gələcəkdə bu cür cinayətlərin baş verməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görülməsi üçün BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa Birliyi və digər beynəlxalq təşkilatlara, dünya ölkələrinin parlamentlərinə və hökumətlərinə Bəyanatla müraciət göndərmişdir.

Milli Məclis Xocalı soyqırımının 15 illiyi ilə əlaqədar geniş qərar qəbul etmişdir. Qərarın birinci bəndində deputatlara xarici ölkələrə səfərlər zamanı, o cümlədən beynəlxalq təşkilatların tədbirlərində iştirak edərkən son yüz ildə azərbaycanlıların məruz qaldıqları soyqırım aktları, o cümlədən Xocalı soyqırımını haqqında həqiqətlərin daha geniş yayılmasını təmin etmələri, bu məqsədlə Milli Məclisin xarici ölkələrin parlamentləri ilə ədaqələr üzrə işçi qruplarının imkanlarından dolğun və səmərəli istifadə etmələri bir vəzifə olaraq tapşırılır. İkinci bənddə Ermənistanın ölkəmizə silahlı təcavüzü, Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonların işğalı zamanı azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırım aktları, xüsusən Xocalı

soyqırımını ilə bağlı materialların toplanılması, öyrənilməsi, ümumiləşdirilməsi və yayılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yanında İnformasiya-Tədqiqat Mərkəzi yaradılması nəzərdə tutulur. Üçüncü bənddə Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanlarına tövsiyyə edilir ki, Xocalı şəhərində soyqırımını aktının törədilməsində iştirak etmiş şəxslərin hamısının müəyyən edilməsi, cinayətkarların hüquqi məsuliyyətə cəlb olunması üçün görülən tədbirləri gücləndirsinlər. Dördüncü bənddə Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ problemi ilə məşğul olan dövlət və qeyri-dövlət qurumlarına tövsiyyə edilir ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı məlumatların geniş yayılması, yalançı erməni təbliğatının ifşa edilməsi üçün səylərini birləşdirsinlər».

Aparılan təbliğat, görülən işlər nəticəsində Xocalı soyqırımını zamanı ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər barədə dünya xalqları, siyasətçiləri xeyli məlumatlandırılıb. Məsələn, ABŞ konqresmenlərindən Beynəlxalq Münasibətlər Komitəsinin üzvü Den Barton 2005-ci il fevralın 18-də Nümayəndələr Palatasında çıxış edərək amerikalı qanunvericilərini Xocalı soyqırımını tanımağa çağırırmışdır. Konqresmenin fikrincə ABŞ konqresi Xocalı soyqırımını tanımaqla beynəlxalq ictimaiyyətin uzun illərdən bəri bu məsələ ilə bağlı sükut buzunu qıracaqdır. Den Barton çıxışında bildirmişdir ki, 1992-ci il fevralın 26-da erməni silahlı birləşmələri Rusiya hərbi alayının köməyi ilə nəinki Xocalını tutmuş, həm də onu yerlə-yeksan etmişdir. O, ermənilərin Xocalıda törətdikləri vəhşilikləri faktların və rəqəmlərin dili ilə həmkarlarının diqqətinə

çatdırmışdır. Onun istinad etdiyi sənədlər arasında Moskvanın «Memorial» hüquq-müdafiə mərkəzinin hazırladığı məruzə də var. Həmin məruzədə bildirilir ki, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı yaşayış məntəqəsinin erməni silahlı birləşmələri tərəfindən tutulması ilə bağlı insan hüquqları kütləvi şəkildə pozulmuş, əsl soyqırım siyasəti aparılaraq çoxlu insanlar öldürülmüş, meyidlər üzərində əməliyyatlar aparılmışdır. Cinayətlər və qəddarlıqlar törədilmişdir.

2005-ci fevralın ortalarında və 2006-cı il fevralın 23-də Türkiyə Böyük Millət Məclisinin xüsusi iclaslarında Xocalı soyqırımı ilə bağlı məsələ geniş müzakirə olunmuşdur. Parlamentin üzvləri erməni silahlı dəstələrinin Xocalıda mülki əhaliyə qarşı törətdikləri cinayətləri görün-məmiş vəhşiliklər kimi qiymətləndirmiş, erməni cəlladlarının qanlı əməlləri pislənilərək bunun Azərbaycan xalqına qarşı soyqırım olduğu vurğulanmışdır.

Fevralın 24-də Ankarada Türkiyənin ictimai-siyasi xadimlərinin bu ölkədə akkreditə olunmuş diplomatik korpusunun nümayəndələrinin iştirakı ilə H.Əliyev Fondunun təşkil etdiyi «Xocalı soyqırımı» sənədli filmi göstərilib. Tədbirdə Fondun prezidenti, YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın soyqırım ilə bağlı dünya ictimaiyyətinə müraciəti səsləndirilib.

Qeyd edək ki, Xocalı soyqırımının tanınması üçün Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə dünyanın bir sıra inkişaf etmiş ölkələrində, məsələn, Moskvada, Londonda, Brüsseldə, Strasburqda, Osakada, Vyanada, Nyu-Yorkda, Parisdə, Berlində və b. şəhərlərdə müxtəlif tədbirlər

keçirilmiş, bu faciəni özündə əks etdirən broşuralar, bukletlər və əsərlər çap edilərək yayılmışdır.

Ermənilər və onların havadarlarının Xocalıda həyata keçirdiyi qətləmi dünyaya və o sıradan Avropaya, Amerika xalqlarına çatdırmaq üçün Dünya Azərbaycanlıları Konqresi (DAK) də xeyli işlər görmüşdür. 2006-2007-ci illərdə DAK-ın təşkilatçılığı ilə «Xocalı soyqırımı və dünya azərbaycanlıları terora yox deyir» devizi ilə İstanbulda, Ankarada, Brüsseldə, Haaqada, Vaşinqtonda və digər şəhərlərdə elmi-praktiki konfranslar, brifinqlər, etiraz aksiyaları keçirilmişdir.

Son dövrlərdə Azərbaycanın hüquq mühafizə orqanları Xocalı soyqırımında iştirak edənlərin müəyyənəşdirilməsi və axtarışa verilməsi sahəsində müəyyən işlər görmüşdür.

Belə ki, Respublika Hərbi Prokurorluğu Dağlıq Qarabağ və ətraf ərazilərdə erməni işğalçı birləşmələri tərəfindən törədilən ağır cinayət hadisələri ilə bağlı cinayət işlərinin ibtidai istintaqını üç istiqamətdə aparmışdır. Birinci istiqamət Xocalı, Qaradağlı, Meşəli, Bağanis-Ayrum faciəsi, ikinci istiqamət əsir düşmüş, girov götürülmüş şəxslərə işgəncələr verilməsi, üçüncü istiqamət isə erməni işğalçılarının törətdikləri terror hadisələri ilə bağlıdır. Erməni işğalçılarının cinayət əməlləri Cinayət Məcəlləsinin soyqırımına görə məsuliyyət nəzərdə tutan 103-cü və digər maddələri ilə təsvif edilib, iş üzrə 206 təqsirləndirilən şəxs barəsində İnterpol vasitəsilə beynəlxalq axtarış elan edilib. Verilən məlumatlara görə Xocalı soyqırımı ilə bağlı 31, Qaradağlı faciəsi ilə bağlı 17, Bağanis-Ayrum faciəsi üzrə 18, işgəncə faktları ilə

bağlı 29, terrorla bağlı 2 nəfər təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə barədə qərardad çıxarılıb.

«Böyük Ermənistan» ideyasının əsas carçılarından biri olan Z.Balayanın Xocalı soyqırımında birbaşa iştirakını təsdiqləyən faktlar artıq mövcuddur.

APA-nın 2007-ci il fevral məlumatına görə İnterpol xətti ilə haqqında beynəlxalq axtarış elan olunan Z.Balayan 1996-cı ildə nəşr olunan «Ruhumuzun canlanması» adlı əsərində Xocalı soyqırımına haqq qazandırır və bu şəhərdə azərbaycanlılara qarşı soyqırım həyata keçirdiyini fəxrlə etiraf edib «Biz Xaçaturla ələ keçirdiyimiz evə girərkən əsgərlərimiz 13 yaşlı bir türk uşağını pəncərəyə mismarlamışdılar. Türk uşağı çox səs-küy salmasın deyər, Xaçatur uşağın anasının kəsilmiş döşünü onun ağzına soxdu. Daha sonra bu 13 yaşındakı türkcə onların atalarının bizim uşaqlara etdiklərini etdim. Saata baxdım, türk uşağı yeddi dəqiqə sonra qan itirərək dünyasını dəyişdi. İlk sənətim həkimlik olduğuna görə humanist idim, buna görə də türk uşağına etdiyim bu əməllərə görə özümü xoşbəxt sayıram. Amma ruhum xalqımın bir faizinin belə qisasını aldığı üçün sevincdən qürurlanırdı. Xaçatur daha sonra ölmüş türk uşağının cəsədini hissə-hissə doğradı və bu türklə eyni kökdən olan itlərə atdı. Axşam eyni şeyi daha üç türk uşağına etdik. Mən bir erməni vətənsəvəri kimi öz vəzifəmi yerinə yetirdim. Xaçatur da çox tərləmişdi, amma mən onun və digər əsgərlərimizin gözlərində intiqam və güclü humanizmin mücəziləsini gördüm. Ertəsi gün bir kilsəyə gedərək 1915-ci ildə ölənlərimiz və ruhumuzun dünən gördüyümüz çirkəbdən təmizlənməsi üçün dua etdik.

Ancaq biz Xocalını vətənimizin bir parçasını işğal edən 30 min nəfərlik çirkəbdən təmizləməyi bacardıq» APA-nın məlumatında o da göstərilir ki, Xocalıda ermənilərin soyqırımını gerçəkləşdirdiyini, insanlığa qarşı cinayət işlətdiklərini təsdiqləyən bu fikirlər Zori Balayanın 1996-cı ildə dərc olunmuş «Ruhumuzun canlanması» adlı kitabının 260-262-ci səhifəsində öz əksini tapıb.

Rusiyada fəaliyyət göstərən «Memorial» təşkilatı 1992-ci ildə qəbul etdiyi bəyanatlarında Xocalı hadisəsini soyqırım kimi xarakterizə edirdi. Maraqlıdır ki, bütün fəaliyyəti boyu Azərbaycana qarşı olan Şahnazyan «Xocalı işi» adlı yazısının sonunda qeyd edir ki, «bu faciənin genosidi xatırlatmasına heç bir şübhə yoxdur».

III. İŞĞAL NƏTİCƏSİNDƏ ŞƏHƏR VƏ KƏNDLƏRƏ, YOLLARA, KÖRPÜLƏRƏ, YAŞAYIŞ BİNALARI VƏ TARİXİ ABİDƏLƏRƏ DƏ BÖYÜK ZƏRƏR DƏYMIŞDİR

Ermənistanın təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın işğal olunmuş keçmiş DQMV ərazisində qalmış və ətraf rayonlarda dağılmış yaşayış evləri, ticarət və xidmət obyektləri haqqında məlumat.

cədvəl

Yaşayış və sosial xidmət obyektləri haqqında məlumat

İşğal olunmuş rayonlar	Yaşayış evlərinin sayı (ədəd)	Yaşayış evlərindəki mənzil sahəsi (min m²)	Ticarət və iaşə obyektləri (ədəd)	Sosial xidmət obyektləri (ədəd)
Keçmiş DQMV-də olan	34372	2946	1133	1984
Laçın	8949	723	932	472
Kəlbəcər	8165	467	383	458
Ağdam	24446	2099	1150	808
Füzuli	15213	1284	700	539
Cəbrayıl	9242	713	421	379
Qubadlı	6699	445	255	347
Zəngilan	5779	422	353	344
Cəmi:	112865	9099	5327	5331

Göründüyü kimi, işğal olunmuş rayonlarda əhaliyə məxsus olan 112865 yaşayış evləri və onlarda olan 9099 min m² mənzil sahəsi, 5327 ticarət və iaşə, 5331 sosial-xidmət obyektləri dağıdılmış yaxud Azərbaycanın mülkiyyətindən qoparılmışdır. Özü də bu evlərin tikinti materiallarının çoxu qonşu ölkələrə daşınıb satılmışdır. Ermənilər işğal etdikləri rayonlarda binaların sökülüb, tikinti materiallarının daşınmasında canlı insan qüvvəsi kimi azərbaycanlı əsirlərdən geniş istifadə edirlər. Bu barədə onlar əsirlikdən qayıtdıqdan sonra mətbuatda geniş məlumat veriblər.

Beləliklə, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində 112,8 min yaşayış evi, 9,1 mln. m² mənzil sahəsi, 4,8 min ticarət və iaşə, 5,3 min sosial-xidmət obyektləri dağıdıldı və Azərbaycanın mülkiyyətindən çıxarıldı.

Erməni işğalı nəticəsində Azərbaycanın sənaye, kommunikasiya və tikinti sahələrinə böyük ziyan dəymişdir

Zəbt olunmuş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sənaye sahələri respublika iqtisadiyyatında mühüm yer tuturdu. Burada yeyinti, yüngül, tikinti materialları sənaye sahələri üzrə müəssisələr daha çox inkişaf etmişdir.

Tutulmuş ərazilərin sənaye sahələrindən ən güclü inkişaf edənləri yerli əhalinin ərzaqla təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən yağ-pendir, şarabçılıq və qismən də yüngül sənaye sahələri idi. Dağlıq Qarabağ MV-nin sənaye sahələri tərkibi və inkişaf səviyyəsinə görə keçmiş Azərbaycan SSR-nin iqtisadi regionları arasında

dördüncü yeri tuturdu. (Abşeron, Gəncə-Qazax, Naxçıvan MR)

Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ərazisində 137 sənaye və tikinti müəssisəsi olmuşdur. İşğal altında olan rayonların bütün sənaye məhsullarının 40%-ə qədəri və yaradılmış əsaslı fondların 18,7%-i bu vilayətin və sənaye məhsulunun 5%-i əsaslı fondların 41%-i Füzuli və Ağdam rayonlarının payına düşür. Azərbaycan SSR-nin 1988-ci ildə ümumi sənaye məhsulunun 2,7 faizi, əsaslı fondların 3,4%-i işğal altında olan rayonların payına düşürdü.

Həmin rayonlarda İstisu və Turşsu mineral su qablaşdırma müəssisələri, Dağlıq Qarabağ və Ağdamdakı mərmər, mişar daşı zavodları, çoxlu keyfiyyətli və hətta keçmiş SSRİ-də məşhur olan “Ağdam” tipli şərabləri və digərlərini istehsal edən şərab zavodları, yağ-pendir müəssisələri, toxuculuq və ayaqqabı fabrikləri, Qarabağ İpək Kombinatı və. s fəaliyyət göstərirdi. Bakı müəssisələrinin burada tikilmiş 50-dən çox yeni filialları işğal olunmuş ərazilərdə qalmışdır. Ümumiyyətlə, bu regionda 183-dən çox sənaye və 127 tikinti müəssisələri qalmışdır.

Kommunikasiya obyektləri: Regionda güclü kommunikasiya xətləri və obyektləri yaradılmışdır. Ümumi uzunluğu 25 min km olan avtomobil və torpaq yolları, ümumi uzunluğu 3984 metr olan 160 ədəd körpü, 14,5 min km uzunluğunda elektrik xətləri, 2500 ədəd transformator, 2,3 min km su kəməri xətləri, 2,0 min km qaz kəməri, ümumi uzunluğu 240 km olan kanalizasiya xətləri, 160 ədəd su tutarları, 34 ədəddən çox qaz paylayıcı qurğuları, 35 min nömrəlik telefon stansiyaları və. s dağıdılmışdır.

Eyni zamanda 4 aeroport, Bakı-Ağdam və Horadiz-Ordubad dəmiryolu xətləri, Bakı-Xankəndi-Naxçıvan qaz kəməri və.s işğal olunmuş ərazilərdə qalmışdır.

Beləliklə, Ermənistanın işğal etdiyi rayonlarda 310-dan çox sənaye və tikinti obyektı qalmışdır bu obyektlər Azərbaycanda istehsal edilən divar materiallarının 11 %-ni, ayaqqabı istehsalının 11%-ni, inək yağının-25,2%-ni şərab materiallarının-35%,-ni xam ipəyin-13,5%-ni, mineral suların-15%-ni və.s verirdilər.

IV. İŞĞAL OLUNMUŞ İNZİBATİ RAYONLAR HAQQINDA MƏLUMAT *STEPANAKERT şəhəri- tarixi adı "XANKƏNDİ"*

Stepanakert 1923-cü ilə qədər Xankəndi adlanırdı və həmin ildən bolşevik Stepan Şaumyanın şərəfinə belə adlandırılmışdır. Bunun özü bir daha sübut edir ki, uzun illər boyu Dağlıq Qarabağın ərazisindəki qədim Azərbaycan mənşəli toponimlər erməni toponimləri ilə necə əvəz olunmuşdur. Stepanakert şəhəri və rayonun sahəsi 926 km², əhalisi 57 min nəfərdir. (1989-cu il 1 yanvar).

Stepanakert rayonunun torpaqları 1987-ci və 1991-ci illərdə Əsgəran və Xocalı rayonları arasında bölüşdürülmüşdür. Stepanakert şəhəri isə Respublika tabeli şəhər səviyyəsinə qaldırılmışdır. Şəhər Qarqar çayı

sahilində Qarabağ dağ silsiləsinin şərq ətəyində, Yevlax-Laçın-Naxçıvan avtomobil yolu kənarında yerləşir. Dəmiryolu və qaz kəməri ilə Azərbaycanın rayonları ilə birləşdirilmişdir.

Xankəndi şəhəri iri sənaye müəssisələrinə malikdir. Bunlardan Bakı Elektrik Maşınları zavodunun filialı kimi yaradılan və sonralar müstəqil müəssisə olan elektrotexnika zavodunu (işıq texnikası avadanlıqları), Qarabağ İpək Kombinatını, ayaqqabı və tikiş fabriklərini, xalça emalatxanasını, şərab və ət-süd müəssisələrini, tikinti materialları kombinatını, mebel fabrikinə və başqalarını göstərmək olar. Xankəndi şəhərinin sənaye sahələri yüksək səviyyədə inkişaf etdirilmişdir.

Şəhərdə ümumtəhsil məktəbləri, peşə məktəbləri, texnikum, 2 musiqi məktəbi, pedaqoji institut vardır. Xankəndində 8 xəstəxana, 35 feldşer-mama məntəqəsi, 2 dispanser fəaliyyət göstərirdi.

Şəhər və onun ətraf ərazilərində bir sıra tarixi abidələr vardır. Bunlardan Stepanakert kurqanını, Çanaçı kəndindəki tarixi abidələri, qədim Xocalı qəbiristanlığını, Əsgəran qalasını və s. göstərmək olar.

ŞUŞA şəhəri

Şuşa rayonu Azərbaycan Respublikasında (keçmiş) DQMV inzibati rayondur, 1930-cu ildə təşkil olunub. Azərbaycanın qədim şəhəri, Qarabağ xanlığının paytaxtı olan Şuşa şəhərinin bünövrəsi 1750-ci ildə Pənahəli xan Cavanşir tərəfindən qoyulmuşdur. Əslində Şuşanın yaranma tarixi daha qədimdir.

Rayonun sahəsi 289 km², əhalisi 20 min (01.01.1989-cu il) nəfərdir. 2000-ci ilin əvvəlinə isə onun

sayı 24,9 min nəfər olmuşdur. Şəhərin işğalı 8 may 1992-ci ildə baş vermişdir.

Şuşa dəniz səviyyəsindən 1800 m hündürlükdə dağlar əhatəsində yerləşir. O, Azərbaycanın iri dağ kurort şəhəridir. Şuşa şəhəri özünün havasının tərkibinə və müalicə əhəmiyyətinə görə kurort şəhərləri arasında özünəməxsus yer tutur. Ətrafındakı dağlardan gələn saf təmiz hava Şuşanı fərqləndirən, sevdirən və yay aylarında istirahətə gələnlərin çoxsaylı olmasına təsir göstərən başlıca şərtidir. Şuşanın ətrafındakı meşə və dərələrdə müxtəlif müalicə mineral suları, dərman bitkiləri və çiçəkləri yayılmışdır. Ən iri mineral su bulaqları Turşsu və Şirlandır. Müxtəlif tikinti materialları yayılmışdır. Rayonun ərazisinin 20%-ni meşələr tutur.

Şuşa rayonunun iqtisadiyyatında heyvandarlıq əsas yer tutur. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar 22.1 min hektardır. Bunun 3,8 min hektarı əkin, 16,7 min hektarı otlaplardır. Əkin sahəsinin 1,6 min hektarını dənli bitkilər, 1.1 min hektarını kartof və tərəvəz bitkiləri tutur.

1988-ci ildə Şuşa rayonda 4,3 min ton taxıl istehsal olunmuşdur. Rayonda 7,7 min baş qaramal, 30,7 min baş qoyun-keçi (01.01.1989) olmuşdur.

Şərq musiqi alətləri fabriki, İstehsalat kombinatı, Bakı müəssisələrinin filialları, İpək kombinatının sexi və s. sənaye sahələri inkişaf etmişdir.

Şuşa rayonunda 7 uşaq baxçası, 22 ümumtəhsil məktəbi, 6 mədəniyyət evi, 12 klub, 20 kitabxana var idi. Əhəmiyyətli dağ iqlim kurortu olduğuna görə çoxlu istirahət evləri, sanatoriyalar, turbazalar və s. fəaliyyət göstərirdi.

Şuşa şəhəri və rayonu ərazisində yayılan toponimlər, təbiət və tarixi abidələrin adları, məşhur Cıdır düzü, İsa bulağı, tez-tez qurulan milli musiqi məclisləri və. s onu Azərbaycan xalqının keçmişi, indisi və gələcəyi ilə ehtəs möhkəm köklərlə bağlanmışdır ki, azərbaycanlılardan başqa dünyanın heç bir xalqının, o cümlədən ermənilərin də Şuşaya qarşı iddia irəli sürmələrinə nə tarixi və nə də mənəvi haqqı çatmır.

Şuşa şəhəri Azərbaycanın musiqi mədəniyyətinin beşiyi, dahi musiqişünasların, elm və mədəniyyət xadimlərinin vətənidir. Burada çoxlu tarixi abidələr məşhur tarixi yerlər vardır.

XOCALI rayonu

Ərazisi 0,97 min km², əhalisi 24 min nəfərdir. (1 yanvar 2001-ci il).

Xocalı rayonu Yuxarı Qarabağın dağətəyi hissəsində qədimdən azərbaycanlılar yaşayan Xocalı qəsəbəsi və onun ətrafındakı torpaqların hesabına yaradılmışdır. Xocalı rayonu əlverişli coğrafi mövqeyə, münbit torpaqlara malikdir. Dağlıq ərazilərin dağətəyi zona ilə birləşdiyi yerdə məskən saldığına görə burada insanların həyat şəraiti üçün tələb olunan münbit torpaqları və su ehtiyatları və s vardır. Dəniz səviyyəsindən 580 m hündürlükdə, 39°54' şm.en. və 46°71' şərq uzunluğunda yerləşir.

Xocalı rayonu Şuşa-Ağdam yolunun üstündə yerləşir. Xocalı ilə Bakı arasında olan məsafə 375 km-dir.

26 fevral 1992-ci ildə ermənilər Xocalı şəhərini vəhşicəsinə işğal edərək onu yerlə yeksan etdilər. Həmin gün erməni cəlladları azərbaycanlılara qarşı növbəti bir soyqırımını törətdilər.

Xocalı şəhərinin işğalı zamanı ermənilər tərəfindən 613 nəfər azərbaycanlı əhalisi işgəncələrlə öldürüldü, onlardan 106 nəfəri əlsiz-ayaqsız qadın, qoca və uşaqlar olmuşdur. Bu öldürülənlərin arasında 76 nəfəri qoca qadın və kişi, 83 nəfəri isə azyaşlı uşaqlar idi. 1275 nəfər dinc Xocalı sakini girov götürüldü və onlardan 150 nəfərinin taleyi hələ bu gün də məlum deyildir. Soyqırımını nəticəsində 1000-dən artıq dinc sakin müxtəlif dərəcədə güllə yarası alaraq şikəst olmuşdur.

İyirmi ilə yaxındır ki, Xocalı qaçqınları onların adət etmədikləri düzən ərazilərin isti iqlim şəraitində və çətin güzəran içərisində zorla yaşamağa məcbur ediləblər. Belə təbii və sosial-iqtisadi şərait Xocalı əhalisinin artımına və sağlamlığına mənfi təsir göstərir. 2001-ci ilin məlumatına görə Xocalı rayonu əhalisinin hər 1000 nəfərinə görə təbii artım 5,3 nəfər olmuşdur ki, bu da orta Respublika göstəricisindən (8,9 nəfər) 3,6 nəfər azdır.

Xocalı rayonu əhalisinin 6,7 min nəfəri və yaxud 27,9 faizi şəhər, 17,3 min nəfəri və yaxud 72,1 faizi kənd əhalisidir.

Xocalı toponimi Azərbaycan ərazisində geniş yayılmışdır. Yuxarı Qarabağda yerləşən Xocalı şəhərinin qədim tarixi burada Azərbaycanın iri elmi, dini və təhsil mərkəzinin fəaliyyət göstərdiyini və elə müəllim, öyrədən, xadim adı mənasını özündə daşıyan terminin bunlardan yarandığını göstərir.

Xocalı rayonu ərazisində ən böyük tarixi abidə Xocalı qəbiristanlığıdır. Arxeoloji abidə son tunc və ilk dəmir dövrünə (e.ə. 13-7 əsr) aiddir. Kurqanlardan müxtəlif tipli saxsı qablar, silahlar (qılınc, xəncər, nizə, balta-təbərzin və s.), qızıl, tunc, balıqqulağı, əqiq, şüşə, pasta və s. hazırlanan bəzək əşyaları, əmək alətləri aşkar edilmişdir. Burada tapılan bir sıra bəzək əşyaları Xocalı əhalisinin Yaxın Şərqlə əlaqə saxlayan əhalinin saxladığını göstərir. Arazın üzərindəki tarixi Xudafərin körpüsündən keçib Yaxın Şərqlə əlaqə saxlayan əhalinin yəqin ki, müsəlman olmalarına heç bir şübhə yeri qalmır.

Xocalı əhalisi əsasən üzümçülük və heyvandarlıqla məşğul olurdu.

Xocalıda çoxlu orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxanalar, tibb məntəqələri olmuşdur. Kütləvi kitabxanaların sayı 29 ədəd, onlarda kitab fondu 10,9 min nüsxə idi. Xocalı rayonu təzə-təzə tikilib, genişləndirdi. Ermənistanın təcavüzü Azərbaycanın daha bir qədim tarixə malik olan yaşayış məskəni-Xocalını yerlə yeksan etdi və əhalisinin soyqırımını həyata keçirdi.

***MARTUNI rayonu -
Tarixi adı “XOCAVƏND”***

*Hazırda Hadrut rayonunun bir neçə inzibati vahidi də
Xocavənd rayonu tabeliyindədir.*

Azərbaycan Respublikasında (keçmiş DQMV) inzibati rayon kimi 1930-cu ildə təşkil edilmişdir. İnqilabçı-bolşevik A.F.Myasnikovun (Miyasnikyanın)

adına Martuni adlandırılmışdır. Sahəsi 779 km², əhalisinin sayı 28 min nəfər olmuşdur. (1 yanvar 1989-cu il).

Rayon mərkəzi şəhər tipli Martuni (hazırda Xocavənd) qəsəbəsidir. (1981-ci il) Rayonda 2 şəhər tipli qəsəbə və 38 kənd vardır. Martuni rayonunun səthi alçaq dağlıq (Qarabağ silsiləsinin cənub-şərqi) və düzənlikdən (Mil düzü) ibarətdir. Hələlik rayonda heç bir faydalı qazıntı tapılmamışdır. Təsərrüfatının əsasını kənd təsərrüfatı və onun məhsullarını emal edən sənaye təşkil edirdi. İqtisadiyyatında üzümçülük, taxılçılıq, kartofçuluq, heyvandarlıq mühüm yer tuturdu. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 53,7 min hektardır. (1988) Bunun 31,2 min hektarı əkin yeri, 6,6 min hektarı çoxillik bitkilər, 0,53 min hektarı biçənəklər, 15,3 min hektarı otlaqlardır. Suvarılan torpaqlar 3,4 min hektardır. Rayonun meşə sahəsi 3,6 min hektardır. Əkin sahəsinin 12,9 min hektarını və yaxud 41,3 %-ni dənli bitkilər (buğda, arpa, qarğıdalı, və s.) 0,3 min hektarını tərəvəz və kartof, 9 min hektarını yem bitkiləri tutur. (1988-ci il) Rayon təsərrüfatında 3,7 min hektar üzümlüklər olmuşdur. 1988-ci ildə 34,3 min ton taxıl, 29,5 min ton üzüm, 0,7 min ton meyvə, 2,3 min ton tərəvəz və kartof yığılmışdır. Heyvandarlıq sahələri, xüsusilə donuzçuluq geniş yayılmışdır. Rayonun təsərrüfatlarında 19,5 min baş qaramal, 57 min baş davar, 18 min baş donuz var idi. (1989-cu ilin əvvəlinə). Quşçuluq və baramaçılıq inkişaf etmişdir.

Rayonda müxtəlif sənaye sahələri şərab zavodu, süd emalı müəssisəsi və s. fəaliyyət göstərirdi. Rayonda 10 məktəbəqədər müəssisə, 21 səkkizillik və 16 orta məktəb olmuşdur. Rayonun 41 klubu, 40 kitabxanası (206 mindən

çox kitab) var idi. Səhiyyə sahələri 5 xəstəxana müəssisəsi, 27 feldşer-mama məntəqəsi ilə təmsil olunmuşdur. Martuni qəsəbəsində və Hatek kəndində türbələr (XVII əsr) vardır.

Avtomobil nəqliyyatı inkişaf etmişdir. Martuni rayonu avtomobil yolları ilə bir sıra rayonlarla əlaqə saxlayırdı.

MARDAKERT rayonu tarixi adı “AĞDƏRƏ”

Mardakert rayonu (1939-cu ilədək Gerabert rayonu) Azərbaycan Respublikasında (keçmiş DQMV-də) inzibati rayondur. 1930-cu ildə təşkil olunmuşdur.

Sahəsi 1,7 min km², əhalisi 47 min nəfərdir. (1 yanvar 1989-cu il). Rayonda iki şəhər tipli qəsəbə, 57 kənd vardır. (1981-ci il). Mərkəzi şəhər tipli Mardakert qəsəbəsidir.

Səthi əsasən dağlıq, şərq hissəsi isə düzənliklərdən təşkil olunmuşdur. Faydalı qazıntıları Mehmana polimetal yatağı, əhəngdaşı və gipsdən ibarətdir. Mehmana yatağının filizləri tərkibində sink, qurğuşun və başqa əlvan və qiymətli metallar vardır. Asan saflaşır, sənaye əhəmiyyətlidir.

Əsas çayları Tərtər və Xaçın çaylarıdır. Tərtər çayı üzərində 1976-cı ildə Sərsəng su qovşağı yaradılmışdır. Tərtər kompleksi həm elektrik enerjisi almaq və həm də suvarma məqsədilə yaradılmışdır. Anbarda suyun həcmi 560 min m³, ildə 125 mln kvts. saat elektrik enerjisi verir və düzən Qarabağın və dağ ətəyi zonanın 120 min ha

torpaq sahəsinin suvarılması layihələşdirilmişdir. Real olaraq 78 min ha əkin sahəsi suvarılırdı.

Keçmiş SSRİ büdcəsindən Azərbaycan SSR üçün ayrılan sərmayə hesabına tikilən Sərsəng su anbarından hazırda Azərbaycanın düzən ərazilərindəki əkinlərə gedən kanallar Ermənistan qoşunları tərəfindən blokadaya alınmışdır.

Rayonun ərazisinin 75,3 min hektarı və yaxud 44%-ni meşələr tutur. (1985-ci il)

Mardakert Dağlıq Qarabağın mühüm kənd təsərrüfatı rayonlarındanır. İqtisadiyyatında üzümçülük, taxılçılıq, tütünçülük və heyvandarlıq əsas yer tutur (1988-ci il) Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar 53.6 min hektardır. Bunun 17,4 min hektarı şum yeri, 8,7 min hektarı çoxillik bitkilər, 2,2 min hektarı biçənək, 25,3 min hektarı otlaplardır. Suvarılan torpaqlar 15 min hektardır. 21,8 min ha əkin sahəsi, 9,7 min hektarı və yaxud 44 faizini dənli-paxlalı bitkilər (buğda, arpa, qarğıdalı və s), 0,2 min hektarı tütün, 0,3 min hektarı tərəvəz və kartof, 11,6 min hektarı yem bitkiləri (1988) tuturdu. Rayonda üzümçülük inkişaf etmişdir. Üzümlüklər 3,4 min ha sahəni tuturdu.

1988-ci ildə rayonda 22,1 min ton taxıl, 32,5 min ton üzüm yığılmışdı. Heyvandarlıq inkişaf etmişdir. 31 min baş qaramal, 27,5 min baş donuz, 70,8 min baş davar var idi. (1989-cu ilə)

Quşçuluq, baramaçılıq inkişaf etmişdir. Sənayesi iri Sərsəng SES-dan, istehsalat və meşə kombinatından ibarətdir. Kənd təsərrüfatı məhsullarını emal edən şərəbçilik, yağ-pendir sənaye sahələri vardır.

Əsasən avtomobil nəqliyyatı inkişaf etmişdir. Tərtər çayı dərəsi boyunca Azərbaycanın yuxarı və aşağı Qarabağını birləşdirən karvan və sonralar avtomobil yolu çəkilmişdir.

Rayonda 3 ibtidai, 17 səkkizillik, 30 orta məktəb, musiqi məktəbləri, 7 xəstəxana, 77 feldşer-mama məntəqəsi, 62 klub müəssisəsi, 56 kitabxana (225 min kitab) vardır. Memarlıq abidələrindən Vəng kəndindəki məşhur Qanzasar Alban məbədi, Xanabert qalası, Herabert qəsəbəsində Hermuk qalası, kilsə, Kolatağ kəndində müqəddəs İako məbədi (635-ci il) və başqalarıdır.

Talış kəndi yaxınlığında, Urek məbədi (XII əsr), Tərtər çayının yuxarı axınında məbəd (XIII əsr), Qasapert kəndində Hatəm Məlik qalası, Mağaviz kəndində Yegiş Arakel məbədi (XII əsr), körpü və.s qalmışdır. Bundan başqa, 1978-ci ildə Mardakert rayonunun Marağa (müasir Ləlinava) kəndində Cənubi Azərbaycanın (İran) Marağa şəhərindən 200 erməni ailəsinin Qarabağa köçürülməsi şəərəfinə iri abidə qoyulmuşdur. Q a f q a z a l b a n dinastiyaları və katalikoslarının son istinadgahı olan məşhur Qanzasar məbədinin əsası 1240-cı ildə Həsən Cəlal tərəfindən qoyulmuşdur. Sonuncu Qanzasar alban məbədi 1837-ci ildən erməni katalikosluğuna tabe edilmişdir.

HADRUT rayonu

Hadrut rayonu (1930-cu ilədək Dizaq rayonu) Azərbaycan Respublikasında (keçmiş DQMV) inzibati rayondur. 1930-cu ildə təşkil edilmişdir. Sahəsi 679 km², əhalisi 15 min (1989-cu il 1 yanvar) nəfərdir. Rayonda 1 şəhər tipli qəsəbə, 41 kənd (1986-cı il) vardır. Mərkəzi

Hadrut qəsəbəsidir. Rayon Qozlu çayın dərəsində Arqun dağlarının cənub ətəklərində yerləşir.

Dağlıq ərazidir, qranit yataqları var. Meşələrin sahəsi 22 min hektardır.

Təsərrüfatında üzümçülük, heyvandarlıq və taxılçılıq əsas yer tutur. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar 19,2 min hektardır. Bunun 9,4 min hektarı şum yeri, 1,6 min hektarı çoxillik bitkilər, 0,5 hektarı biçənəklər, 7,7 min hektarı otlaqlardır (1988-ci il). Suvarılan torpaqlar 0,8 min hektardır. 9,4 min hektar əkin sahəsinin 4,8 min hektarı və yaxud 49%-ni taxıl bitkiləri (buğda, arpa və s.), 0,1 min hektarı yem bitkiləri əkilirdi (1988) .

Üzümlüklər 1,3 min hektardır (1988).

1988-ci ildə rayonda 6,2 min ton üzüm, 12,5 min ton taxıl, 0,8 min ton tərəvəz və kartof toplanmışdır.

Rayonda 12 min baş qaramal, 9,2 min baş donuz, 39,1 min baş davar olmuşdur.

Hadrut rayonunun 11 uşaq baxçası, 28 ümümtəhsil məktəbi, musiqi məktəbləri vardır. Rayonda 11 mədəniyyət evi, 22 klub, 41 kitabxana (275 min kitab), 6 xəstəxana, 19 feldşer-mama məntəqəsi vardır.

Memarlıq abidələrindən Metsağlar kəndində Qotik məbədi (1241), Dolanlar kəndində məbəd türbənin sərdabə hissəsi (XII-XIII əsrlər), Tuğ kəndində Qırmızı məbəd qalmışdır.

V. İŞĞAL OLUNMUŞ ƏTRAF RAYONLAR

Qarabağ münafişəsi gedişində Ermənistan hərbi birləşmələri tərəfindən keçmiş Dağlıq Qarabağın ətrafında yerləşən və ona heç bir aidiyyəti olmayan: Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonları da işğal edilmiş və hazırda da işğal altında saxlanılır.

Özü də Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ümumi ərazinin 8,6 min km² və yaxud 67,7%-i yuxarıda adları çəkilən rayonların payına düşür. Həmin rayonlar haqqında daha ətraflı məlumatlar aşağıda verilir.

LAÇIN rayonu

Laçın rayonu Azərbaycan Respublikasının cənub-qərbində Ermənistanla sərhəddə yerləşir, inzibati rayon kimi 1930-cu ildə təşkil olunub. Sahəsi 1835 km², əhalisi 1989-cu ilin əvvəlinə 47 min nəfər olmuşdur.

Ermənistanla Dağlıq Qarabağ MV arasında strateji mövqe tutan Laçın rayonu ərazisi daha tez işğal olundu. (17 may 1992-ci il)

Dağlıq ərazisinin kurort-rekreasiya ehtiyatları və müxtəlif faydalı qazıntı yataqları: tikinti materialları, “Narzan” tipli mineral suları və s vardır. Palıd (qırmızı palıd), fıstıq, vələs ağacları ilə örtülmüş dağ meşələrinin ümumi sahəsi 33,3 min ha-dır. Geniş alp çəmənlikləri vardır. Laçın yasaqlığında dağ keçisi, cüyür, süleysin, kəklik və s müşahidə olunurdu.

Laçın rayonunda bir şəhər-Laçın şəhəri və 125 kənd olmuşdur. Burada 682 min m² mənzil fondu, o cümlədən 658 min m² fərdi mənzil, 15 tibb ocağı, 4 uşaq baxçası,

100 məktəb, 54 klub, 88 kitabxana və onlarda olan 482 min nüsxə kitablar məhv edilmiş, dağıdılmışdır.

Laçın rayonu ərazisində memarlıq abidələrindən Hocaz kəndində Mağara-məbəd (V əsr), Cımcimli kəndində Məlikəjdər türbəsi (XIV əsr), Zeyvə kəndində Kafir qalası (XVII əsr), Sultan baba türbəsi, Hüsni kəndində Həməzəsultan sarayı (XVIII əsr), Həkəri çayı üzərində körpü (XVIII əsr), Güləbird kəndində türbə və s düşmən əsarətinə düşmüş və dağıdılmışdır.

Rayonun iqtisadiyyatının əsasını heyvandarlıq sahələri təşkil edirdi. Laçın rayonunda kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar 76 min ha, əkin yerləri 12 min ha, alp çəmənliklərinin sahəsi isə 61,9 min ha idi.

1989-cu ilin əvvəlinə olan məlumata görə rayonda 42 min baş mal-qara, 242,8 min baş qoyun-keçi olmuşdur. 1999 ton ət, 5525 ton süd, 162 ton yun tədarük olunurdu. Rayonun bütün bu göstərilən kənd təsərrüfat sahələri hazırda məhv edilmişdir və qaçqın laçınlılar bu sahənin qiymətli məhsullarından məhrum edilmişdirlər.

KƏLBƏCƏR rayonu

Azərbaycan Respublikasının Kəlbəcər rayonu 1930-cu ildə təşkil olunub. Qərbdə Ermənistanla həmsərhəddir. Rayonun sahəsi 1936 km², əhalisi isə 01.01.1989-cu ildə 44 min nəfər olmuşdur.

Azərbaycanın dövlət sərhədlərini pozan Ermənistan 1-4 aprel 1993-cü ildə Kəlbəcər rayonu ərazisini işğal etmişdir.

Kəlbəcər rayonunda bir sıra iri faydalı qazıntılar: qızıl, civə, xromit, mineral sular, müxtəlif tikinti materialları (perlit, obsidian, serpentın) və s vardır. Dağlıq ərazisi, yaraşılıq Zalxa və Ala göllər, qayalardan çıxan fəvvarələr, böyük ehtiyatlara malik olan İstisu və Bağırsağ müalicə bulaqları rayonda kurort-turizmin inkişafı üçün geniş imkanlar açır. İstisu öz müalicə əhəmiyyətinə görə Çexiyanın Karlovi Vari sularına bərabər tutulur. Bu bulaqların üzərində İstisu kurortu və su dolduran zavod tikilmişdir, xalçaçılıq və yerli kombinantlar fəaliyyət göstərirdi.

Kəlbəcər rayonunda iki şəhər (Kəlbəcər və İstisu), 144 (Ağdərənin bəzi kəndləri də onun tabeliyindədir) kənd olmuşdur. Bu yaşayış məntəqələri və onlarda inşa edilmiş 498,5 min m² mənzil fondu, o cümlədən, 16,7 min ictimai və 481,8 min m² fərdi mənzil, 7 xəstəxana, 91 məktəb, 65 kitabxana və bunlarda saxlanılan 357 min kitab nüsxəsi məhv edilmişdir.

Qara və Zalxa göllərinin sahillərindəki Ayıçınqılı və Pəriçınqılı dağlarındakı qayaüstü yazılar və onların yaxınlığında tapılmış tunc dövrünə aid qədim yaşayış məskəni Tərtər çayının başlanğıcındakı Xotavəng məbədi (XIII-XVIII əsrlər) işğal altında qalmışdır.

Kəlbəcər rayonunda 3,7 min ha əkin yerləri, 41,2 min ha alp çəmənlikləri və biçənəklər, 28,2 min ha fıstıq və vələs meşəlikləri var idi. Rayonda 1988-ci ildə 716 ton tütün, xeyli miqdarda dənli bitkilər toplanmışdır.

Kəlbəcər Azərbaycanın iri heyvandarlıq rayonu idi. Aran rayonlarının mal-qara sürüləri Kəlbəcərin yay

otlaqlarına qaldırılırdı, lakin işğaldan sonra aranda qalan sürülərə böyük ziyan dəydi.

İşğal olmazdan qabaq, yəni 1989-cu ilin əvvəllərində rayonda 33,3 min baş iri buynuzlu mal-qara, 107,8 min baş qoyun-keçi olmuşdur. 1988-ci ildə 3152 ton süd, 60 ton yun, 1449 ton ət tədarük olunurdu.

İşğal altında qalan rayonun əhalisi dağlıq şəraitini dəyişdiyinə, rahat yaşayış və iş yerlərindən məhrum olduqlarına görə böyük çətinliklər içərisində yaşayır.

AĞDAM rayonu

Ağdam rayonu Azərbaycanın mərkəzində Kür-Araz ovalığının Kiçik Qafqaz dağlarına söykəndiyi yerdə əlverişli mövqe tutur. Rayondan Avrasiya Nəqliyyat Dəhlizi (TRASEKA) keçən Yevlax stansiyasına qədər olan məsafə 75 km-dir. İnzibati rayon kimi 1930-cu illərdə təşkil edilmişdir. Sahəsi 1094, 9 km², əhalisi 1989-cu ilin əvvəlinə 131 min nəfər olmuşdur. Əhalisinin sayına görə ən böyük rayonlardan sayılan Ağdam rayonu 23 iyul 1993-cü ildə işğal olundu.

Rayonun ərazisində zəngin tikinti materialları, məşhur Şahbulaq daş karxanası, sement xammalı yayılmışdır.

Ağdam düzən və dağətəyi əraziləri əhatə edir. Münbit torpaqları yaxşı su təminatı, işgüzar, mərd və zəhmətkeş insanları bu rayonu Azərbaycanın ən zəngin və firavan rayonlarından birinə çevirmişdir. İndi bu rayonun əhalisi təcavüzün ağırlığını öz üzərində daha çox hiss edir. Ümumi yaşayış evlərinin sayı 24,4 min ədəd onlarda olan

mənzil sahəsi 2,1 mln m² hesab olunurdu. Ağdamın abad yaşayış fondunun 1546 min m² ermənilər tərəfindən daha böyük amansızlıqla dağıdılmışdır, çünki ermənilər məhz böyük Ağdamı özləri üçün daha təhlükəli hesab edirdilər. Ermənistanın təcavüzü nəticəsində rayonun əhalisinin 120 min nəfəri qaçqın vəziyyətinə düşmüş və Respublikamızın 60-a yaxın rayon və şəhərlərində özlərinə müvəqqəti sığınacaq tapmışlar. Rayonun 1094,9 km² ərazisinin 882,2 km² və yaxud 46,3%-i yararlı torpaqlarının 28,5 min ha və yaxud 60,6%-i; 142 yaşayış məntəqəsindən 97-si; 24 tikinti təşkilatı və 12 sənaye müəssisəsinin hamısı, 129 sənaye və nəqliyyat obyektindən 105-i, 271 mədəniyyət evi və klublardan 99-u, 67-i idarə, müəssisə və təşkilatı işğal altında qalmışdır.

Rayonun müvəqqəti mərkəzi Quzanlı kəndidir.

Xaçındərbətli kəndindəki Qutlu Musa oğlu türbəsi, Çörək muzeyi, Kəngərli kəndindəki türbə, Papavənddə iki türbə və məscid düşmən əlindədir.

Ağdam rayonu Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən yüksək inkişaf etmiş rayonlarından biri olmuşdur. Onun iqtisadiyyatının əsasını pambıqçılıq, üzümçülük və bu sahələrin məhsullarını emal edən aqrar-sənaye kompleksi təşkil edirdi. Rayonun intensiv kənd təsərrüfatı yüksək inkişaf etmiş kəndlərinin işğal olması nəticəsində onun iqtisadiyyatı tənəzzülə uğramışdır.

Rayonun bütün sənaye müəssisələri, o cümlədən, iri “Ağdam” şərab zavodu və dəmir yol qovşağı dağıdılmışdır.

FÜZULI rayonu

Füzuli rayonu Azərbaycan Respublikasının cənub-qərbində, İran İslam Respublikası ilə sərhəddə, Bakı-Naxçıvan magistral dəmir və şose yolları üzərində əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqedə yerləşir. Araz çayı üzərində Salınan körpü onu İranla birləşdirir. Füzuli rayonu 23 avqust 1993-cü ildə işğal olunub.

Füzuli (Qaryagin) rayonu 1930-cu ildə təşkil olunub, sahəsi 1392 km², əhalisi 1989-cu ildə 89 min nəfər, olmuşdur. Füzuli şəhəri daxil olmaqla rayonunun qərb hissəsi (50 kənd) ermənilər tərəfindən işğal olunub.

Ərazisi dağətəyi maili düzənliklərdən ibarətdir. Füzuli şəhərindən 14 km şimal-qərbə Quruçayın sol sahilində aşkar edilmiş Azıx mağarasından yaşı 350-400 min il olan qədim insanın alt çənə sümüyü tapılmışdır. Azıx mağarası dünyada üçüncü belə qədim insan məskəni hesab olunur.

Füzuli rayonunda 1 şəhər (Füzuli), 1 qəsəbə (Horadiz), 75 kənd vardır. Rayonda mövcud olan 1284 min m² mənzil fondu, 13 səhiyyə ocağı, 44 uşaq baxçası, 78 ümumi təhsil məktəbləri, 20 mədəniyyət evi, 45 klub, 74 kitabxana və onlarda saxlanılan 500 min nüsxə kitablar işğal olunmuş kəndlərində və rayon mərkəzində qalmışdır.

Füzuli rayonu iqtisadiyyatının əsasını üzümçülük, taxılçılıq və heyvandarlıq təşkil edirdi. Onun ümumi torpaq fondunun 84,9 min ha kənd təsərrüfatına yararlıdır. Bu torpaqların 30,7 min ha əkin yerləri, 14,2 min ha üzümlüklər və bağlar, 40 min ha otlaq və örüşlər təşkil edirdi.

Rayonda işğaldan bir neçə il əvvəl 32 min ton taxıl, 115 min ton üzüm istehsal edilirdi. Rayonun ərazisi işğal olunduqdan sonra göstərilən məhsulların istehsalı kəskin sürətdə azalmışdır. Bunun başlıca səbəbi becərilən torpaqların cəbhə xəttinə yaxın olması və su mənbələrinin xüsusilə Köndələnçay və Araz çaylarının erməni qoşunları tərəfindən zəbt olunmasıdır.

Hərbi təcavüzdən heyvandarlıq sahələri daha çox zərər çəkmişdir. Bunu aşağıdakı məlumatlardan aydın görmək olar: 1989-cu ildə, yəni rayon ərazisi zəbt olunana qədər iri buynuzlu mal-qaranın sayı 66,8 min baş, qoyun-keçi 62 min baş olduğu halda işğaldan sonra- 1994-cü ildə iri buynuzlu mal-qaranın sayı 16 min başa, qoyun-keçi 16,9 min başa enmişdir. Heyvandarlıq məhsulları da kəskin sürətdə azalmışdır: süd istehsalı 3884 tondan 8,6 tona, ət 1037-dan 90,9 tona, yun istehsalı 179-dan 22,6 tona enmişdir. Çoxlu tarixi memarlıq abidələri – dünyada məşhur Azıx, Kültəpə, Mirəli türbəsi, Məngələnata, Karvansara, məscidlər, kurqanlar, Qaraköpək təpəsi və s hazırda düşmən tapdağı altındadır.

Ermənistan sərhədlərindən 100 km-lərlə uzaqda yerləşən Füzuli rayonu təcavüzdən böyük ziyan çəkir.

CƏBRAYIL rayonu

Azərbaycan Respublikasının Cəbrayıl rayonu 1873-cü ildə qəza, 1930-cu ildən isə inzibati rayon kimi

ayrılmışdır. Cənubda İranla, şimaldan Hadrut rayonu ilə həmsərhəddir.

Sahəsi 1050 km², əhalisinin sayı işğal olunanadək 49 min nəfər (1989-cu il), olmuşdur. Ermənistan sərhədlərindən uzaqda yerləşməsinə baxmayaraq 1993-cü ilin 23 avqustunda zəbt olunmuşdur.

Cəbrayıl rayonu ərazisində bir sıra faydalı qazıntı yataqları: mərmər, müxtəlif tikinti materialları tapılmışdır. Rayon mərkəzindəki əzəmət simvolu olan çinar, dağlardan sərinlik çəkən Çaylaq, Çərəkən, kəhrizlər Cəbrayılın axarlı-baxarlı yerlərindəndir. Araz çayının rayon ərazisindən keçən Xudafərin hissəsi hidroenerji ehtiyatları ilə zəngindir. Burada İranla birgə iri su elektrik stansiyasının inşasına hazırlıq işləri başlanmışdır və bununla bağlı gətirilən çoxlu texnika və tikililər ermənilərin əlinə düşmüşdür. Beləliklə, Ermənistan nəinki özü ilə olan sərhədlərimizi pozmuşdur, hətta daha irəli gedərək İranla olan sərhədlərimizə nəzarət edir.

Rayonda bir qəsəbə- Cəbrayıl və 77 kənd olmuşdur. Cəbrayıl da 713 min m² mənzil fondu, o cümlədən 600,4 min m² fərdi evlər, 8 tibb ocağı, 17 uşaq baxçası, 66 məktəb tikilmişdir. Tarixi ipək yolu üzərində, şimal və cənubi Azərbaycanı birləşdirən əzəmətli Xudafərin körpüləri VII-XIII əsrlərdə Araz çayının ensiz yerində salınmışdır. Biri-birindən 800 m aralı olan iki körpüdən ibarət olub, biri 15, digəri 11 aşırımlıdır. Mənbələrdə 15 aşırımlı körpünün VII əsrdə mövcud olması göstərilir. XII əsrdə bu körpü yenidən bərpa olunmuşdur. 11 aşırımlı körpü XIII əsrdə Elxanilər dövləti dövründə tikilibdir. Yaxın Şərqi bu möhtəşəm körpülər abidəsi də hazırda

işğal altındadır və onun qorunması beynəlxalq miqyasda təşkil olunmalıdır.

Kənd təsərrüfatı burada suvarma və otlaq xarakterlidir. Rayonun 108,9 min ha ümumi torpaq fondunun 52,5 min ha kənd təsərrüfatında istifadə olunan torpaqlardır ki, onun da 15 min ha əkin yeri, 9,6 min ha çoxillik bitkilər, xüsusilə məhsuldar üzüm plantasiyası, 27,9 min ha otlaq və örüşlərdi. 1988-ci ildə yəni işğaldan əvvəl rayonda 20142 ton taxıl, 42019 ton üzüm tədarük olunmuşdur. İri heyvandarlıq rayonu olan Cəbrayıl da 26489 baş mal-qara, 118885 baş qoyun-keçi saxlanılırdı və heyvandarlıqdan 6604 ton süd, 1391 ton ət, 130 ton yun məhsulları alınır. Rayon ərazisinin zəbt olunması nəticəsində onun göstərilən bütün kənd təsərrüfat sahələri məhv edilmişdir.

QUBADLI rayonu

Qubadlı rayonu Azərbaycan Respublikasının cənubi-qərbində 35 km məsafədə Ermənistanla sərhəddə yerləşir. İnzibati rayon kimi 1933-cü ildə təşkil olunub. Sahəsi 802 km², əhalisi işğal olunana qədər 28 min (1989-cu il) olmuşdur. Dağlıq ərazi olsa da, onun əlverişli Gəyən, Yazı düzləri və Həkəri, Bərgüşad çaylarının münbit subasar torpaqları vardır. Ərazisində daş karxanaları, mərmər yataqları, əqiq (qiymətli daş-qaş hazırlanır) və s. tapılmışdır. Qubadlı rayonunda bir şəhər tipli qəsəbə və 94 kənd olmuşdur. Rayonda mövcud olan 445 min m² mənzil fondu, 4 tibb ocağı, 6 uşaq baxçası, 61 ümumtəhsil məktəbi, 10 mədəniyyət evi, 24 klub, 1 tarix-diyarşünaslıq

muzeyi, 60 kitabxana və onlarda saxlanılan 350-min kitab nüsxəsi erməni işğalçıları tərəfindən dağıdılmışdır.

Rayon ərazisində artıq dağıdılmış aşağıdakı tarixi və memarlıq abidələri olmuşdur: Gavur dərəsində və Əliquluuşağı kəndində mağara, ibadətgahlar, (IV əsr), Muradxanlı kəndində “Qalalı” qalası (V əsr), Dəmirçilər kəndində iki türbə (XIV əsr) və məscid (XIX əsr) Yazı düzündə Cavanşir türbəsi (XIV əsr), Laləzar (1867-ci il) və Hacıbədəl körpüləri və s.

Qubadlı rayonunun iqtisadiyyatının əsasını tütünçülük, taxılçılıq və heyvandarlıq təşkil edirdi. Onun 80 min ha ümumi torpaq fondunun 33,6 min ha kənd təsərrüfatına yararlıdır, rayonun 11,1 min ha əkin yerləri, 1009 ha bağ və üzümlüklər tuturdu. 1988-ci ilin məlumatına görə, Qubadlı rayonunda 1950 ton tütün, 2870 ton üzüm, 6700 ton taxıl və başqa məhsullar istehsal olunmuşdur.

1989-cu ilin əvvəlinə olan məlumata görə 21 min baş iri və 30 min baş xırda buynuzlu heyvan olmuş, 626 ton ət, 4341 ton süd, 725 ton barama, 179 ton yun istehsal olunmuşdur.

Göstərilən kənd təsərrüfatı sahələri hazırda məhv edilmiş və Qubadlı əhalisi bu qiymətli məhsullarından məhrum edilmişlər.

ZƏNGİLƏN rayonu

Zəngilan rayonu Azərbaycan Respublikasının cənub-qərbində Ermənistan və İranla sərhəddə, Bakı-Culfa-Naxçıvan magistral dəmir və şose yolları üzərində strateji

cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edən bir mövqedə yerləşir. Müstəqil rayon kimi 1930-cu ildə təşkil olunmuşdur, sahəsi 707 km² dir.

1993-cü ilin oktyabr-noyabr aylarında Ermənistan qoşunları tərəfindən işğal olunanadək əhalisi 35,6 min nəfər, (01.01.1989) olmuşdur. Ərazisini dağlar və çay vadiləri tutur. Faydalı qazıntıları: qızıl (Veynəli), tikinti daşları, əhəng xammalı və s. Bəsitçayın dərəsində nadir çinar meşəsi qoruğu yaradılmışdır.

Zəngilan rayonunda bir şəhər (Zəngilan), bir qəsəbə (Mincivan) və 81 kənd olmuşdur. Rayonda olan 422 min m² mənzil fondu, 14 səhiyyə ocağı, 11 uşaq baxçası, 62 ümumtəhsil məktəbi, 23 klub, 8 mədəniyyət evi, 50 kitabxana və onlarda saxlanılan 303 min nüsxə kitablar məhv edilmişdir.

Rayon ərazisinin Hacallı kəndində dairəvi bürc, Məmmədbəyli kəndində səkkizgüşəli türbə (1304-1305), Şərifan və Yenikənd kəndlərindəki Sərdabələr (XIII və XIV əsrlər) dövlətimiz tərəfindən mühafizə olunurdu və hazırda dağıdılma (dağılmış) təhlükəsindədir.

Zəngilan rayonunun iqtisadiyyatının əsasını kənd təsərrüfatı (üzümçülük, tütünçülük və heyvandarlıq) təşkil edirdi. Ümumi torpaq fondunun 42 min hektarı kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar, o cümlədən 6,7 min ha əkin yerləri, 2,5 min ha çoxillik bitkilər, xüsusilə üzümlüklər tuturdu. 1988-ci ildə rayon 1,1 min ton tütün, 16,3 min ton üzüm, 4,6 min ton taxıl istehsal edirdi.

Heyvandarlıq rayonu olan Zəngilanda 1989-cu ilin əvvəllərində mövcud olmuş 18 min baş iri buynuzlu mal-qara, 34,9 min baş qoyun, keçi sürüləri və həmin ildə

istehsal olunan 519 ton ət, 3063 ton süd, 20 ton yun məhsulları da mənimsənilmiş və talan edilmişdir. Nəticədə zəngilanlılar bu sahənin qiymətli məhsullarından məhrum olmuşlar.

Zəngilanda yerləşən Azərbaycanın iri dəmir yol qovşağı olan Mincivan qəsəbəsi dağıdılmış və yolun relsləri və şpalları Mincivan-Qafan dəmir yolu ilə Ermənistana aparılmışdır. Zəngilanı zəbt etməklə Ermənistan Mincivan-Qafan dəmir yolunu bağladı. Naxçıvan istiqamətində 41 km-lik Mehri dəmir yolu isə blokadaya alındı.

VI. BMT TƏHLÜKƏSİZLİK ŞURASININ QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİLƏ BAĞLI QƏBUL ETDİYİ SƏNƏDLƏR

Təhlükəsizlik Şurası sədrinin Bəyanatı 12 may 1992-ci il

Təhlükəsizlik Şurasının üzvləri arasında məsləhətləşmədən sonra Şuranın sədri Şuranın adından 1992-ci il mayın 12-də onun 3072-ci iclasında “Dağlıq Qarabağda vəziyyətə dair” sərəlvhəli bəndin şura tərəfindən baxılması ilə əlaqədar aşağıdakıları bəyan etmişdir:

“Təhlükəsizlik Şurasının üzvləri Dağlıq Qarabağa dair vəziyyətin pisləşməsi və atəşkəs barədə sazişlərin pozulması ilə bağlı böyük insan tələfatına və xeyli maddi ziyan vurulmasına gətirib çıxaran son məlumatlardan,

elecə də, bunların region ölkələri üçün nəticələrindən dərin narahatlıq keçirirlər.

Təhlükəsizlik Şurasının üzvləri Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi (ATƏM) çərçivəsində görülən səyləri, eyni ilə tərəflərə sülh yolu ilə nizamlanma əldə etməyə humanitar yardım göstərilməsinə yönələn digər səyləri yüksək qiymətləndirir və dəstəkləyirlər.

Onlar Baş Katib tərəfindən bu bölgəyə təcili olaraq faktların araşdırılması və tərəflərə sülh yolu ilə nizamlanma əldə etmək üçün ATƏM çərçivəsində göstərilən səylərə tezliklə kömək edilməsi yollarının və vasitələrinin öyrənilməsi üçün missiya göndərilməsini alqışlayır.

Bu missiya həmçinin beynəlxalq birlik tərəfindən təxirəsalınmaz humanitar yardım göstərilməsinin mümkün yollarının öyrənilməsi üçün özünə müvafiq texniki elementi daxil edəcəkdir.

Təhlükəsizlik Şurasının üzvləri bütün maraqlı tərəfləri zorakılığa son qoyulması, Baş Katibin missiyasının işini asanlaşdırmaq və onun personalının təhlükəsizliyini təmin etmək üçün bütün zəruri tədbirləri görməyə çağırır. Onlar Şuranın Sədri adından 1992-ci il yanvarın 23-də (S/23496) və fevralın 14-də (S/23597) müvafiq olaraq Ermənistanın və Azərbaycanın Birləşmiş Millətlər Təşkilatına üzv qəbul olunması barədə edilən bəyanatlarını və xüsusilə də, Nizamnamənin mübahisələrin dinc yollarla və güc tətbiq etmədən nizamlanmasına aid prinsiplərinə istinadları xatırlayırlar”.

Təhlükəsizlik Şurası sədrinin bəyanatı
26 avqust 1992-ci il

Təhlükəsizlik Şurasının üzvləri arasında məsləhətləşmələrdən sonra Şuranın Sədri Şuranın adından “Dağlıq Qarabağda vəziyyətə dair” sərəlvhəli bəndlə əlaqədar aşağıdakıları bəyan etmişdir:

“Dağlıq Qarabağda vəziyyətin pisləşməsi, çoxlu insan tələfatına və geniş miqyasda maddi zərəərə səbəb olması haqqında məlumatlar Təhlükəsizlik Şurasının üzvlərini dərindən narahat etmişdir.

Təhlükəsizlik Şurasının üzvləri bütün tərəfləri və digər əlaqədar tərəfləri atəşi dərhal dayandırmağa və ATƏM çərçivəsində Dağlıq Qarabağ məsələsinə dair Minsk Konfrasının səylərinə, habelə Romada keçirilən hazırlıq danışıqlarına yardım göstərməyə qətiyyətlə çağırırlar. Onlar bütün tərəfləri və digər əlaqədar tərəfləri ATƏM ilə sıx əməkdaşlıq etməyə və öz mübahisələrinin dinc yolla aradan qaldırılmasına mümkün qədər tez nail olmaq məqsədilə danışıqlarda müsbət mövqələrdən iştirak etməyə təkidlə çağırırlar. Onlar qeyd etmişlər ki, Baş Katib faktları müəyyən etmək üçün həmin bölgəyə nümayəndələr göndərmiş və ATƏM-in yuxarıda adı çəkilən danışıqlarına nümayəndələr göndərməyə hazırdır. Şuranın üzvləri Dağlıq Qarabağda vəziyyətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq həmin rayonlarda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının rolunu sonralar, lazımı vaxtda müzakirə edəcəklər”.

Təhlükəsizlik Şurası sədrinin bəyanatı

27 oktyabr 1992-ci il

Təhlükəsizlik Şurasının üzvləri arasında məsləhətləşmədən sonra Şuranın Sədri Şuranın adından 1992-ci il sentyabrın 27-də keçirilmiş 3127-ci iclasında “Dağlıq Qarabağda vəziyyətə dair” sərəlvhəli bəndin Şura tərəfindən baxılması ilə əlaqədar aşağıdakıları bəyan etmişdir:

“Təhlükəsizlik Şurası 1992-ci il sentyabrın 21-də Soçidə atəşkəs barədə sazişin bağlanılmasına baxmayaraq Dağlıq Qarabağda və onun ətrafında ciddi vəziyyətin qalmasından, eləcə də bununla əlaqədar insan tələfatı və maddi itkilər olmasından dərin narahatdır.

“Təhlükəsizlik Şurası özünün 1992-ci il 26 avqust (S/24493) tarixli “Dağlıq Qarabağda vəziyyətə dair bəyanat” ının məzmunu, xüsusilə də, ATƏM-in Dağlıq Qarabağa Minsk konfransının söylərinə dəstəyini təsdiq edir. O, qətiyyətlə bütün tərəfləri və bu məsələyə aid olan digərlərini dərhal atəşi dayandıрмаğa və blokadanın bütün növlərini aradan qaldırmağa çağırır. O, Minsk Konfransının işini dərhal başlamasına və Sədrin təklif etdiyi qayda və proseduralar əsasında siyasi danışıqların açılmasına çağırır. O, təkidlə bu məsələyə aidiyyəti olan bütün tərəfləri və digərlərini onların mübahisələrinin tezliklə hərtərəfli nizamlanmasını əldə etmək üçün ATƏM-lə sıx əməkdaşlığa və Konfransın işində əsaslı iştirak etməyə çağırır.

Təhlükəsizlik Şurasının Baş Katibi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ATƏM-in söylərinin dəstəklənməsi planına, eləcə də humanitar yardım göstərilməsinə nə kimi

töhfə verə biləcəyi məsələsinin öyrənilməsi üçün bu regiona öz nümayəndəsini göndərməyə dair niyyətindən məmnun olduğunu bildirir”.

Təhlükəsizlik Şurası sədrinin bəyanatı
29 yanvar 1993-cü il

Təhlükəsizlik Şurasının Sədri 1993-cü ilin 29 yanvarında keçirdiyi məsləhətləşmələrdən sonra, Şuranın üzvləri adından kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələrinə aşağıdakıları bəyan etmişlər:

“Ermənistan və Azərbaycanın Naxçıvan Muxtar Respublikasına malların və materialların göndərilməsi, xüsusilə, elektrik enerjisi verilməsindəki fasilələrin dağıdıcı nəticələri ilə əlaqədar Təhlükəsizlik Şurasının üzvləri dərin narahatlıq keçirdiklərini bildirirlər. Qeyri-adi dərəcədə sərt qışın genişləndirdiyi bu fasilələr həmin bölgələrin iqtisadiyyatını və infrastrukturunu iflas həddinə gətirib çıxarmış və real aclıq təhlükəsi yaratmışdır.

Şuranın üzvləri təkidlə bütün kömək edə biləcək ölkələri, yanacaq və humanitar yardımın göndərilməsinə kömək etməyə və region ölkələrinin hökumətlərini humanitar vəziyyətin gələcəkdə daha da pisləşməsinin qarşısını almaq məqsədilə humanitar yüklərin, xüsusilə də yanacağın Ermənistan və Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsinə maneəsiz çatdırılmasını təmin etməyə çağırır.

Şuranın üzvləri tərəfləri bir araya gətirmək və ATƏM-in bu regionda sülhün bərqərar olmasına yönələn bütün səylərini tam dəstəklədiklərini bir daha bəyan edirlər. Onlar tərəfləri dərhal atəşkəsə və tezliklə ATƏM

çərçivəsində danışıqların yenidən başlanılmasına razılaşmağa çağırırlar.

Təhlükəsizlik Şurasının üzvləri bu məsələyə baxmağı davam etdirəcəklər”.

Təhlükəsizlik Şurası sədrinin bəyanatı
6 aprel 1993-cü il

Təhlükəsizlik Şurasının üzvləri ilə məsləhətləşmələrdən sonra Şuranın Sədri Şuranın adından 1993-cü il aprelin 6-da onun 3194-cü iclasında “Dağlıq Qarabağda vəziyyətə dair” sərəlvhəli bəndin Şura tərəfindən baxılması ilə əlaqədar aşağıdakıları bəyan etmişdir:

“Təhlükəsizlik Şurası Ermənistan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında münasibətlərin pisləşməsindən və Dağlıq Qarabağ münaqişəsində düşmənçilik hərəkətlərinin güclənməsindən, xüsusilə yerli erməni qüvvələrinin Azərbaycan Respublikasının Kəlbəcər rayonuna müdaxiləsindən ciddi narahat olduğunu bildirir. Şura sülh və bölgənin təhlükəsizliyi üçün qorxu törədən düşmənçilik hərəkətlərinin hamısına dərhal son qoymağı və bu qüvvələri oradan çıxarmağı tələb edir.

Bununla əlaqədar Təhlükəsizlik Şurası bölgənin bütün dövlətlərinin suverenliyini və ərazi bütövlüyünü, onların sərhədlərinin pozulmazlığını təsdiq edərək, ATƏM çərçivəsində sülh prosesinə tərəfdar olduğunu bildirir. O, ümüd etdiyini bildirir ki, Minsk Qurupunun bu yaxınlarda əldə etdiyi ilkin sazişdən sonra yaxın vaxtlarda atəşi dayandırmaq, müşahidəçilərin yerləşdirilməsi cədvəli,

siyasi bəyannamənin layihəsi barədə sazişlər də əldə oluncaq və Minsk Konfransı tezliklə çağrılacaqdır.

Təhlükəsizlik Şurası müvafiq tərəfləri ATƏM çərçivəsində sülh prosesində irəliləyiş olması üçün əllərindən gələni əsirgənməyə və problemin siyasi həllini çətinləşdirə bilən heç bir hərəkətə yol verməməyə təkidlə çağırır.

Şura həmçinin mülki əhalinin iztirablarını azaltmaq məqsədi ilə bölgədə, o cümlədən münacişəyə cəlb olunmuş bütün rayonlarda humanitar yardım göstərilməsi sahəsində beynəlxalq fəaliyyətin maneəsiz həyata keçirilməsini təmin etməyə çağırır.

Təhlükəsizlik Şurası Baş Katibdən xahiş edir ki, ATƏM ilə məsləhətləşərək, faktları müvafiq şəkildə müəyyənləşdirsin və təcili olaraq Şuraya hadisə yerində vəziyyətə qiymət verilən məruzə təqdim etsin.

Şura bu məsələ ilə məşğul olmaqda davam edəcəkdir”.

***BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822 sayılı qətnaməsi
30 aprel 1993-cü il***

Təhlükəsizlik Şurası Dağlıq Qarabağ münaqişəsi barədə Təhlükəsizlik Şurası sədrinin 1993-cü il yanvarın 29-da (S/251999) və aprelin 6-da (S/25539) verdiyi bəyanatlara istinad edərək, Baş Katibin 1993-cü il aprelin 14-dəki məruzəsini (S/26600) nəzərə alaraq, Ermənistan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında münasibətlərin pisləşməsi ilə əlaqədar ciddi narahatlıq izhar edərək, silahlı hərbi əməliyyatların güclənməsi,

qismən də Azərbaycan Respublikasının Kəlbəcər rayonuna yerli erməni qüvvələrinin son təcavüzünü narahatlıqla qeyd edərək, eləcə də vəziyyətin bölgədəki əmin-amanlığı və təhlükəsizliyi qorxu altına aldığından narahat olaraq, çoxlu sayda mülki şəxsin yerdəyişməsi və bölgədə, o cümlədən Kəlbəcər rayonunda yaranmış fəvqəladə durumla bağlı ciddi narahatlıq ifadə edərək, bölgədəki bütün dövlətlərin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörməti bir daha təsdiq edərək, eləcə də beynəlxalq sərhədlərin toxunulmazlığını və ərazi əldə etmək üçün qüvvə tətbiq etməyin yol verilməzliyini bir daha təsdiqləyərək, ATƏM çərçivəsində həyata keçirilən sülh prosesini dəstəklədiyini bildirərək və silahlı hərbi əməliyyatların güclənməsinin bu proses üçün dağıdıcı nəticələr verə biləcəyindən dərin narahatlıq keçirərək:

1. Atəşin biryolluq dayandırılması məqsədilə bütün hərbi əməliyyatların və düşmənçilik hərəkətlərinin dərhal dayandırılmasını, eləcə də bütün işğalçı qüvvələrin Kəlbəcər rayonundan və Azərbaycanın son vaxtlar işğal edilmiş başqa rayonlarından dərhal çıxarılmasını tələb edir;

2. Bu işdə maraqlı olan tərəfləri münaqişəni ATƏM-in Minsk Qrupunun sülh prosesi çərçivəsində həll etmək məqsədilə dərhal danışıqları bərpa etməyə və problemin dinc yolla həllini çətinləşdirə biləcək hər cür fəaliyyətdən imtina etməyə israrla dəvət edir;

3. Bölgədə, o cümlədən, münaqişənin əhatə etdiyi bütün rayonlarda mülki əhəlinin iztirablarını yüngülləşdirmək üçün humanitar yardım göstərilməsi sahəsində beynəlxalq fəaliyyətin maneəsiz həyata

keçirilməsini təmin etməyə çağırır və bir daha təsdiq edir ki, bütün tərəflər beynəlxalq humanitar hüququn prinsiplərinə və normalarına əməl etməyə borcludurlar;

4. Baş Katibdən xahiş edir ki, ATƏM-in indiki sədri ilə, habelə ATƏM-in Minsk Qrupunun sədri ilə məsləhətləşmə keçirib bölgədəki, o cümlədən Azərbaycanın Kəlbəcər rayonundakı vəziyyətə qiymət versin və Şuraya yeni məruzə təqdim etsin;

5. Qərara alır ki, bu məsələ ilə fəal məşğul olunmasını davam etdirsin.

BMT Təhlükəsizlik Şurasının 853 sayılı qətnaməsi
29 iyul 1993-cü il

Təhlükəsizlik Şurası 1993-cü il 30 aprel tarixli öz 822 (1993) sayılı qətnaməsini təsdiq edərək, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq məsələlərinə dair Müşavirənin (ATƏM) Minsk Qrupunun sədri tərəfindən 1993-cü il iyulun 27-də (S/26184) baxılmış məruzəni nəzərdən keçirərək, Ermənistan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında münasibətlərin pisləşməsi və onların arasındakı gərginliklə əlaqədar olaraq ciddi narahatlıq keçirdiyini ifadə edərək, əlaqədar tərəflərin onun 822 (1993-cü il) sayılı qətnaməsinin həyata keçirilməsi sahəsində təxirəsalınmaz tədbirlər cədvəlini qəbul etməsini alqışlayaraq, hərbi əməliyyatların güclənməsi, o cümlədən, Azərbaycan Respublikasında Ağdam rayonunun işğal olunmasını təşvişlə qeyd edərək, bu vəziyyətin bölgədə sülh və təhlükəsizlik üçün qorxu

törətməsindən narahat olaraq, Azərbaycan Respublikasında çox böyük sayda mülki şəxslərin didərgin düşməsi və bölgədəki fəvqəladə humanitar vəziyyətlə əlaqədar yenə də ciddi narahatlıq keçirdiyini ifadə edərək:

1. Azərbaycan Respublikasının Ağdam rayonunun və bu yaxınlarda zəbt olunmuş bütün digər rayonlarının işğalını pisləyir;

2. Bölgədə gələcəkdəki bütün düşmənçilik hərəkətlərini, o cümlədən mülki şəxslərə hücumları və yaşayış rayonlarının bombalanmasını və top atəşinə tutulmasını pisləyir;

3. Bütün hərbi əməliyyatların təxirə salınmadan dayandırılmasını və münaqişədə iştirak edən işğal qüvvələrinin Azərbaycan Respublikasının Ağdam rayonundan dərhal, tamamilə və qeyri-şərtsiz çıxarılmasını tələb edir;

4. Əlaqədar tərəfləri atəşin dayandırılması haqqında razılığa gəlməyə və bu razılaşmalara əməl etməyə çağırır;

5. Bölgədə iqtisadi, nəqliyyat və energetika əlaqələrini bərpa etməyə dair özünün əvvəlki çağırışlarını yuxarıdakı 3 və 4-cü bəndlər baxımından bir daha təsdiq edir;

6. Münaqişənin dincliklə aradan qaldırılmasına nail olmaq sahəsində ATƏM-in Minsk Qrupunun davam etdirdiyi səyləri, o cümlədən, 822 (1993-cü il) sayılı qətnamənin həyata keçirilməsi sahəsində səyləri bəyənilir və hərbi əməliyyatların gücləndirilməsinin bu səylər üçün fəlakətli nəticələr verə biləcəyi ilə əlaqədar ciddi narahatlıq keçirdiyini ifadə edir;

7.ATƏM-in müşahidə üzrə nümayəndə heyətinin, həmçinin onun yerləşdirilməsi cədvəlinin hazırlanması sahəsində tədbirləri, habelə bölgədə ATƏM-in nümayəndələrinin olmasının təmin edilməsinə dair təkliflərə ATƏM çərçivəsində baxılmasını alqışlayır;

8.Əlaqədar tərəfləri münafişənin dincliklə aradan qaldırılmasına maneəçilik törədən hər hansı hərəkətlərdən çəkinməyə və vəziyyətin qəti şəkildə nizama salınmasına nail olmaq məqsədilə danışıqları ATƏM-in Minsk Qrupu çərçivəsində, habelə əlaqədar tərəflər arasında birbaşa görüşlər vasitəsi ilə davam etdirməyə təkidlə çağırır;

9.Ermənistan Respublikasının hökumətini Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsi ermənilərinin 822 (1993-cü il) saylı qətnamənin müddəalarına əməl etməsi və ATƏM-in Minsk Qrupunun təkliflərini həmin tərəfin qəbul etməsi məqsədilə öz təsirini göstərməyi davam etdirməyə təkidlə çağırır;

10.Dövlətləri münafişənin güclənməsinə və ya ərazinin işğalının davam etdirilməsinə gətirib çıxara biləcək hər hansı silah və ləvazimat göndərməkdən çəkinməyə təkidlə çağırır;

11.Mülki əhalinin iztirablarını yüngülləşdirmək üçün bölgədə, xüsusən münafişənin əhatə etdiyi bütün rayonlarda humanitar yardım göstərilməsi sahəsində beynəlxalq fəaliyyətin maneəsiz həyata keçirilməsini təmin etməyə yenidən çağırır və bir daha təsdiq edir ki, bütün tərəflər beynəlxalq humanitar hüququn prinsiplərinə və normalarına əməl etməyə borcludurlar;

12. Baş Katibdən və müvafiq beynəlxalq idarələrdən xahiş edir ki, zərər çəkmiş mülki əhaliyə təcili humanitar yardım göstərsin və didərgin düşmüş şəxslərə öz evlərinə qayıtmağa kömək etsinlər;

13. Baş Katibdən xahiş edir ki, ATƏM –in indiki sədri ilə məsləhətləşərək yaranmış vəziyyət haqqında Şuraya məruzələr təqdim olunmasını davam etdirdsin;

14. Bu məsələ ilə fəal məşğul olmağı davam etdirməyi qərara alır.

Təhlükəsizlik Şurası sədrinin bəyanatı
18 avqust 1993-cü il

Təhlükəsizlik Şurasının üzvləri ilə məsləhətləşmələr apararaq, Şuranın sədri Şuranın adından onun 1993-cü il avqustun 18-də keçirilmiş 3264-cü iclasında “Dağlıq Qarabağda vəziyyətə dair” sərəlvhəli bəndin Şura tərəfindən baxılması ilə əlaqədar aşağıdakıları bəyan etmişdir:

Təhlükəsizlik Şurası Ermənistan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında münasibətlərin pisləşməsi ilə və onların arasındakı gərginliklə əlaqədar ciddi narahatlıq keçirdiyini bildirir. Şura Ermənistan Respublikasının hökumətini Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsi ermənilərinin Şuranın 822 və 853 sayılı qətnamələri ilə razılaşmalarına nail olmaq məqsədilə öz təsirindən istifadə etməyə çağırır.

Şura habelə bu günlərdə Füzuli rayonunda döyüş əməliyyatlarının güclənməsindən dərin narahatlıq keçirdiyini bildirir. Şura əvvəllər Azərbaycan

Respublikasının Kəlbəcər və Ağdam rayonlarına müdaxilənin və onların işğalını pislədiyi kimi, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsindən Füzuli rayonuna edilən hücumları sülh və təhlükəsizlik üçün qorxu törədən hərbi əməliyyatların və bombardmanların dərhal dayandırılmasını tələb edir, habelə, işğalçı qüvvələrin Füzuli zonasından, həmçinin, Azərbaycan Respublikasının Kəlbəcər, Ağdam rayonlarından və bu yaxınlarda işğal olunmuş başqa rayonlarından dərhal, tamamilə və qeyri-şərtsiz çıxarılmasını tələb edir. Şura Ermənistan Respublikası hökumətini bu məqsədlə öz təsirindən istifadə etməyə çağırır.

Şura Azərbaycan Respublikasının və regionun bütün başqa dövlətlərinin suverenliyi və ərazi bütövlüyünü, habelə, onların sərhədlərinin pozulmazlığını bir daha təsdiq edir və münafişənin sülh yolu ilə aradan qaldırılmasına nail olmağa dair ATƏM–in MİNSK qrupunun səylərinə döyüş əməliyyatlarının göstərdiyi təsirdən dərin narahatçılıq keçirdiyini bildirir. Şura ATƏM–in sülh prosesini tamamilə müdafiə etdiyini qeyd edir və Minsk qrupunun danışıqlarının indiki mərhələsində öz baxışlarını və mövqeylərini bilavasitə ifadə etmək üçün münafişədə iştirak edən tərəflərə verilmiş imkanı xüsusilə nəzərə çatdırır. Bu baxımdan Şura bütün tərəfləri avqustun 13-də Minsk Qrupunun təqdim etdiyi “BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822 və 853 sayılı qətnamələrinin yerinə yetirilməsinə dair təcirəsalınmaz tədbirlər cədvəli” nin dəqiqləşdirilmiş variantına müsbət cavab verməyə və məsələnin sülh yolu ilə həllini poza biləcək hər hansı hərəkətdən çəkinməyə çağırır. Şura yaranmış vəziyyətin

bütün cəhətləri barədə məruzə hazırlamaq üçün bölgəyə missiya göndərmək haqqında ATƏM-in niyyətini alqışlayır.

Son günlərdə münaqişənin genişlənməsi ilə əlaqədar Şura dövlətləri münaqişənin güclənməsi və ya Azərbaycan Respublikası ərazisinin işğalının davam etdirilməsinə gətirib çıxara biləcək hər hansı silah və döyüş sursatı göndərməkdən çəkinmək barədə 853 sayılı qətnamədəki çağırışını bir daha təkidlə təsdiq edir. Şura Ermənistan Respublikasının hökumətini cəlb olunmuş qüvvələrin gələcəkdə hərbi əməliyyatı genişləndirmək üçün vəsait almamalarını təmin etməyə çağırır.

Şura habelə mülki əhalinin getdikcə artan iztirablarını yüngülləşdirmək məqsədilə bölgəyə, münaqişədən zərər çəkmiş bütün zonalara beynəlxalq humanitar yardımın maneəsiz çatdırılmasını təmin etməyə dair 822 və 853 sayılı qətnamələrdə olan çağırışları bir daha təkrar edir. Şura tərəflərə xatırladır ki, onlar beynəlxalq humanitar hüququn prinsiplərinə və normalarına əməl etməyə borcludurlar və əməl etməlidirlər.

Təhlükəsizlik Şurası bu məsələ ilə fəal məşqul olmaqda davam edəcək və özünün qətnamələrinə bütün tərəflərin tamamilə razı olmasını və əməl etməsini təmin etməkdən ötrü müvafiq tədbirləri nəzərdən keçirməyə hazır olacaqdır.

BMT Təhlükəsizlik Şurasının 874 sayılı qətnaməsi
14 oktyabr 1993-cü il

Təhlükəsizlik Şurası özünün 1993-cü il 30 aprel tarixli 822 sayılı və 1993-cü il 29 iyul tarixli 853 sayılı qətnamələrini təsdiq edərək və Şuranın sədrini Şura adından 1993-cü il avqustun 18-də oxunmuş bəyanata (S/26326) istinad edərək, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq məsələlərinə dair Müşavirənin (ATƏM) Dağlıq Qarabağa dair Minsk Konfransı sədrinin Təhlükəsizlik Şurası sədrinin adına göndərilmiş məktubunu (S/26522) nəzərdən keçirərək Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsində və onun ətrafında münaqişənin davam etməsinin və Ermənistan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasındakı münasibətlərdəki gərginliyi bölgədə sülh və Təhlükəsizlik üçün qorxu yarada biləcəyindən ciddi narahat olduğunu bildirərək, 1993-cü il oktyabrın 8-də Moskvada yüksək səviyyədə keçirilmiş görüşləri qeyd edərək və bu görüşlərin vəziyyətin yaxşılaşmasına və münaqişənin sülh yolu ilə aradan qaldırılmasına kömək edəcəyinə ümid bəsləyərək, Azərbaycan Respublikasının və regiondakı bütün başqa dövlətlərin suverenliyini və ərazi bütövlüyünü bir daha təsdiq edərək, habelə, beynəlxalq sərhədlərin toxunulmazlığını və ərazi əldə etmək üçün qüvvə tətbiq olunmasının yolverilməzliyini bir daha təsdiq edərək, münaqişənin adamlara gətirdiyi münasibətlərdən ciddi narahat olduğunu bir daha bildirərək və o cümlədən Azərbaycan Respublikasında böyük sayda mülki şəxslərin köçkün vəziyyətə düşməsi ilə əlaqədar özünün ciddi narahatlığını ifadə edərək:

1. Əlaqədar tərəflərin ATƏM-in Minsk Qrupuna dəstək olaraq Rusiya Federasiyası hökumətinin köməyi ilə

- birbaşa əlaqələr nəticəsində müəyyən olunmuş atəşkəsi səmərəli və daimi etməyə çağırır;
2. ATƏM çərçivəsində həyata keçirilən sülh prosesini, habelə ATƏM-in Minsk Qrupunun daimi səylərini tamamilə dəstəklədiyini bir daha bəyan edir;
 3. 1993-cü il oktyabrın 8-də ATƏM-in Minsk Qrupunun müşavirəsində hazırlanmış və qrupun sədri tərəfindən əlaqədar tərəflərə təqdim olunmuş və həmin qrupun digər 9 üzvünün hər tərəfli dəstəklədiyi “Təhlükəsizlik Şurasının 822 (1993) və 853 (1993) sayılı qətnamələrinin həyata keçirilməsinə dair təxirəsalınmaz tədbirlərin yeniləşdirilmiş cədvəli” ni alqışlayır və tərəflərin buna diqqət yetirilməsini tövsiyə edir və tərəfləri həmin cədvəli qəbul etməyə çağırır;
 4. Əmin olduğunu bildirir ki, münafişədən doğan və “yeniləşdirilmiş cədvəl” də bilavasitə nəzərdən keçirilməyən bütün başqa həll edilməmiş məsələləri ATƏM-in Minsk prosesi baxımından tezliklə sülh danışıqları çərçivəsində həll etmək lazımdır;
 5. Qüvvələrin bu yaxınlarda işğal edilmiş ərazilərdən çıxarılması, kommunikasiya və nəqliyyat üçün olan bütün maneələrin aradan qaldırılması da daxil olmaqla, ATƏM-in Minsk Qrupunun “yeniləşdirilmiş cədvəl” də nəzərdə tutulmuş qarşılıqlı və təxirəsalınmaz tədbirləri dərhal həyata keçirməyə çağırır;
 6. Habelə, cədvəldə nəzərdə tutulduğu kimi münafişənin danışıqlar yolu ilə aradan qaldırılmasına nail olmaq məqsədilə, ATƏM Nazirlər Şurasının 1992-ci il 24

- mart tarixli mandatına uyğun olaraq, ATƏM-in Minsk Konfransını tezliklə keçirməyə çağırır;
7. Baş Katibdən ATƏM-in Minsk Konfransından iştirak etmək üçün nümayəndə göndərmək təklifinə müsbət yanaşmağı və konfransın açılışından sonra danışıqların mətləbdən kənara çıxması üçün mümkün olan hər cür kömək göstərməyə xahiş edir;
 8. ATƏM-in müşahidə üçün yaratdığı missiyanı dəstəkləyir;
 9. Bütün tərəfləri beynəlxalq humanitar hüququ hər hansı şəkildə pozmaqdan çəkinməyə çağırır və münafişinin toxunduğu bütün rayonlarda humanitar yardım göstərməsinə dair beynəlxalq fəaliyyətin maneəsiz həyata keçirilməsini təmin etmək barədə 822 (1993) və 853 (1993) sayılı qətnamələrdəki çağırışını bir daha təkrar edir;
 10. Regiondakı bütün dövlətləri münafişinin genişlənməsinə, bölgədə sülh və təhlükəsizliyin pozulmasına səbəb ola biləcək hər hansı düşmənçilik hərəkətlərindən, işə hər hansı şəkildə qarışmaqdan və ya hərbi müdaxilədən çəkinməyə təkidlə çağırır;
 11. Baş Katibdən və müvafiq beynəlxalq idarələrdən xahiş edir ki, zərər çəkmiş mülki əhaliyə humanitar yardım göstərsin, qaçqınlara və köçkün şəxslərə öz evlərinə ləyaqətlə və təhlükəsizlik şəraitində qayıtmağa kömək etsinlər; Habelə, Baş Katibdən, ATƏM-in indiki sədrindən və ATƏM-in Minsk Konfransının sədrindən xahiş edir ki, Minsk prosesinin gedişi haqqında və yerlərdə vəziyyətin bütün cəhətlərinə dair, habelə bununla əlaqədar ATƏM ilə Birləşmiş Millətlər

- Təşkilatı arasında indiki və gələcəkdəki əməkdaşlıq haqqında Şuraya məruzələr təqdim olunmasını davam etdirlərlər;
12. Bu məsələ ilə məşğul olmağı davam etdirməyə qərara alır.

BMT Təhlükəsizlik Şurasının 884 sayılı qətnaməsi
11. noyabr 1993-cü il

Təhlükəsizlik Şurası özünün 30 aprel 1993-cü il tarixli 822 sayılı və 29 iyul 1993-cü il tarixli 853 sayılı və 14 oktyabr 1993-cü il tarixli 874 sayılı qətnamələrini təsdiq edərək, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunda və onun ətrafında münaqişənin davam etməsinin və Ermənistan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında münasibətlərin gərgin olaraq qalmasının regionda sülhü və təhlükəsizliyi təhdid edəcəyinə görə ciddi narahatlıq ifadə edərək, atəşkəsin pozulması nəticəsində hərbi əməliyyatların eskalasiyasının və bu pozuntulara cavab olaraq həddindən artıq güc tətbiq edilməsini, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Zəngilan rayonunun və Horadiz şəhərinin işğalını təşvişlə qeyd edərək, Azərbaycan Respublikasını və regiondakı bütün digər dövlətlərin suverenliyini və ərazi bütövlüyünü təsdiq edərək, həmçinin, beynəlxalq sərhədlərin pozulmazlığını və ərazi əldə etmək üçün güc tətbiq edilməsinin yolverilməzliyini bir daha təsdiq edərək, böyük sayda mülki şəxsin ən sonuncu yerdəyişmə hadisəsinə və Zəngilan rayonunda, Horadiz şəhərində və

Azərbaycanın cənub sərhəddində fəvqəladə humanitar şəraitin yaranmasına görə ciddi narahatlıq ifadə edərək:

1. Tərəflərin qəbul etdiyi atəşkəsin bu yaxında hərbi əməliyyatların yenidən başlanmasına səbəb olmuş pozulmasını, o cümlədən, Zəngilan rayonunun və Horadiz şəhərinin işğalını, dinc sakinlərə hücumları və Azərbaycan Respublikası ərazilərinin atəşə tutulmasını məhkum edir;
2. Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunda ermənilər tərəfindən 822 (1993), 853 (1993) sayılı qətnamələrə riayət edilməsinə nail olmaq və hərbi kompaniyaya cəlb olunmuş qüvvələrin onu davam etdirmək üçün vəsaitlə təhciz olunmasını təmin etməmək məqsədilə Ermənistan dövlətini öz təsirindən istifadə etməyə çağırır.
3. ATƏM-in Minsk qrupunun 9 üzvünün 4 noyabr 1993-cü il tarixli (S/26718) bəyanatını məmnunluqla qeyd edir, orada əks olunmuş atəşin dayandırılması barədə birtərəfli bəyannamələrə aid təklifləri yüksək qiymətləndirir;
4. ATƏM-in Minsk qrupunun 2-8 noyabr 1993-cü il tarixli Vyana müşavirəsində edilmiş müraciətlərdə nəzərə alınmaqla “Təhlükəsizlik Şurasının 822 (1993) və 853 (1993), (S/26522, əlavə) sayılı qətnamələrin yerinə yetirilməsi üzrə “Təxirəsalınmaz tədbirlərin “yeniləşdirilmiş cədvəli”nə əsasən hərbi əməliyyatların və düşmənçilik aktlarının dərhal və ləngidilmədən dayandırılmasını, işğalçı qüvvələrin Zəngilan rayonundan və Horadiz şəhərindən birtərəfli surətdə çıxarılmasını maraqlı tərəflərdən tələb edir;

5. Ən təkidlə surətdə maraqlı tərəfləri ATƏM-in Minsk qrupuna dəstək olaraq Rusiya Federasiyası hökumətinin yardımçılığı ilə qurulmuş birbaşa əlaqələrin nəticəsində əldə olunmuş atəşkəsin təcili bərpa olunmasına, ən səmərəli və daimi olmasına, münaqişənin danışıqlar yolu ilə ATƏM-in Minsk prosesi və ATƏM-in Minsk Qrupunun 1993-cü il 2-8 noyabrında Vyanada keçirilmiş müşavirəsində “yeniləşdirilmiş cədvəli”nə edilən düzəlişlər kontekstində nizamlanmasının imkanlarını axtarmağı davam etməyə çağırır;
6. Yenidən təkidlə regionun bütün dövlətlərini münaqişələrin böyüməsinə, regionda sülhü və təhlükəsizliyi poza biləcək hər hansı bir düşmənçilik aktından, hər hansı bir müdaxilədən çəkinməyə çağırır;
7. Baş Katibdən və müvafiq Beynəlxalq təşkilatlardan zərər çəkmiş mülki əhaliyə, o cümlədən, Zəngilan rayonunun və Horadiz şəhərinin və Azərbaycanın cənub sərhədlərinin əhalisinə təcili humanitar yardım göstərilməsini, qaçqınlara və məcburi köçkünlərə öz evlərinə ləyaqətlə və təhlükəyə məruz qalmadan qayıtmasına kömək etməyi xahiş edir;
8. Yenidən Baş Katibə, ATƏM-in Fəaliyyətdə olan sədrinə və ATƏM-in Minsk Konfransının sədrinə müraciət edərək gələcəkdə Minsk prosesinin gedişatı barədə və yerdə vəziyyətin bütün aspektləri, xüsusilə Şuranın müvafiq qətnamələrinin həyata keçirilməsi, ATƏM və BMT arasında bu münasibətlərdə indiki və gələcək əməkdaşlıq barədə məlumat vermələrini xahiş edir;

9. Bu məqsədlə fəal məşqul olmağı davam etdirməyi qərara alır.

Təhlükəsizlik Şurasının sədrinin bəyanatı
26 aprel 1995-ci il

Təhlükəsizlik Şurası 1995-ci il aprelin 26-da onun 35-25-ci iclasında “Dağlıq Qarabağda vəziyyətə dair” sərlövhəli bəndin Şura tərəfindən baxılması ilə əlaqədar aşağıdakıları bəyan etmişdir.

“Təhlükəsizlik Şurası özünün 884 sayılı” qətnaməsinin 8-ci bəndinə uyğun olaraq ATƏT-in “Dağlıq Qarabağa dair” Minsk Konfransının həmsədrələrinin təqdim etdiyi məruzələrə (S/1995/249) və (S/1995/321) baxmışdır. Təhlükəsizlik Şurası 1994-cü il mayın 12-də Rusiya Federasiyasının vasitəçiliyi və ATƏT-in Minsk Qrupu ilə qarşılıqlı fəaliyyət sahəsində razılaşdırılmış atəşkəsin bir ilə yaxın müddətdə saxlanılmasından məmnunluğunu bildirir.

Eyni zamanda, Təhlükəsizlik Şurası Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunda və onun ətrafında münaqişədən və gərginlikdən təkrarən narahatlığını bildirir. Təhlükəsizlik Şurası xüsusilə bu yaxınlarda baş vermiş zorakı hadisələrlə əlaqədar narahat olduğunu bildirir və 1995-ci il fevralın 6-da razılaşdırıldığı kimi hadisələrin nizamlanmasında birbaşa əlaqələr mexanizmindən istifadə edilməsinin vacibliyini vurğulayır. O, qətiyyətlə tərəfləri belə hadisələrin gələcəkdə qarşısının alınması üçün bütün zəruri tədbirləri görməyə çağırır.

Şura, regionun bütün dövlətlərinin suverenliyi və ərazi bütövlüyünə əsaslanan özünün bütün qətnamələrini təsdiq edir. O, həmçinin beynəlxalq sərhədlərin toxunulmazlığını və ərazi zəbt edilməsi üçün gücdən istifadənin yolverilməzliyini təsdiqləyir.

Təhlükəsizlik Şurası qoşunların geri çəkilməsini təmin etməklə münaqişənin bütün tərəfləri üçün əsas nəticələri aradan qaldırmaq və Minsk Konfransının çağırılmasına imkan yaradacaq silahlı münaqişənin dayandırılmasına dair siyasi sazişə yönələn Minsk Konfransının həmsədrələrinin bütün səylərinə özünün tam dəstəyini yenidən başlayır.

Təhlükəsizlik Şurası vurğulayır ki, sülh nizamlanmasını əldə etmək üçün əsas məsuliyyəti münaqişə tərəfləri daşıyır. Təhlükəsizlik Şurası silahlı münaqişənin dayandırılmasına dair siyasi sazişin BMT Nizamnaməsi və ATƏT-in müvafiq prinsipləri əsasında bağlanmasının zəruriliyini bildirir. O, qətiyyətlə tərəfləri, hər hansı bir ilkin şərtləri və prosedur maneələrsiz, konstruktiv danışıqlar aparmağa, sülh prosesini sarsıda biləcək istənilən hərəkətlərdən çəkinməyə çağırır. O, vurğulayır ki, belə sazişin əldə edilməsi ATƏT-in çoxmillətli sülhməramlı qüvvələrinin yerləşdirilməsi üçün ilkin şərtidir.

Təhlükəsizlik Şurası ATƏT-in Budapeşt sammitinin 1994-cü il 6 dekabr tarixli “Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar ATƏT-in fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi” qərarını alqışlayır. O, tərəflər arasında silahlı münaqişələrin dayandırılmasına dair lazımi qətnamələrlə davamlı siyasətə dəstək verməyə hazır olduğunu

təsdiqləyir. BMT həmçinin texniki məsləhətlər və ekspert rəyi verməyə hazırdır.

Təhlükəsizlik Şurası tərəflərin Minsk Qrupu çərçivəsində 1994-cü il aprelin 15-də razılaşdırıldığı kimi etibar yaradılmasına dair tədbirləri, xüsusilə də humanitar sahədə, o cümlədən bütün hərbi əsirləri və mümkün saxlanılmaları atəşkəsin birinci il dönmünə azad edilməsinin yerinə yetirilməsinin zəruriliyini vurğulayır. O, tərəfləri silahlı münaqişə ilə toxunulmuş mülkü əhalinin iztirablarının qarşısının alınmasına çağırır.

Təhlükəsizlik Şurası Baş Katibə, ATƏT-in sədrinə və ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədrliyinə öz tələbini yeniləşdirir ki, Minsk prosesinin irəliləyişi, yerlərdə vəziyyəti, xüsusilə müvafiq qətnamələrin yerinə yetirilməsi, ATƏT və BMT arasında indiki və gələcək qarşılıqlı fəaliyyət haqqında Şuraya məruzə etməyi davam etdirləsinlər.

Şura bu məsələyə baxmaqda davam edəcək.

**Dağlıq Qarabağla bağlı BMT-nin 1992-1995-ci illərdə
qəbul etdiyi bəyanatlardan aşağıdakı
nəticələri çıxarmaq olar:**

1. Münaqişə zonasının bütün dövlətlərinin suverenliyi və ərazi bütövlüyü tanınır və güc tətbiq etməklə onların sərhədlərinin dəyişdirilməsi yol verilməz hesab edilir;
2. Adı bilavasitə təcavüzkar kimi çəkilməsə də Azərbaycan ərazilərinin işğal olunmasında yerli

- ermənilərlə bərabər Ermənistan silahının və qoşunlarının iştirakı qeyd edilir;
3. Dağlıq Qarabağ ərazisindən kənarında işğal olunmuş rayon və şəhərlərin qeyri-şərtsiz təcili azad edilməsi tələb olunur;
 4. Xalqların və etnik azlıqların öz müqəddaratını müstəqil təyin etməsi adı altında dövlət içində dövlət yaratmaq, separatçılıq və terrorçuluq fəaliyyəti yolverilməz hesab edilir;
 5. Öz ev-eşiyini itirən qaçqın və köçkün əhaliyə humanitar yardım göstərilməsi və onların tezliklə öz obalarına qaytarılması təmin olunmalıdır;
 6. Azərbaycan Respublikasından Naxçıvan MR-na gedən nəqliyyat yollarının, elektirik enerji təhcizatının Ermənistan tərəfindən blokadaya alınması real aclıq təhlükəsi yaratdığı qeyd olunur və region ölkələrin ona təcili yardım etmələri xahiş olunur;
 7. Həmsərhəd ölkələr tərəfindən münaqişə zonasına silah və hərbi qüvvə göndərilməsindən imtina etmələri tələb olunur;
 8. Qarabağ münaqişəsinin həlli, ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində həlli israr edilir;
 9. Qəbul edilmiş bəyanatların yaxından təhlili göstərir ki, BMT kimi nüfuzlu təşkilat getdikcə daha qətiyyətlə Azərbaycanın ədalətli mövqeyini müdafiə edir;
 10. Münaqişənin həllində iki tərəf Ermənistan və Azərbaycan müəyyənləşdirilib və separatçı Dağlıq Qarabağ ermənilərinin müstəqil tərəf kimi danışıqlara cəlb edilməsi heç bir sənəddə göstərilmişdir;

Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı BMT-nin qəbul etdiyi qərarları düzgün və əhəmiyyətli hesab etmək olar. Belə ki, Dağlıq Qarabağ ərazisinə sonralar köçürülən ermənilər azərbaycanlıları öz tarixi ərazilərindən tamamilə sıxışdırıb çıxararaq Ermənistana oxşar monoetnik dövlət yaratmağa çalışırlar.

Belə zorakılığın qarşısını dünyada çoxdan qəbul olunmuş prinsip və qaydalara əməl etməklə almaq lazımdır.

Belə ki, BMT-nin qərarları, Avropa Şurası, ATƏT, İslam Konfransı Təşkilatı, ABŞ, Rusiya, Fransa, Almaniya, Çin, İtaliya, Türkiyə və s. kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar və böyük ölkələr Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü və sərhədlərinin toxunulmazlığını, Azərbaycanın dinc əhalisi üçün təhlükə yaratmadan qəbul edirlər. Ona görə də, Azərbaycan Dağlıq Qarabağın dinc əhalisinə heç bir təhlükə törətmədən öz sərhədlərini bərpa edə bilər. Bu məqsədlə o ABŞ və NATO qüvvələri Yuqoslaviyada zərgər dəqiqliyi ilə apardıqları əməliyyata oxşar bir əməliyyat həyata keçirə bilər. Bunun üçün Horadizdən və yaxud əks istiqamətdən hər yerdə pozulmuş sərhədlər boyunca hərəkət edərək onu tam bərpa etməyə başlayır. Onun hərəkət etdiyi sərhəd zolağı boyunca heç bir erməni əhalisi yaşamayıb və əgər hazırda yaşayırsa, deməli, o təcavüzkar qüvvələrdir və Azərbaycan ordusu tərəfindən dəf olunmalıdır.

Azərbaycan öz sərhədlərini tam bərpa etdikdən sonra beynəlxalq qaydalar əsasında Dağlıq Qarabağın erməni əhalisinə lazımı səviyyədə status verə bilər.

Qarabağ uğrunda özünün ədalətli mübarizəsini aparan Azərbaycan xalqı və dövləti beynəlxalq ictimaiyyətinin obyektiv mövqeyi və köməyi ilə Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərini tezliklə azad etmək əzmindədir.

MƏLUMATLARIN İSTİFADƏ EDİLDİYİ MƏNBƏLƏR

1. Azərbaycan belgələrində erməni sorunu (1918-1920) Ankara 2001.
2. Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası. B.1995.
3. Erməni terror və quldur birləşmələrinin bəşəriyyətə qarşı cinayətləri (XIX-XXI əsrlər). Ensiklopediya. B. 2003.
4. Əziz B. Xocalı soyqırımı: səbəbləri, həyata keçirilmə üsulları və nəticələri. B. 2008.
5. Həsənov C. Azərbaycan Beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918-1920-ci illər) B.1992.
6. Həsənov T. Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalının ağır sosial-iqtisadi nəticələri. Bakı, 2002.
7. Mahmudov Y. Şükürov K. Qarabağ. Real tarix, faktlar, sənədlər. B.2005
8. Məmmədli A. Gəlmələr. B.2006.

9. 1918-1920-ci illərdə azərbaycanlıların soyqırımı sənədlər və materiallar. B.2001.
10. Nəsbzadə N. Azərbaycanın xarici siyasəti, 1918-1920-ci illər. B 1996.
11. Onullahi S. Erməni millətçiləri və İran B.2002.
12. Ordubadi M.S. Qanlı illər B.1991.
13. Paşayev A. Köçürülmə B.1995.
14. Paşayev A. XIX-XX əsrlərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımları və deportasiyalar. Dek. Dis.Avtoref B.2007.

Tahirə Məmmədova

“Qarabağ: Dünən və bu gün”

“Adiloğlu” nəşriyyatı

Dizayner: Xalid Xəlilov

Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə

Yığılmağa verilib: 17.11.2021

Çapa imzalanıb: 04.01.2022

Ofset çap üsulu. Əla növ kağız.

Sayı: 100